

Revista ARHIVELOR

IULIE • AUGUST • SEPTEMBRIE

3/1993

**REVISTA TRIMESTRIALĂ A DIRECȚIEI GENERALE
A ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA**

COLECTIVUL DE REDACȚIE:

Redactor șef :

TUDOR MATEESCU

Redactor :

MILIANA ȘERBU

Secretar de redacție :

TIBERIU ALBU

Dactilo :

MIHAELA ȘORODUC

DIRECȚIA GENERALĂ
A ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA
ANUL LXX VOL. LV

REVISTA ARHIVELOR
NR. 3/1993

S U M A R

EDITORIAL

PAUL CERNOVODEANU — 400 de ani de la înscăunarea lui Mihai Viteazul,	239
--	-----

MIHAI VITEAZUL — 400 DE ANI DE LA OBTINEREA TRONULUI ȚĂRII ROMÂNEȘTI

LIVIU PALIHOVICI — Contribuții la cunoașterea actelor emise de Mihai Viteazul la Alba Iulia,	249
--	-----

STUDII ȘI COMUNICĂRI

TUDOR MATEESCU — Din legăturile episcopului Vasile Moga cu refugiații din Țara Românească la Sibiu, în timpul revoluției lui Tudor Vladimirescu,	253
ADRIAN ADAMACHE — Desenele grupului de pictori români participant la epopeea independenței,	259
VIOREL MĂGUREANU — Aspecte privind situația județului Tulcea în perioada primului război mondial,	276
VIRGILIU Z. TEODORESCU — Simboluri de for public dedicate cinstirii lui Ștefan cel Mare,	281

ȘTIINȚE AUXILIARE

MARIA DOGARU — Considerații asupra unui document de vexilologie,	291
ANA CRISTINA HALICHIAS — Pe marginea unui document de la Petru Aron. Note de lectură,	313

SLUJITORI AI ARHIVELOR DIN ROMÂNIA

ILIE VULPE — Constantin S. Nicolaescu-Ploșșor unul din întemeietorii Filialei Arhivelor Statului din Craiova,	324
---	-----

TEHNICA ÎN ARHIVE

TIBERIU TĂNASE — Document Management	327
--------------------------------------	-----

DOCUMENTE

TUDOR MATEESCU — Documente românești privind răscoala antiotomană de la Niș (1841),	329
IOANA BURLACU — Documente privind activitatea arhitectului N. Gabrielescu pentru restaurarea Turnului Golia din Iași,	335

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

CRISANTA PODĂREANU — Fondul personal I.G. Duca,	342
---	-----

CERCETĂRI PESTE HOTARE

EUGEN GLÜCK — Cercetări în Israel,	348
--	-----

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE	355
----------------------------	-----

RECENZII ȘI PREZENTĂRI	359
------------------------	-----

SOMMAIRE

EDITORIAL

PAUL CERNOVODEANU — Quatre siècles depuis le règne de Michel le Brave . . .	239
---	-----

MICHEL LE BRAVE — QUATRE SIÈCLES DEPUIS LE RÈGNE DANS LA VALACHIE

LIVIU PALIHOVICI — Contributions à la connaissance des documents émis par Michel le Brave à Alba Iulia	249
--	-----

ÉTUDES ET COMMUNICATIONS

TUDOR MATEESCU — Les relations de l'évêque Vasile Moga avec les réfugiés de la Valachie à Sibiu, pendant la révolution de Tudor Vladimirescu	253
ADRIAN ADAMACHE — Les dessins des peintres roumains qui ont été les témoins de la conquête de l'indépendance	259
VIOREL MAGUREANU — Quelques aspects de la situation du département de Tulcea pendant la première guerre mondiale	276
VIRGILIU Z. TEODORESCU — Des symboles dédiés à la mémoire du voïvode Étienne le Grand	281

SCIENCES AUXILIAIRES

MARIA DOGARU — Quelques considerations concernant un document de vexilologie	291
ANA CRISTINA HALICHIAS — Un document émis par Petru Aron — Notes de lecture	313

CONNAISSEURS DES ARCHIVES ROUMAINES

ILIE VULPE — CONSTANTIN S. NICOLAESCU-PLOPSOR, l'un des fondateurs de la filiale des Archives d'État de Craiova	324
---	-----

LA TECHNIQUE DANS LES ARCHIVES

TIBERIU TANASE — Document Management	327
--	-----

DOCUMENTS

TUDOR MATEESCU — Quelques documents des Archives roumaines concernant la révolte anti-ottomane de Niş (1841)	329
IOANA BURLACU — Quelques documents sur l'activité de l'architecte N. Gabrielescu pour la restauration de la Tour de Golia de Iaşi	335

PRÉSENTATIONS DES FONDS ET COLLECTIONS

CRISANTA PODAREANU — Le fond personnel I. G. Duca	342
---	-----

RECHERCHES A L'ÉTRANGER

EUGEN GLÜCK — Recherches en Israël	348
--	-----

CHRONIQUE DE L'ACTIVITÉ SCIENTIFIQUE	355
--	-----

PRESENTATIONS ET COMPTE-RENDUES	359
---	-----

CONTENTS

EDITORIAL

PAUL CERNOVODEANU — 400 years since Mihai Viteazul became a prince	239
--	-----

MIHAI VITEAZUL — 400 YEARS SINCE HE GOT THE WALLACHIAN THRONE

LIVIU PALIHOVICI — Contributions concerning the documents issued by Mihai Viteazul in Alba Iulia	249
--	-----

STUDIES AND PAPERS

TUDOR MATEESCU — Bishop Vasile Moga's relationship with the Wallachian refugees of Sibiu during Tudor Vladimirescu's revolution	253
ADRIAN ADAMACHE — The drawings of the Romanian painters who took part in the Independence War	259
VIOREL MAGUREANU — Some aspects concerning the position of the Tulcea district during the First World War	276
VIRGILIU Z. TEODORESCU — Public symbols dedicated to Stefan cel Mare	281

SPECIAL SCIENCES

MARIA DOGARU — Considerations on a vexilological document	291
ANA CRISTINA HALICHIAS — Notes on a document issued by Petru Aron	313

IN THE SERVICE OF THE ROMANIAN ARCHIVES

ILIE VULPE — Constantin S. Nicolaescu-Plopșor — one of the founders of the Craiova branch of the State Archives	324
---	-----

TECHNICS IN THE ARCHIVES

TIBERIU TANASĂ — Document Management	327
--	-----

DOCUMENTS

TUDOR MATEESCU — Romanian documents on the antiottoman uprising of Niș (1841)	329
IOANA BURLACU — Documents concerning architect N. Gabrielescu's activity of restoring the Golia Tower in Jassy	335

PRESENTATION OF FUNDS AND COLLECTIONS

CRISANTA PODAREANU — Personal fund I. G. Duca	342
---	-----

RESEARCHES ABROAD

EUGEN GLÜCK — Researches in Israel	348
--	-----

CHRONICLE	355
---------------------	-----

REVIEWS AND PRESENTATIONS	359
-------------------------------------	-----

INHALT

LEITARTIKEL

PAUL CERNOVODEANU — 400 Jahre seit der Thronbesteigung Michaels des Tapferen	239
--	-----

MICHAEL DER TAPFERE — 400 JAHRE SEIT DER BESTEIGUNG DES THRONS DER WALACHEI

LIVIU PALHOVICI — Beiträge zur Kenntnis der von Michael dem Tapferen in Alba Iulia (Karlsburg) erlassenen Urkunden	249
--	-----

STUDIEN UND MITTEILUNGEN

TUDOR MATEESCU — Die Hermannstädter Beziehungen des Bischofs Vasile Moga zu den Flüchtlingen aus der Walachei während der Revolution des Tudor Vladimirescu	253
ADRIAN ADAMACHE — Die Zeichnungen der rumänischen Malergruppe die am Unabhängigkeitskrieg teilgenommen haben	359
VIOREL MĂGUREANU — Aus der Geschichte des Kreises Tulcea während des Ersten Weltkrieges	276
VIRGILIU Z. TEODORESCU — Öffentliche Denkmäler zur Würdigung des Fürsten Stephan des Großen	281

HILF SWISSENSCHAFTEN

MARIA DOGARU — Betrachtungen über ein Dokument aus dem Bereich der Vexilologie	291
ANA CRISTINA HALICHIAS — Bemerkungen über eine vom Fürsten Petru Aron erlassene Urkunde	313

IM DIENSTE DER RUMÄNISCHEN ARCHIVE

ILIE VULPE — Constantin S. Nicolaescu-Plopșor, einer der Stifter der Archivzweigstelle Craiova	324
--	-----

ARCHIVTECHNIK

TIBERIU TĂNASE — Document-Management	327
--------------------------------------	-----

DOKUMENTE

TUDOR MATEESCU — Rumänische Dokumente über den Niș-er Aufstand gegen die osmanische Herrschaft (1841)	329
IOANA BURLACU — Dokumente über das Wirken des Architekten N. Gabrielescu bei der Restaurierung des Jassy-er Turnes Golia	335

BESTANDS-UND SAMMLUNGSVORFÜHRUNGEN

CRISANTA PODĂREANU — Der persönliche Bestand I.G. Duca	342
--	-----

FORSCHUNGEN IM AUSLAND

EUGEN GLÜCK — Forschungen in Israel	348
-------------------------------------	-----

CHRONIK DES WISSENSCHAFTLICHEN LEBENS	355
---------------------------------------	-----

BUCHBESPRECHUNGEN UND -VORFÜHRUNGEN	359
-------------------------------------	-----

400 de ani de la înscăunarea lui Mihai Viteazul

PAUL CERNOVODEANU

În septembrie 1993 se împlinesc 400 de ani de la înscăunarea primului domn ce a realizat — deși pentru scurtă vreme, în vara anului 1600 — unirea Țării Românești, a Moldovei și Transilvaniei sub sceptrul său, intrând astfel pentru totdeauna în Panteonul istoriei naționale. Cel ce a înfăptuit, în străfulgerarea unei clipe, unirea tuturor românilor sub cârmuirea sa, s-a născut pe la 1558 ca fiu al lui Pătrașcu cel Bun, vrednic domn muntean (1554—1557), din legătura acestuia cu Tudora, aparținând după toate probabilitățile ilustrei stirpe a Cantacuzinilor bizantini.

Rămas orfan de tată de mic copil și crescut cu grijă de mama sa în Orașul de Floci, tânărul Mihai a trăit sub protecția influentului și bogatului său unchi Iane, mare dregător, și s-a îndeletnicit mai întâi cu negoțul, străbătând astfel întreaga Peninsulă Balcanică și creându-și o serie de legături folositoare în lumea constantinopolitană. Urcând treptele ierarhiei sociale, cu ajutorul lui Iane ce devenise mare ban al Craiovei, odrasla lui Pătrașcu Vodă a fost pe rând mare stolnic (1588—1591), apoi mare postelnic (1591) și mare agă (1592) în timpul domniilor lui Mihnea Turcitul (1585—1591) și Ștefan Surdul (1591—1592).

Prin căsătoria sa cu Stanca din Izvorani, văduva postelnicului Dumitru din Vâlcănești, Mihai și-a îmbunătățit considerabil starea materială, sporindu-și domeniul funciar, ajuns la peste 85 de sate, ocini, vii și alte proprietăți. Devenit astfel un personaj influent pe scena politică a țării, puternicul boier n-a putut rămâne indiferent față de trista situație în care se afla principatul muntean, subjugat cu sălbăticie de nesățiosul Imperiu otoman. Starea de dependență a Țării Românești s-a agravat din punct de vedere economic prin creșterea exagerată a haraciului către Poartă, aflat în continuă creștere în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, datorită crizei financiare ivite în cuprinsul imperiului și a venalității dregătorilor otomani. De la 60.000 ducați plătiți între 1577—1578, se ajunge până la 1593, la 155.000, ceea ce reprezintă o sumă exorbitantă. Mihai, ajuns mare ban, ia în mâinile sale soarta țării și, cu ajutorul puternicilor boieri Buzești și al altor boieri olteni, se hotărăște să obțină domnia principatului muntean. Cu sprijinul unchiului său Iane, aflat la Poartă, el izbutește, prin împrumuturi de la cămătarii din Constantinopol, să înlăture din scaun pe Alexandru cel Rău (1592—1593). Astfel Mihai devine domn al Țării Românești în septembrie 1593.

Deși zguduit de o criză monetară gravă prin deprecierea asprilor de argint, ceea ce a dat naștere la tulburări din Africa de Nord până la Marea Caspică, Imperiul otoman era angajat în acea perioadă într-un război de proporții cu „Liga Sfântă”, care coaliza pe Habsburgii austrieci, sprijiniți de cei spanioli, cu Statul Papal și Ducatul Toscanei. Curtea din Viena a re-

ușit să atragă în alianță, în februarie 1594, Principatul Transilvaniei, unde domnea ușuratecul Sigismund Báthory, ambițios, dar slab și influențabil, dominat de iezuiții catolici care îl educaseră. Coaliția s-a lărgit prin aderarea la „Liga Sfântă” creștină și a Moldovei (august 1594), condusă de Aron Armeanul sau Aron Tiranul (1592—1595), care s-a pus însă sub „protecția” lui Báthory. Observând situația internațională propice creată, Mihai, care s-a dovedit de timpuriu un abil diplomat, a hotărât să se alăture creștinilor, socotind că a sosit momentul izbăvirii țării sale de sub asuprirea otomană.

Într-adevăr, în tot decursul secolului al XVI-lea, atât Moldova sub Petru Rareș (1527—1538, 1541—1546) sau Ioan Vodă cel Cumplit (1572—1574) cât și Țara Românească sub Radu de la Afumați (1525—1529) au încercat să scuture asuprirea Porții, fiecare la vremea sa, dar fără izbândă, neputând să înjghebe alianțe trainice între principate. La fel și Transilvania a pendulat între imperiali și turci, după căderea Ungariei sub stăpânirea otomană (1526) — izbutind să se bucure de un grad mai sporit de autonomie, dar tot sub dominația Porții. Acum, în toamna anului 1594, prin alianța cu Habsburgii, Statul Papal și unele state italiene, au fost create condițiile ridicării simultane a celor trei principate, Transilvania, Moldova și Țara Românească, împotriva puterii semilunii, ca în vremurile glorioase de cruciadă ale lui Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara sau Ștefan cel Mare. În timp ce pe fronturile de luptă din Ungaria se dădeau bătălii indecise între turci și imperiali, dominind o stare de lănczeală, direcția principală de atac a creștinilor s-a deplasat către Dunăre prin disponibilitățile ofensive oferite de acțiunile domnului Țării Românești.

Într-adevăr, începutul epopeii celui pe care istoria patriei avea să-l nemurească sub numele de Mihai Viteazul a avut loc în noiembrie 1594 la București, când voievodul a curățit capitala de dușmani, nimicind contingentele militare, precum și droaia de cămătari și negustori turci puși pe căpătuială. Impetuosul domn, ajutat de detașamentul ostașilor transilvăneni conduși de Albert Király, a trecut apoi, în iarna 1594—1595, la fulgerătoare atacuri asupra turcilor pe linia Dunării la Orașul de Floci (10 decembrie 1594) și Hârșova (1 ianuarie 1595) și pustiește Silistra la 8 ianuarie, reședință a unui sangeacat, Turcii apelează la aliații lor tătari, deplasându-i de pe teatrul de operații din Ungaria de Sud și Craina sârbească înspre Muntenia, dar aceștia sunt zdrobiți la Putinei (14 ianuarie) de oștile conduse de frații Radu, Preda și Stroe Buzescu și de căpitanul Radu Calomfirescu. Deși resturile înfrânte ale tătarilor reușesc să facă joncțiunea cu turcii care trec Dunărea, ei sunt înfrânți cu toții de către români la Șerpătești (15 ianuarie), unde se distinge prin vitejia lui paharnicul Manta.

Mihai vodă trece la o contra-ofensivă rapidă, respingând pe agresori și trecând Dunărea pe la Mogoșin (Marotin), atacă garnizoana de la Rușciuc (25 ianuarie), distrugând parcul artileriei otomane, și pustiește Nicopolul. Înspre primăvară, trupele conduse de paharnicul Manta, ajutate de detașamentul lui Király cuceresc Brăila (martie), coordonându-și acțiunea cu atacurile lansate de oștile lui Aron Vodă al Moldovei, care pustiesc Tighina, Cetatea Albă, Chilia și Ismailul. Turcii se află în plină derută și, încercând să riposteze împotriva acțiunilor inițiate de Mihai la sud de Dunăre, oștile marelui vizir Ferhad Pașa suferă o umilitoare înfrângere. Succesele obținute de domnii români pe linia Dunării și la limanul Nistrului, cu ajutorul unor detașamente transilvănene, umplu de trufie pe Sigismund

Báthory, principele Transilvaniei, care vrea să-și subordoneze provinciile extra-carpătice cu a culege doar el laurii victoriei. Astfel, sub pretextul de neascultare, el înlocuiește din domnia Moldovei pe Aron Vodă, pe care îl întemnițează în Transilvania în cetatea de la Vinț (24 aprilie), și-l înlocuiește cu hatmanul Ștefan Răzvan; acesta recunoaște suzeranitatea lui Báthory în condiții apăsătoare (3 iunie).

În același timp se schimbă atitudinea principelui Transilvaniei și față de Mihai; în fața iminentului pericol al unei contra-ofensive turcești de anvergură, pusă de sultanul Mehmed al III-lea (1595–1603) sub comanda marelui vizir Ferhad Pașa, Báthory își condiționează ajutorul, numai dacă Mihai îi va recunoaște formal suzeranitatea. Constrâns de împrejurări și având de făcut față puhoiului năvălitor al turcilor, domnul Țării Românești încheie cu Báthory tratatul de la Alba Iulia (22 mai), în condiții grele de vasalitate, silit și de marea boierime ambițioasă și dornică de a participa la putere prin amputarea prerogativelor domnești. Pregătind o uriașă armată, turcii urmăreau nu numai să supună Țările Române răsculate, dar ca pedeapsă să le și transforme în *vilaieturi*, provincii dependente direct de dregătorii Porții. Deoarece în aprilie și mai, oștile otomane suferiseră eșecuri în campania de la Dunăre, sultanul a înlocuit de la comanda trupelor pe Ferhad Pașa, numind în locul său pe bătrânul războinic Sinan Pașa (iunie), care a procedat la o refacere a efectivelor decimate și la mobilizarea unei uriașe armate. După două luni de pregătiri, expediția lui Sinan se pune în mișcare trecând Dunărea pe un pod de vase la Giurgiu la 4 august.

În Moldova se produsese iarăși o defecțiune, deoarece Polonia, ostilă Habsburgilor și dorind să-și mențină influența în acest principat, a izgonit pe Ștefan Răzvan din domnie, înlocuindu-l cu Ieremia Movilă, care a și recunoscut suzeranitatea coroanei la 27 august. Răzvan a fost nevoit să-și caute refugiul la aliații săi munteni și transilvăneni. Scoaterea Moldovei din coaliția antiotomană a constituit o grea lovitură pentru Mihai, silit să se apere aproape singur în fața puhoiului turcesc, deoarece ajutorul armat transilvănean, redus la detașamentul lui Király era destul de firav, iar imperialii băteau pasul pe loc în regiunea Ungariei de sud. Politica antihasburgică a cancelarului polon Ián Zamoyski și de neutralitate binevoitoare față de turci, a slăbit pe plan diplomatic și militar cociunea „Ligii Sfinte”, Poarta eliminând, prin scoaterea din luptă a Moldovei, pe unul dintre adversarii săi.

În fața invaziei oștilor otomane, care reușiseră să treacă Dunărea, Mihai și-a pregătit un plan de ripostă adecvat, potrivit modestelor resurse de care dispunea (circa 10.000 de ostași). El reușește să atragă oștirea lui Sinan Pașa, de vreo 40.000 de oameni, în smârcurile Neajlovului de lângă Călugăreni, pe drumul ce lega Giurgiul de București, spre a da o bătălie hotărâtoare (23 august). După cum relatează un raport diplomatic englez al vremii, provenind de la Constantinopol, „forța principală a vizirului... a fost atrasă într-o strâmtoare, mărginită într-o parte de mlaștini, iar dintr-alta de un râu adânc < Neajlovul > și de fiecare parte se aflau pregătiți de luptă într-un crâng învecinat archebuzierii unguri și călăreții lui Mihai. Vizirul a trimis în luptă un corp de ostași și cu trei beglerbegi, Haidâr, Hasan și Mustafa, care toți și-au găsit moartea, iar înaintarea turcească a fost stăvilită. Vizirul, cuprins de disperare în fața unei asemenea situații — adăuga raportul amintit —, „s-a avântat în iureșul bătăliei unde... ar fi putut

să fie capturat și ucis, dacă nu l-ar fi scăpat un spahiu... Dar și așa el n-a fost ferit cu totul de primejdii... încât s-a retras cu trei răni, nu atât de ușoare. Și astfel, bătălia a luat sfârșit", printr-o victorie tactică clară a trupelor românești.

Date fiind pierderile suferite și starea de oboseală a ostașilor săi mult încercați și așteptând întăririle promise de Sigismund Báthory, Mihai a evitat o nouă înfruntare cu turcii și s-a retras cu mica sa armată spre munți pe ruta București—Târgoviște—Stoienesti, poposind la pasul Bran, unde se afla la începutul lunii septembrie. Sinan Pașa a ocupat vremelnice Princi-patul muntean în vara anului 1595, întărind cele două reședințe de scaun de la București („palanca” de la Mănăstirea Sf. Troiță—Radu vodă) și Târgoviște, și împânzind țara cu pașale și subași, potrivit normelor administrației otomane.

Între timp Mihai s-a pregătit de o contra-acțiune în toamna anului 1595, cu sprijinul lui Báthory, a corpului de călăreți toscani de sub comanda lui Silvio Piccolomini și a unui detașament de mercenari germani trimiși de arhiducele Maximilian. Forțele aliate trec munții și printr-o serie de bătălii nimicitoare, eliberează Târgoviște (6—8 octombrie) și București (12 octombrie), după retragerea precipitată a trupelor lui Sinan, care s-au repliat la Giurgiu. Turcii sunt urmăriți de Mihai și aliații săi, ariergarda trupelor care au fugit peste Dunăre a fost nimicită, robii capturați eliberați și o pradă de război însemnată a căzut în mâinile învingătorilor. După un susținut bombardament al artileriei toscane, cetatea Giurgiu a fost cucerită (25—30 octombrie). Oștirea otomană a suferit o înfrângere totală, marele vizir izbutind cu dificultate să se retragă la Rușciuc, în sudul Dunării. Ambasadorul reginei Elisabeta I-a a Angliei la Poartă, Edward Barton, și-a exprimat într-un raport din 7 noiembrie admirația față de bravura viteazului voievod: „Este un lucru de mare laudă și de nemaipomenită faimă ca ceea ce atâția împărați, regi și principii n-au putut spera să îndeplinescă vreodată, un Mihai, cel mai din urmă și mai sărac dintre domnitori, să izbutească a o face, zdrobind oștirea sultanului”.

Singurul eșec care a umbrat victoria aliaților a fost doar înfrângerea și uciderea lui Ștefan Vodă Răzvan, care voind să recâștige scaunul de domnie al Moldovei a fost învins de rivalul său Ieremia Movilă, sprijinit de poloni, în lupta de la Areni (13 decembrie), în urma căreia a fost prins și tras în țepă. Moldova a rămas, așadar, momentan, în afara coaliției anti-otomane.

Anul 1596 a constituit — într-un sens — o perioadă de răgaz pentru Mihai Viteazul și încercata sa țară, pustiită de năvălirea oștirilor lui Sinan Pașa, deoarece grosul forțelor otomane s-a îndreptat spre Ungaria. Spre a-și consolida situația internă și a-și asigura mâna de lucru pentru ogoarele țării ca și oameni pentru oaste, Mihai a promulgat, în decembrie 1595, așezământul sau legarea rumânilor (țărănilor șerbi) pe pământurile pe care i-a găsit noua legiuire fără a mai putea fi revendicați de stăpânii moșiilor de unde proveneau. Fixând astfel oamenii de pământ, domnul avea o evidență mai precisă pentru recrutări și adunarea de oaste.

Profitând de deplasarea forțelor principale ale oștirilor otomane pe teatrul de luptă din Ungaria, unde victoriile răsunătoare ale turcilor conduși de însuși sultanul Mehmed al III-lea împotriva imperialilor și a lui Báthory și mai cu seamă cea de la Keresztes (26 octombrie 1596) n-au fost exploa-

tate, cum trebuie și n-au adus turcilor câștig de cauză, care s-au retras la venirea iernii în Balcani, Mihai a întreprins unele operații locale la Dunăre, hărțuind pe turci. El a întreprins incursiuni în Balcani până la Plevna și Sofia cu ajutorul cetelor de haiduci sârbi și bulgari. Ca represalii, turcii au asmutit pe tătari împotriva Țării Românești, hanul Feth Ghirai năvălind cu hoardele prădalnice, în toamna anului 1596, jefuind și incendiind — printre alte orașe — și reședința de scaun de la București. Mihai și-a concentrat însă forțele și a izbutit să alunge pe tătari, care s-au retras apoi în Dobrogea și sudul Moldovei.

După o încercare zadarnică — în decembrie 1596 — de a-și coordona acțiunile militare cu acelea ale șovăielnicului principe al Transilvaniei, de la care nu a obținut sprijin efectiv, Mihai a căutat, mai întâi, să ajungă la o înțelegere temporară cu turcii și să ducă, în același timp, tratative directe cu imperialii, fără a mai recurge la ajutorul lui Sigismund Báthory. În decursul anului 1597 — cu toate că ostilitățile continuau, dar nu cu aceeași vigoare — Mihai a continuat tratativele cu Poarta prin intermediul patriarhului Alexandriei Meletie Pigas și al ambasadorului englez la Constantinopol, Edward Barton, unui dregători otomani recomandând sultanului să accepte supunerea — formală — a lui Mihai și trimiterea către sine a unui steag de domnie. Pertractările nu au dus, momentan, la nici o înțelegere, moartea diplomatului englez, favorabil lui Mihai, în decembrie 1597, îngreunând negocierile.

Așadar, problema majoră care s-a pus pentru partenerii din „Liga Sfântă” creștină la începutul anului 1598 consta în asigurarea coeziunii lor pe plan politic și militar, deoarece uzura și anumite semne de destrămare începuseră să-și arate efectul. Astfel, efortul de luptă al Transilvaniei era considerabil slăbit, iar Mihai, aflat în imposibilitate de a mai continua războiul în Țara Românească, fără primirea unui sprijin prompt și eficace din partea aliaților săi. Ușuratecul Sigismund Báthory — convins de iezuïți și de promisiunile austrieșilor — pleca în Silezia, abdicând de la tron în favoarea soției sale arhiducesa Maria Cristierna și a comisarilor lui Rudolf al II-lea, veniți să preia conducerea principatului în numele împăratului, la 9 aprilie 1598. Mihai Vodă profită de noua situație creată pentru a anula prevederile tratatului de vasalitate încheiat de boierii săi la Alba Iulia în 1595 și a-și consolida poziția în cadrul alianței antiotomane.

El a încheiat un armistițiu temporar cu turcii, trimițând în aprilie sultanului 10 pungi cu 100.000 de galbeni, adică jumătate din tributul datorat; apoi a primit solia trimișilor imperiali, încheind la Mănăstirea Dealu, lângă Tîrgoviște, la 9 iunie, un tratat de asistență prin care, recunoscând formal suzeranitatea lui Rudolf al II-lea, primea ajutoare materiale pentru a întreține o trupă de 5.000 de lefegii. Dar nestatornicia lui Sigismund Báthory — revenind în Transilvania la 22 august 1598 și luând din nou în stăpânire țara — a provocat o criză în rândurile aliaților, domnul Țării Românești intervenind pentru dânsul și obținându-i iertarea împăratului. Înapoierea lui Báthory dădu însă prilej turcilor — care-i cunoșteau slăbiciunea militară — de a încerca unele operații militare împotriva Transilvaniei, debutând prin asediul cetății Oradea în luna septembrie. Atunci Mihai, spre a sili pe turci să se mențină în defensivă, în pofida fragilelor legături restabilite cu dânsii, a pornit o campanie fulgerătoare la sud de Dunăre cu cetele sale de sârbi și bulgari, atacând și pustiind fortărețele Vidin, Cladova și Nicopole și ținuturile înconjurătoare, reântorcându-se apoi victorios și cu

pradă bogată. Pentru a pune capăt acestor incursiuni, turcii au reînnoit tratativele cu Mihai și au încheiat un armistițiu provizoriu în octombrie 1598.

Dar o altă schimbare survenită în Transilvania l-a determinat din nou pe Mihai să-și modifice planurile. La 29 martie 1599, cu aceeași inconstanță ce-i caracteriza întreaga activitate, Sigismund Báthory a abdicat pentru a doua (dar nu și ultima) oară și a oferit principatul vărului său, cardinalul Andrei Báthory, cunoscut ca partizan al cancelarului Zamoyski și simpatizant al Poloniei, unde își găsisse de altfel adăpostul. De data aceasta pericolul pentru coaliția creștină a devenit evident, deoarece noul principe dorea să scoată Transilvania din „Liga Sfântă”, să încheie pacea cu turcii și să încheie o alianță strânsă cu Polonia și Moldova Moveleștilor infeudată acesteia. Cardinalul a încercat să-l atragă și pe Mihai în această combinație, pentru a putea mai târziu să-l înlăture mai ușor, propunându-i un nou tratat, pe care Mihai, ca un iscusit diplomat, s-a prefăcut că-l acceptă, reînnoind chiar, la 26 iunie 1599, omagiul de lealitate depus odinioară și lui Sigismund Báthory. Dar în ascuns domnul Țării Românești s-a gândit la ripostă. De turci nu avea, deocamdată, motive de temeri; aceștia se aflau în imposibilitatea de a mai organiza o campanie de anvergură celei din 1595, iar hărțuilele continue la care îi supunea pe linia Dunării — unde temerarul domn întreprinsese la sfârșitul lunii aprilie un raid foarte îndrăzneț, la Oblucița (Isaccea) — îi îndemneau la o atitudine prudentă. De aceea Mihai a găsit grabnic un teren prielnic de înțelegere cu Poarta, prin tratative formale de supunere menite a salva aparențele, în timp ce eforturile sale principale ținteau spre Transilvania, spre a o putea menține în coaliția antiotomană.

Deși căpătase aprobarea lui Rudolf al II-lea de a îndepărta pe cardinalul Báthory de la conducerea țării, urmând chiar a fi sprijinit în această acțiune de trupele aflate sub comanda generalului George Basta, totuși, tergiversările imperialilor și nehotărârea lor l-au silit pe Mihai la o demonstrație de forță rapidă. Pătrunzând în Transilvania cu două corpuri de oaste, prin pasurile de la Buzău și Turnu Roșu, Mihai le uni în apropierea Sibiului, la Șelimbăr, unde, alăturându-și și pe secui, a dat bătălia decisivă împotriva forțelor adunate în pripă de Báthory, la 28 octombrie 1599. Armata cardinalului a fost înfrântă, iar el însuși, fugăr în munți, prins de secui și ucis.

Mihai intră în Alba Iulia la 1 noiembrie ca învingător, luând în stăpânire Principatul Transilvaniei. Formal el îndeplinea rolul de consilier și „loctiitor” al împăratului în Ardeal, dar în fapt deținea efectiv puterea pentru sine și înțelegea să se folosească de ea. Domnul își avea rezervele sale îndreptățite față de imperiali, a căror atitudine echivocă o suspecta pe bună dreptate. Pentru aceea el a căutat să-și consolideze situația la Poartă, intervenind pe lângă sultan spre a-l recunoaște și investi ca principe al Transilvaniei. Dorința lui Mihai a fost îndeplinită; la Brașov, la 9 martie 1600, el a primit într-o audiență solemnă solia turcească. Trimisul sultanului, Hürami Aga, i-a adus daruri bogate, printre care o sabie bătută în aur și pietre scumpe, un surgiuc frumos cu 100 pene negre de bătlan și altele de cocor, cai și un șoim de vânătoare, precum și două steaguri roșii de confirmare în domnie pentru dânsul în Transilvania și fiul său Nicolae Pătrașco, pentru Țara Românească.

În calea realizării obiectivului lui Mihai, ce se contura acum cu toată claritatea, și anume reunirea sub sceptrul său a celor trei țări române într-o monarhie puternică, menită a constitui o barieră solidă în calea expansiunii

otomane, mai rămăsese o singură piedică; îndepărtarea lui Ieremia Movilă, susținut de poloni. Într-adevăr, cancelarul Zamoyski a intuit în mod just intențiile voievodului muntean, ce veneau însă în contradicție cu politica urmărită de poloni: aceștia, ostili Habsburgilor, doreau să-și mențină cu orice preț hegemonia în Principate — sau cel puțin în Moldova — și să se opună oricărui plan menit a scoate această din urmă țară de sub influența lor. Așadar, instigând pe Ieremia Movilă împotriva lui Mihai, acordând adăpost fostului principe Sigismund Báthory, refugiat apoi la Suceava, polonii au făcut tot ce le-a stat în putință spre a înlătura pe domnul Țării Românești, stăpânitor al Transilvaniei, în care nu vedeau — printr-o miopie politică evidentă — decât pe apărătorul intereselor împăratului Rudolf al II-lea.

Dejucând, însă, planurile adversarilor săi, Mihai Vodă a inițiat una din campaniile fulgerătoare — atât de caracteristice geniului său militar — reunind și Moldova, în mai 1600, coroanei sale. Strângându-și trupele, ce numărau 8000 de ostași, sporite cu „țărani și haiduci liberi... în mare număr” după cum scria istoricul contemporan Richard Knolles, *The generall historie of the Turkes...*, London, 1603, p. 1121, voievodul a pornit din Brașov la 24 aprilie 1600; completându-și apoi efectivele la Bistrița și cu călăreți, Mihai trecu Carpații în fruntea unei armate de 50.000 de oameni, înaintând fulgerător în Moldova. Surprinși de rapiditatea atacului, Báthory și Ieremia Vodă s-au retras, în mare grabă, fără luptă, refugiindu-se în cetatea întărită a Hotinului. După cum arată mai departe Knolles, Mihai, „cărui a se alăturașă și ȣiganii moldoveni... deoarece domnul lor Ieremia (însăunat de poloni dar tributari turcilor) îi încărcase cu biruri grele, un galben de cap, stărnindu-le ura”, porni în urmărirea vrăjmașilor. Îi atacă la 18 mai sub zidurile Hotinului, obținând asupra lor o biruință deplină, după o luptă grea care a durat de dimineață până seara. Și astfel Mihai, după o așa strălucită biruință, după cum se sublinia într-un raport al ambasadorului britanic la Poartă, Henry Lello, „și-a sporit stăpânirea, cucerind Moldova și alipind-o la Transilvania și Ȧara Românească, rămânând acum singur principe al celor trei provincii”; cu drept cuvânt, Mihai se putea intitula — așa cum a și făcut — în primul său hrisov acordat la Iași la 27 mai 1600 călugărilor de la Mănăstirea Neamț... domn al Ȧării Românești și Ardealului și Moldovei”. În felul acesta — sublinia amintitul istoric Knolles — „cele trei state... vecine, Transilvania, Ȧara Românească și Moldova, cel mai sigur bastion de această parte a creștinătății și cel mai expus furiei vrăjmașului comun, au fost acum înc-odată unite... spre marelă câștig (fără îndoială) al lumii creștine și paguba turcilor”.

Mihai n-a fost doar un „conquistador” oarecare — așa cum a insinuat unul din corifeii defunctei istoriografii sovietice A. Lazarev — cărui a-i surâs doar hazardul norocului. În concepția politică a voievodului se înfiri-pase temeinic ideea de a crea din cele trei principate, unificate sub sceptrul său și locuite preponderant de români, o monarhie puternică, capabilă să impună respect atât dușmanilor, adică turcilor, împotriva cărora să le stea pavăză, cât și „aliaților” imperiali. În Transilvania se poate constata cu claritate în modul său de guvernare dorința de a ridica pe români din situația de națiune „tolerată” și mai ales de a ușura viața iobagilor subjugati de reprezentanții celor trei „națiuni” privilegiate. Deși Mihai a păstrat în provincia de peste munți elemente ale organizării administrative, nobilii dispunând de tradiționala lor influență, totuși reprezentantul domnului,

marele logofăt Teodosie Rudeanu, asigura cocziunea conducerii interne, în timp ce banul Mihalcea îl reprezenta în fața celor trei „națiuni” privilegiate. Așadar Mihai a încercat să exercite prin dregătorii săi un anumit control asupra conducerii principatului de peste munți.

Totodată, domnul a impus în Dietă, între 20—27 iulie 1600, îmbunătățirea situației iobagilor români, pedepsirea uciderii și maltratării lor de către nobili și dreptul ce li s-a acordat de a dispune de pășunatul liber în terenurile necultivate care depindeau de satele ungurești și săsești. De asemenea, preoții români ortodocși au fost scutiți de robotă, asemenea celorlalți clerici aparținând confesiunilor recepte. Dar, după cum a arătat istoricul Șerban Papacostea, „acțiunea lui Mihai Viteazul de a ridica ortodoxia la rangul de regie egală în drepturi cu celelalte religii era începutul acțiunii de descătușare a poporului român din Transilvania din statutul de inferioritate care îi fusese impus în secolele anterioare. În scurta sa domnie transilvană, Mihai Viteazul a început — așadar — prin înălțarea Mitropoliei românești de la Alba Iulia, fie și în afara zidurilor cetății, prin noul statut bisericesc pe care îl anunța acest act și nu mai puțin prin măsurile de ridicare a clerului românesc la condiția de stare privilegiată... să frângă lanțul dependenței politice românești în însăși veriga care îl închisese. Aceasta a fost și semnificația «națională» principală a măsurilor domnului Țării Românești privitoare la românii din Transilvania”.

Desigur, aceste măsuri au plăcut profund stărilor privilegiate și nobililor din Transilvania, care s-au simțit amenințați prin măsurile adoptate de Mihai spre a apăra pe români; de aceea au și refuzat, la 1 septembrie 1600, să mai participe la lucrările Dietei convocate la Sebeșul-Săsesc și s-au răscolat fățiș, alegându-și conducător pe nemeșul István Csáki.

Astfel, pe lângă factorii interni din Transilvania, împrejurările externe s-au arătat și ele nefavorabile proaspetei creații statale a domnului muntean. Ea nu era privită cu ochi buni de niciuna din puterile vecine, care se temeau de existența unui stat puternic în această zonă a continentului. Așa că împotriva lui Mihai s-au coalizat forțe puternice; nu numai nemeșii ardeleni, polonii, tătarii și bineînțeles — cu toată aparenta înțelegere — turcii, urmăreau cu orice preț să-l doboare, dar chiar imperialii l-au părăsit, neavând suficientă încredere în el, din teama de a nu deveni un suveran prea puternic și a-și afirma neatârnamarea față de dâșii. În toamna anului 1600 Mihai n-a mai putut face față atacului conjugat al inamicilor săi; magnații, alinându-se din interes cu generalul imperial George Basta au înfrânt pe voievod la Mirăslău (18 septembrie) și l-au izgonit din Transilvania; până în cele din urmă, domnul învins și de poloni la Bucov (20 octombrie) a pierdut însăși stăpânirea Țării Românești, unde oștenii lui Zamoyski, ajutați de turci și tătarii, au impus ca domn pe Simeon Movilă, fratele lui Ieremia vodă (25 noiembrie).

Mihai, învins și părăsit de toți, a luat calea pribegiei, încercând, printr-un ultim efort, să obțină înțelegerea și sprijinul lui Rudolf al II-lea. Ajuns la Viena la 12 ianuarie 1601 viteazul voievod și-a pledat cu stăruință cauza față de împăratul habsburgic. În memoriul pe care i l-a adresat, Mihai mărturisese printre altele: „Țara Românească nu e mai departe de scaunul tiranului, ce se cheamă Constantinopol, decât cale de cinci zile. În această țară puteam eu petrece foarte bine, în pace, singur și fără nici o frică, dacă nu mă simțeam chemat de credința mea către... toată creștinătatea. Eu însă, nevrând să adaug puterea turcilor prin ostașii mei, de bună voie m-am arătat

gata a lua parte la legătura creștină <Liga Sfântă>; prin care faptă pe tiran <sultanul> mi l-am făcut dușman de moarte și însetat după sângele meu. Cu acest dușman neâmpăcat am dat piept pururea, câștigând o mulțime de biruințe din cele mai strălucite... ceea ce nu se poate să nu fie cunoscut Măriei Tale și creștinătății întregi, deși au fost unii care pe nedrept se lăudau cu faptele mele, căutând a-și lua lor ce mi se cuvenea mie”.

În aceeași perioadă, la 17 ianuarie, Mihai a mai înaintat un memoriu către ducele de Toscana, Ferdinando I de Medici, redactat în termeni similari, în care își făcea cunoscută întreaga activitate depusă în serviciul cauzei creștine. După anumite pertractări din partea Curții imperiale, la auzul veștilor îngrijorătoare primite din Transilvania, unde nemeșii au alungat pe generalul Basta readucând la domnie pentru a treia oară pe nestatornicul Sigismund Báthory (3 februarie), atât arhiducele Mathias la Viena cât și împăratul Rudolf al II-lea la Praga l-au primit succesiv pe Mihai la mijlocul lui februarie și la 1 și 5 martie reacordându-i încrederea lor și hotărând să-l trimită spre a recuceri Transilvania. Dar i-au condiționat finanțarea și echiparea expediției de împăcare cu Basta. Pentru binele țării Mihai a acceptat și această dură concesie, reluând legăturile cu generalul imperial și pregătind împreună expediția pentru recucerirea Transilvaniei; Mihai a putut pune la dispoziție o oștire de 20.000 de oameni.

În vara lui 1601 viteazul voievod a primit știri încurajatoare din Țara Românească, unde credincioșii săi boieri Buzești au alungat din scaun pe Simion Movilă și polonii ce-l apărau așteptându-i cu nerăbdare reântoarcerea. Trupele lui Mihai și ale generalului Basta au pornit spre Transilvania la începutul lunii august reușind prin marea victorie de la Gurăslău (13 august), datorată în mare parte iscusinței domnului român, să înfrângă armata nemeșilor și să pună pe fugă pe Sigismund Báthory, care s-a restras cu rușine.

Dar izbânda gloriosului voievod avea să fie și cea din urmă; ambițiosul Basta nu putea tolera să împartă puterea cu Mihai în Transilvania, cu atât mai mult cu cât acesta se pregătea să ia în primire și scaunul de domnie al Țării Românești, părăsit de Simion Movilă. De aceea, a plănuit în mod mișelește uciderea rivalului său — acuzat de o imaginară înțelegere cu turcii — desigur și cu tacita aprobare a Curții imperiale, satisfăcută de cucerirea Transilvaniei și manifestând suficientă reticență față de prestigiul și puterea lui Mihai. Și astfel s-a ajuns la tragicul asasinat de pe Câmpia Turdei, unde viața celui mai viteaz domn al românilor a fost curmată de mercenari ucigași din serviciul lui Basta (19 august 1601). După cum povestește „Letopisețul cantacuzinesc” cu patetism: „Și căzu trupul lui cel frumos ca un capaci, pentru că nu știuse, nici să înprilejise sabiia lui cea iute în mâna lui cea vitează. Și-i rămase trupul gol în pulbere aruncat, că așa au lucrat pizma încă din-ceputul lumii. Că pizma au pierdut prea mulți bărbați fără de vină, ca și acesta”.

Moartea lui Mihai a pecetluit însă soarta campaniei antiotomane inițiate cu aproape zece ani înainte de Habsburgi, prin recăderea țărilor române sub dominația Porții și pierderii pozițiilor câștigate de imperiali în centrul și sud-estul Europei. „Lungul război” început la 1593 își găsește, astfel, un sfârșit fără glorie prin pacea de compromis de la Zsitvatorok (11 noiembrie 1606), sfîșind „status-quo”-ul existent la hotare în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea. Acesta a fost prețul uciderii mișelește a lui Mihai, care era sufletul și adevăratul inițiator al operațiilor militare încununate de succes în campania antiotomană.

Acest lucru a reieșit și din faptul că epopeea lui Mihai și faptele sale de arme strălucite și-au găsit ecoul până în cele mai îndepărtate colțuri ale Europei. În primul rînd despre acțiunile sale au scris îndelungi rapoarte toți diplomații marilor puteri reprezentate la Constantinopol, Praga, Varșovia, Viena, Milano, Florența, Roma, Madrid, Paris. În același timp, prin așa numitele „avvisi”, adevărate „ziare” ale epocii, apărute în limbile germană (Augsburg, Dresda, Frankfurt am Main, Köln, Lich, Magdeburg, München, Neuss, Nürnberg, Regensburg, Ursel, Viena), italiană (Bologna, Ferrara, Florența, Milano, Modena, Pavia, Perugia, Roma, Treviso, Veneția, Verona), spaniolă (Barcelona, Sevilla, Zaragoza), franceză (Lyon, Paris), flamandă (Bruxelles), polonă (Cracovia, Lvov), cehă (Košice, Praga) și maghiară (Nemetújvár-Giessingen), cititorii recrutați din diferite pătri sociale, provenind mai cu seamă din rândurile orașenimii, au urmărit cu mult interes strălucitele fapte de arme ale aliaților din „Liga Sfântă”, dintre care cele mai multe s-au datorat geniului militar al lui Mihai. Chiar și în îndepărtata Anglie a fost tipărită amintita istorie a turcilor a lui Richard Knolles în 1603, în care s-a acordat un larg spațiu bravurii și actelor de vitejie ale voievodului român.

Desigur, un ecou puternic al faptelor bravului erou a fost înregistrat și în izvoarele narative interne, dintre care ne mărginim a menționa cronica închinată voievodului de marele Logofăt Teodosie Rudeanu în 1597 și transpusă în latină — printr-un intermediar polon — de silezianul Baltasar Walther care a și tipărit-o la Görlitz în 1599 sub titlul *Scurtă și adevărată descriere a faptelor săvârșite de Io Mihai, Domnul Țării Românești*, apoi *Vitejiile prea piosului și prea viteazului Mihai Voievod* scrisă ca poem în grecește de vistirul Stavrinis (1601), răspândit în întreaga lume balcanică, și, în sfârșit, cronica versificată a lui Gheorghe Palamede consacrată lui Mihai, tot în greacă (1607) și cu aceeași arie largă de difuzare. Desigur, epopeea eroică a domnului figurează la loc de cinste și în cronicile muntene de mai târziu, datorate anonimului cantacuzinesc *Letopisețul Cantacuzinesc (1290–1690)* și *Istoriile domnilor Țării Românești* a marelui vornic Radu Popescu.

Dar mai presus de toate figura lui Mihai Viteazul s-a păstrat în conștiința poporului român nu numai pentru că a încercat să scuture asupra dominației otomane, ci pentru că a realizat pentru prima oară unirea tuturor românilor într-un singur stat sub oblăduirea sa. Pilda lui a rămas peste veacuri și a înflăcărat mințile luminate ale patrioților noștri, mai ales în epoca înfloririi și cristalizării conștiinței naționale. El a fost corifeul lui Nicolae Bălcescu, unul din eroii revoluției de la 1848, care și-a închinat viața spre a dăruii poporului său fundamentala lui operă *Românii supt Mihai Voievod Viteazul*. Tot înălțătoarea pildă a lui Mihai a înflăcărat și mințile unioniștilor de la 1859, ca și pe acelea ale dobânditorilor Independenței de la 1877–1878 și mai presus de toate ale făuritorilor Marii Uniri din 1918, care a desăvârșit opera începută de marele voievod.

Pentru vrednica sa faptă din 1600 figura lui Mihai Viteazul s-a înscris pentru veșnicie în inima poporului nostru ca simbol al luptei pentru libertate, independență și unirea tuturor românilor.

MIHAI VITEAZUL — 400 DE ANI DE LA OBTINEREA TRONULUI ȚĂRII ROMÂNEȘTI

Contribuții la cunoașterea actelor emise de Mihai Viteazul la Alba Iulia

LIVIU PALIOVICI

În istoria patriei noastre epoca lui Mihai Viteazul a fost scurtă dar densă. Dintre numeroasele lui fapte mărețe unul a rămas să lumineze calea generațiilor viitoare în lupta lor pentru independență și unitate națională; înfăptuirea primei uniri politice a celor trei țări românești — Țara Românească, Transilvania și Moldova ¹.

Se știe că din motive politice și de strategie Mihai Viteazul și-a stabilit capitala statului unificat la Alba Iulia. Pentru cunoașterea politicii sale și a sferei de probleme cărora a trebuit să le facă față în condițiile statului federal unit este de o importanță deosebită studierea documentelor emise de cancelaria domnească de la Alba Iulia. Existența acestei cancelarii este atestată de faptul că majoritatea actelor emise de Mihai Viteazul în perioada cât a fost domn peste Transilvania și peste Moldova precizează ca loc de emitere Alba Iulia.

Sursele documentare de arhivă și bibliografice pe care le-am putut cerceta ne-au permis să identificăm un număr de 32 de documente emise de cancelaria de la Alba Iulia. Acestea se încadrează cronologic între datele de 3 noiembrie 1599 și 15 august 1600. Dintre aceste documente, 18 au fost emise după unirea Țării Românești cu Transilvania, iar celelalte 14 după unificarea lor cu Moldova. Desigur însă că numărul actelor emise la Alba Iulia în perioada unificării trebuie să fi fost cu mult mai mare, întrucât Mihai Viteazul primea și expedia multe scrisori și documente.

Studiul documentelor în cauză ne-a permis să constatăm că, în general, ele au fost adresate unor instituții sau persoane fizice din Transilvania, cu excepția documentelor Dietei din luna iulie 1600, care au vizat întregul teritoriu al statului unificat. Mai trebuie reținut faptul că din unele documente emise pentru Transilvania se pot întrezări aspecte ce interesează și celelalte teritorii românești.

Sprijinindu-și politica sa pe nobilime, Mihai Viteazul a menținut în continuare practicile legislative și administrative găsite în Transilvania. Astfel, toate cele 32 de documente emise la Alba Iulia au fost scrise în limba latină sau în limba maghiară, uneori în ambele limbi, așa cum se practicasă și până

¹ *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 949, 978.

atunci. Pentru a le redacta, Mihai Viteazul menține în cancelaria de la Alba Iulia pe vechii secretari princiari sau angajează alții noi, cunoscători ai limbilor română, latină și maghiară. Rolul lor era, pe de o parte, de a traduce în limba română numeroasele scrisori pe care le primea domnul țării din diferite părți ale Europei și care erau scrise în diferite limbi de circulație europeană, iar pe de altă parte, de a traduce în limbile latină și maghiară documentele dispozitive și corespondența dictată de domn sau de oameni săi de încredere împuterniciți să-l substituie.

Între cei care au scris documentele de la Alba Iulia sunt mai cunoscuți Mihai Mezei și Iacobinus, care semneau actele ca secretari ai domnului². Pe documentele redactate în limbile latină și maghiară Mihai Viteazul își depunea semnătura sa cu caractere chirilice.

Studiul conținutului documentelor ne-a permis să deducem o seamă de chestiuni importante în ceea ce privește organizarea statului unit, modul de administrare, relațiile juridice, relațiile sociale și altele. Astfel, din documentul prezentat de Nicolae Iorga într-una din sesiunile Academiei Române din anul 1898 rezultă că Mihai Viteazul a menținut organizarea administrativă a Transilvaniei, așa cum a găsit-o, după ce, în prealabil, a ținut să o cunoască în amănunțime. Din acest document, al cărui scop a fost să fixeze birurile domnului, rezultă existența în Transilvania a comitatelor, între care și a celui de Alba (Bălgrad), a scaunelor secuiești și săsești, a minelor de aur de la Zlatna, și a monetăriei din Cluj, a ocnelor de sare, a târgurilor și vâmlor, a teritoriilor crăiești și a altor unități impozabile³.

Menținând în funcție pe localnicii ce i s-au închinat, Mihai Viteazul ia în același timp măsura de a plasa în posturile unde avea interese mai mari, boieri români. În documentele studiate găsim astfel numele vistierului Vasilie, ca prefect al Camerei din Ocna Sibiului⁴, al postelnicului Dima și al spătarului Teodor trimiși de domn să confiște averile nobililor din orașul Bistrița care au murit în lupta cu armatele sale sau au fugit din țară⁵, al logofătului Teodosie trimis din Cluj într-o misiune specială, probabil la curtea imperială, scop în care se ordonă magistratului orașului Cluj să-i pună la dispoziție 1000 de florini⁶ și a altora.

În unele locuri, considerate de domn probabil ca puncte cheie în politica sa militară, erau fixate garnizoane românești sub comanda unor oameni de încredere. Astfel, pentru a-și consolida bune relații cu secuii, de care avea nevoie împotriva puternicei nobilimi transilvănene cu care ei erau în conflict pentru o seamă de privilegii răpite, încă din primele zile de domnie în Transilvania, mai precis la 3 noiembrie 1599, Mihai Viteazul emite documentul prin care face cunoscut că ia sub ocrotire pe locuitorii din Târgu Mureș și prin care ordonă lui Mihail Szekely, căpitanul trabanților săi roșii, stabiliți acolo, să-i apere împotriva tuturor⁷.

² Gh. Duzincherici, *Noi documente de la Mihai Viteazul*, în „Revista Arhivelor”, VII, 1947, nr. 2, p. 378.

³ Nicolae Iorga, *Documente nouă, în mare parte românești, relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria II, tom. XX (1897—1898), p. 464—466.

⁴ I. Lupaș, *Miscellanee* < Documente >, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, III (1924—1925), Cluj, 1926, pl. 552.

⁵ Arh. St. Cluj-Napoca, fond Primăria orașului Bistrița, Mihai Vodă, doc. nr. 2011.

⁶ Ibidem, fond Primăria municipiului Cluj, Arhiva veche, fasc. III, doc. nr. 10 a.

⁷ Arh. St. Târgu Mureș, doc. nr. II/72/1599.

În unele documente, Mihai Viteazul își precizează titlurile. Cu toate că le semnează simplu — Mihai Voievod, în preambulul celor emise până în luna mai 1600 el se intitulează „Voievodul Valahiei Transalpine, consilier al Sacrei coroane (sau consilier al majestății chezaro-crăiești) locțiitor pentru Transilvania și al părților supuse dincolo de acestea, căpitan general al armatei”⁸. Considerându-se locțiitorul pentru Transilvania al Casei imperiale habsburgice, Mihai Viteazul avea în vedere pactul încheiat cu aceasta pentru constituirea unui front mai puternic antiotoman. După ce la 27 mai 1600, cucerind Moldova, el se intitulează la Iași domn al Țării Românești, al Transilvaniei și al Moldovei, vom găsi această titulatură și în documentele emise la Alba Iulia, sub forme mai mult sau mai puțin înflorite, așa cum cerea practica vremii.

După cum se știe, Mihai Viteazul a mutat sediul Dietei Transilvaniei de la Cluj la Alba Iulia. Pentru convocările Dietei și pentru difuzarea hotărârilor ei, el poartă o corespondență vastă cu toți cei interesați. Din păcate s-au păstrat puține documente privind dietele din timpul său. Am reușit să cunoaștem doar înștiințarea din 10 noiembrie 1599 trimisă magistratului orașului Bistrița, prin care se făcea cunoscută mutarea Dietei la Alba Iulia și convocarea ei pe ziua de 20 noiembrie, hotărârile acestei Diete, date publicității de către domn încă în ziua tinereii ei, ordinul din 12 iulie 1600 trimis orașului Bistrița, prin care cei 8 delegați ai săi erau convocați la Dieta din 20 iulie, precum și hotărârile acesteia din urmă publicate de domn la 28 iulie 1600⁹. În ce privește hotărârile dietelor amintite se cunoaște faptul că ele au fost pronobiliare, ca rezultat al forței nobilimii din acea perioadă și a politicii lui Mihai Viteazul.

Din două documente emise înainte de campania din Moldova aflăm cum erau pregătite campaniile militare ale lui Mihai Viteazul. Astfel, la 25 martie 1600 domnul cerea capitalului săsesc din Mediaș să pregătească neântârziat care și cai necesari tracțiunii tunurilor pentru campania de apărare a patriei. Se ordona ca toate să fie pregătite din timp pentru ca în momentul în care se va da porunca să se poată deplasa la locul indicat.

La 9 aprilie 1600 se trimite un ordin asemănător și capitlului săsesc din Sibiu, din care aflăm că, în timpul campaniilor din țară, fiecare capitlu bisericesc era obligat să pună la dispoziția armatei câte un tun, căruțe, cai, vizitii pentru ele, furaje și alimente. Se cerea capitlului sibian ca toate atelajele puse la dispoziție de capitlurile din țară să fie prezente pe ziua de 19 aprilie la Alba Iulia pentru a pleca acolo unde se va ordona¹⁰. Din aceste documente se vede faptul că, pe lângă nobilime, Mihai Viteazul s-a sprijinit și pe biserica luterană, puternică din punct de vedere economic.

Interesat să poată strânge sume de bani cât mai mari necesare întreținerii armatelor sale, mai ales de mercenari, Mihai Viteazul a menținut sau a acordat o seamă de privilegii orașelor de vamă, cămărilor de sare, unor orașe și unor biserici ale națiunilor privilegiate, având grijă să-și fixeze cota parte din veniturile acestora. Astfel, la 10 ianuarie 1600 el întărește brașovenilor vechiul privilegiu de a percepe vigesima pentru mărfurile ce treceau din Țara

⁸ Ion Ranca, *Patru documente sigiliorene emise de Mihai Viteazul în „Revista Arhivelor”*, anul XLVIII (1971), vol. XXXIII, nr. 1, p. 103.

⁹ Arh. St. Cluj Napoca, fond Primăria orașului Bistrița, Mihai Vodă, dec. nr. 2009 și doc. nr. 2069; fond Primăria municipiului Cluj, Arhiva veche, Articole dietale, 20 iulie 1599 și 28 iulie 1600.

¹⁰ Arh. St. Sibiu, fond B.U., nr. 324, Vezi și Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 380—381.

Românească, Moldova și din alte părți spre Transilvania, iar la 18 februarie a aceluiași an dă acestora un privilegiu de comerț pentru desfacerea mărfurilor în întreaga țară ¹¹.

Și orașul Ocna Sibiului, care avea venituri importante, beneficiază de două privilegii. Prin cel din 25 februarie 1600 locuitorii săi sunt asigurați că nu se vor acorda titluri de înobilare sau scutiri de taxe în localitate pentru a nu îngreuna pe ceilalți contribuabili, iar prin privilegiul din 27 iulie 1600 se menține dreptul de vânzare a vinului și se acordă protecție specială persoanelor și averilor din oraș ¹². În sfârșit, mai amintim și privilegiul din 5 august 1600 acordat preoților sași de a percepe și pe mai departe dijma din localitatea Vulcan, situată pe teritoriul scaunului Sighișoarei ¹³.

Pentru abateri mai grave ale slujbașilor săi, Mihai Viteazul a instituit la curtea sa domnească din Alba Iulia un scaun de judecată, unde aceștia erau chemați să dea socoteală de faptele lor. Este cunoscut în acest sens documentul din 25 martie 1600, prin care domnul ordonă să fie adus la Alba Iulia Petru Arros, slujbaș domnesc în Ocna Sibiului, întrucât acesta refuzase să-și prezinte rapoartele de gestiune cu toate repetatele somații ale domnului ¹⁴.

Conform uzanțelor feudale, cancelaria domnească de la Alba Iulia confirmă documentele ce consfințeau relațiile de proprietate ca : vânzări-cumpărări de terenuri și clădiri, arendări de terenuri, moșteniri etc ¹⁵.

Nevoile armatei impun lui Mihai Viteazul să ducă o politică fiscală foarte severă. În unele cazuri el ridică sume mari de bani de la orașele privilegiate și de la biserici, sub formă de împrumuturi, în contul impozitelor viitoare. Astfel, abia înscăunat în Transilvania, la 4 noiembrie 1599 el cere orașului Cluj un împrumut de 600 de florini pentru întreținerea armatei ¹⁶, la 14 noiembrie solicita orașului Tîrgu Mureș un împrumut de 6000 de florini în contul contribuțiilor viitoare ¹⁷, iar la 21 noiembrie confirmă că decanul capitlului săsesc din Sighișoara i-a achitat suma de 290 de florini de aur, în contul censului sfântului Martin pe anul următor, 1600 ¹⁸. Corespondența privind problemele fiscale este foarte bogată comparativ cu alte aspecte ale administrației, ea arătând precis cine, cui și ce trebuia să plătească.

Numărul redus al documentelor ce ne-au stat la îndemână nu ne-a permis să stabilim mai multe fapte și mai multe concluzii. Rămâne ca cercetările viitoare să ne îmbogățească cunoștințele pe această linie.

Considerăm că studiul problemelor privind cancelaria domnească de la Alba Iulia a lui Mihai Viteazul și al actelor emise de aceasta este cel mai bun omagiu pe care îl putem aduce acestei impozante figuri istorice a poporului nostru, acum la împlinirea a 400 de ani de la urcarea sa pe tronul Țării Românești.

¹¹ Arh. St. Brașov, fond Magistratul orașului Brașov, Acte privilegiale, 1600.

¹² I. Lupaș, *op. cit.*, p. 550—552.

¹³ Ion Ranca, *op. cit.*, p. 106.

¹⁴ Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 380.

¹⁵ Arh. St. Tîrgu Mureș, fond Primăria municipiului Tîrgu Mureș, doc. din 15 iulie 1600, doc. din 3 decembrie 1599, doc. nr. II/80. c. Vezi și I. Lupaș, *op. cit.*, p. 541.

¹⁶ Arh. St. Cluj Napoca, fond Primăria municipiului Cluj, Arhiva veche fasc. IV, doc. nr. 65.

¹⁷ Arh. St. Tîrgu Mureș, fond Primăria municipiului Tîrgu Mureș, doc. nr. II/62.

¹⁸ Ion Ranca, *op. cit.*, p. 103.

Din legăturile episcopului Vasile Moga cu refugiații din Țara Românească la Sibiu în timpul revoluției lui Tudor Vladimirescu

TUDOR MATEESCU

Așa cum se știe, în timpul evenimentelor petrecute în Țara Românească în anul 1821, un număr însemnat de locuitori ai țării, boieri, dar și alte categorii sociale, și-au părăsit căminele și s-au refugiat în Transilvania, în orașele Brașov și Sibiu și în zonele din jurul acestor două mari centre¹. Pricina acestui exod a constituit-o, în primul rând, așa cum nota un martor ocular, Ștefan Fănuță (Zilot Românul), jafurile și fărâdelegile săvârșite de eteriștii lui Alexandru Ipsilanti², dar și frica de intrarea turcilor în țară³.

Același cronicar, el însuși refugiat la Brașov, vedea „pre boierii țării ce mai era acolo, și mai mari și mai mici, și pre ceilanți băjărari ai noștri în feluri de chipuri supărați”, unii „în lipsă de cheltuială, . . . alții vânzându-și ale lor pă nimic, ca să să înlesnească la trebuințe”, alții care nu aveau cu ce „să plătească chiriile caselor”⁴. Curând, în acest oraș, datorită mării aglomerări umane, se produce o scumpire exagerată a alimentelor și în special a locuințelor, chiriile ridicându-se la sume exorbitante⁵.

La intervenția mitropolitului Țării Românești, Dionisie Lupu, aflat și el la Brașov, în favoarea rămânerii în oraș a refugiaților, care urma să fie dispersați, magistratul îi răspunde că dacă aceștia ar sta acolo și peste iarnă, „nu numai că s-ar produce o mare scumpete, ci ar ajunge la strâmtoare și locuitorii de aici, care stau cu chirie, din cauza lipsei de locuințe”⁶. Se adaugă și faptul că autoritățile au stabilit ca să se explice „respectivilor că nu pot aștepta nici un ajutor bănesc din vistieria statului austriac”⁷.

¹ Emil Virtosu, 1821. *Date și fapte noi*, București, 1932, p. 111–114; Carol Göllner, *Refugiații din Țara Românească la Sibiu în anul 1821*, în „Studii și comunicări” – Muzeul Brukenthal, I, Sibiu, 1956, p. 19. Sunt semnificative în acest sens însemnările cronicarului Ioan Dirzeanu: „Și nu înceta pe toate zilele băjăriile, mergând în Brașov și în Sibiu din prin toate părțile, spărgându-să toate orașele țării, atât cele mari cum și cele mici, varîngea și satile cu prostimea lăcuitorilor, încât s-au umplut tot ținutul Brașovului, precum și Sibiul cu toate împrejurimile”. (*Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Izvoare narative*, vol. V, București, 1962, p. 69–70).

² Ștefan Fănuță, *Jaluica cântare a lui Zilot*, ed. Marcel Ciucă, în *Izvoare narative interne privind revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, Craiova, 1987, p. 132.

³ Carol Göllner, *op. cit.*, p. 19.

⁴ Ștefan Fănuță, *op. cit.*, p. 148.

⁵ Emil Micu, *Brașovul și mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Cumi-dava”, II, Brașov, 1968, p. 135.

⁶ *Ibidem*, p. 136.

⁷ *Ibidem*, p. 125.

A fost respinsă și cererea mitropolitului și a unor boieri, adresată guvernului crăiesc, privind „acordarea unui împrumut dintr-un fond public, în schimbul unor ipoteci sigure pe valori imobiliare”⁸.

Aceeași situație se întâlnea și la Sibiu, unde, în oraș și în împrejurimi, se aflau 17.000 de refugiați din Țara Românească⁹. Într-un raport din noiembrie 1821 al baronului J. Brukenthal către Guberniul Transilvaniei din Cluj se arătau în acest sens următoarele: „Prețurile alimentelor s-au urcat în comparație cu listele prețurilor de piață din anul trecut cu jumătate și, în parte, s-au dublat... Scump este mai ales un articol ce nu poate fi adus de departe, lemnele de foc, vânzându-se în stâneni cu 20 de florini și chiar cu mai mult pe piață”¹⁰.

La Sibiu și în zona acestui oraș și-au găsit adăpost mai ales locuitorii Olteniei și, în primul rând, boierimea craioveană, având în frunte pe episcopul Galaction al Râmnicului¹¹. Printre acești boieri se afla și postelnicul Alecu Arghiropol (Aleco Arghiropolo), sosit încă de la 13 aprilie 1821 la Sibiu, unde era găzduit, cu familia, în casa spoitorului Johann Waldhüther¹². Acesta, într-o suplică adresată baronului J. Brukenthal la 13 septembrie 1821, de la Sibiu, de către un grup de refugiați (semnătura sa fiind prima), arată că erau greci de neam, „și, după vremi veniți în Valahia, ne-am așezat și ne-am însurat în Valahia cea Mică, la Craiova, luând fete de boieri înzestrate cu moșii, vii, case și alte acareturi, și după pravili ne-am făcut pământeni, având dreptățile și privileghiurile pământenilor; iar după ce s-au întâmplat răzvrătirea a lui Tudor Vladimirescu la Valahia cea Mică, îndată toți am fugit cu familiile noastre aici la Hermanștat, unde sunt șase luni de când lăcuim”¹³.

Peste câteva zile, la 17/29 septembrie 1821, într-o scrisoare a cunoscutului negustor din Sibiu, Constantin Hagi Pop, către mai mulți boieri refugiați în acest oraș, pregătiți atunci să se întoarcă în țară, prin care le cerea obiectele prețioase spre a fi pecetluite la vamă, pentru a putea fi scoase peste graniță, Alecu Arghiropol este arătat ca „biv vel postelnic”¹⁴, așadar „fost mare postelnic”. El semnează, de asemenea, primul, alte două suplice, adresate, tot din Sibiu, baronului J. Brukenthal. În prima dintre ele, boierii cereau învoirea de a rămâne în continuare în oraș și în zonă¹⁵, iar în cea de a doua, datată 13 octombrie 1821, își arătau hotărârea de a se întoarce în Țara Românească, „cu ajutorul lui Dumnezeu, cât mai curând posibil”¹⁶. Cu toate acestea, în august 1822, printre boierii aflați la Sibiu care semnau, în frunte cu episcopul Râmnicului, o suplică adresată țarului, precum și o scrisoare către

⁸ *Ibidem*, p. 136.

⁹ T. G. Bulat, *Mărturii din timpul revoluției lui Tudor Vladimirescu*, în „Revista istorică”, XII (1926), nr. 7–9, p. 199; Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, 1971, p. 317.

¹⁰ Carol Göllner, *op. cit.*, p. 42.

¹¹ Emil Virtosu, *op. cit.*, p. IV.

¹² Hermuzachi, *Documente privind istoria României*, serie nouă, vol. III, București 1967, p. 246–247.

¹³ T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 260.

¹⁴ *Documente privind istoria României. Războala din 1821. Documente interne*, vol. II, București, 1959, p. 339–340.

¹⁵ T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 201–202.

¹⁶ *Ibidem*, p. 202–203; Carol Göllner, *op. cit.*, p. 36–37.

consulul rus Pini, figura și „postelnicul Arghiropol”¹⁷. De altfel și alți boieri refugiați au rămas încă mult timp în Transilvania¹⁸.

Dintr-un document ulterior rezultă că postelnicul Alecu Arghiropol se refugiase la Sibiu împreună cu soția sa Savastița și cu soacra sa, clucereasa Zmaranda Otetelișanca, fiind deci intrat, prin căsătorie, în vechiul neam boieresc al Otetelișenilor. În timpul bejeniei, pentru a se putea hrăni, fuseseră nevoiți să se împrumute, prin intermediul episcopului Vasile Moga, la care apelaseră așadar, în acest scop, în mod direct, „din banii clerului de acolo”, cu suma de 10.500 zloți sau florini („fiorini”), în „hârtiie de Vghena”, cu dobândă de 6%. Împrumutul fusese contractat în patru rânduri, respectiv în septembrie și decembrie 1821 și în ianuarie și noiembrie 1822, cu zapise și cu punerea ca amanet („emanet”) a unor giuvaiericale și a sineturilor moșiei Logrești¹⁹, moșie care provenea, desigur, din zestrea Savastiței Otetelișanu.

După cum aprecia în acest document marele logofăt al Țării de Sus, Alexandru Ghica, viitorul domn, episcopul „cu adevărat le-au făcut bine de și-au întâmpinat trebuința cheltuielilor ce au avut, în țară streină aflându-să”. Aceasta cu atât mai mult cu cât Biserica Ortodoxă Română din Transilvania se confrunta atunci cu mari dificultăți financiare. În martie 1821, episcopul Vasile Moga reușea, după îndelungate eforturi, să achite suma cerută pentru cumpărarea caselor din Sibiu, în care urma să se mute reședința episcopiei, consistoriul și seminarul. Ceea ce mai rămânea după plata acestor bani, se ridica la 8260 de florini²⁰. Este vorba, așadar, de un gest profund uman care face cinstie memoriei acestui arhieru, prezentat pe nedrept, mai târziu, într-o lumină nefavorabilă de către unii istorici²¹.

Trecând soroacele de plată, episcopul Vasile Moga a cerut, „în mai multe rânduri”, suma împrumutată celor trei datornici. În cele din urmă, fiind silit, „prin dicasteria de acolo, ca să răspundă acești bani ai clerului”, a fost nevoit să depună giuvaiericalele și sineturile primite ca amanet. Convertirea acestora în bani pentru acoperirea datoriei se putea face însă numai după judecarea pricinii în Țara Românească, ceea ce a făcut ca episcopul să se adreseze, în iulie 1826, când postelnicul Alecu Arghiropol și soția sa se găseau încă în Transilvania, prin Agenția austriacă de la București, domnului Grigore Ghica. La o nouă intervenție, făcută printr-o notă a Agenției din 23 februarie 1827, marele logofăt, Alexandru Ghica, prezintă domnului un raport („anafora”), în care face istoricul întregii chestiuni și în care arată că dreptatea este de partea episcopului, deoarece datoria „să face dovadă că este bună”. În final, face propuneri pentru rezolvarea acestei pricinii, pe care domnul le aprobă „întocmai”, prin rezoluția sa din 31 martie 1827²². Nerevenirea, ulterior

¹⁷ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. III, București, 1960, p. 133–134.

¹⁸ Emil Micu, *op. cit.*, p. 143.

¹⁹ În secolul trecut se aflau în județul Gorj două sate alăturate cu acest nume: Logrești-Birnici și Logrești-Moșneni. (*Marele dicționar geografic al României*, vol. IV, București, 1901, p. 185–186). Este vorba, foarte probabil, de moșia primului dintre aceste două sate, moșia celui de al doilea sat fiind în stăpânirea moșnenilor de acolo. Despre giuvaiericale se spune, în mod expres, în document că erau ale soției sale.

²⁰ Sebastian Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga, 1774–1845*, Cluj, 1938, p. 24.

²¹ *Ibidem*, p. 108–110.

²² Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 118, f. 240–241. (Vezi anexa).

acestei date, asupra cauzei constituie un indiciu că diferendul a fost tranșat astfel în mod definitiv.

Acest episod, minor în aparență, reflectă noi aspecte ale unor evenimente de seamă din istoria modernă a patriei noastre. În mod deosebit trebuie relevată înțelegerea și omenia arătate de Vasile Moga, primul episcop ortodox român al Transilvaniei după impunerea, la 1700, a unirii cu Roma²³, față de niște locuitori ai Țării Românești aflați în bejenie, strâmtorați de nevoi și de grijele acoperirii trebuințelor cotidiene. Este totodată o dovadă a solidarității românești, peste granițele impuse de vitregia vremurilor, a conștiinței bine conturate atunci a apartenenței la ființa aceluiași neam.

ANEXĂ

1827, martie 31, <București>. Anafora a marelui logofăt Alexandru Ghica, adresată domnului Țării Românești, cu privire la datoria contactată de postelnicul Alecu Arghiropol, împreună cu soția și soacra sa, prin intermediul episcopului Vasile Moga, în timpul refugiului în Transilvania.

Dumneata vel logof(et)e de Țara de Sus, cu cale și cuviincioasă fiind chibzuirea duminiciale, ce ni se arată printr-această anafora, poruncim să să și puie în lucrare cu urmare întocmai.

<1>827 martie 31.

Biv vel clucer.

Prea înălțate doamne,

Cinst<ita> K.K.* Aghenție, prin alăturata notă** de la 23 ale trecutului fevr., face arătare mării tale, că, în leat. <1>821 (pe când, din răzvala ce au fost aici în țară, năvălise boeria mea locului acestuia în Ardeal), la păsul și trebuința ce au avut dumnealui post<elni>c Alecu Argheropolon i Savastița, soția sa și clucereasa Zmaranda Otelelișanca, soacră-sa, atât pentru a se hrăni în pământ strein, cât și de a nu să întinde pe la închisori de către datornici***, s-au fost imprumutat, prin prea sfinția sa Vasile Moga, episcopul Transilvaniei, zece mii cinci sute fiorini hârtiie de Vghena din bani<i> clerului de acolo, prin zapis cu dobândă și cu emanet niște giuvaericale și sineturile moșii Logreștii. Care bani, în multe rânduri cerându-i episcopul de la numiții datori, mijloc de a plăti n-au stătut. Și pentru că, în cele din urmă, au fost silit și episcopul, prin dicasteria de acolo, ca să răspundă acești bani ai clerului, carele neavind alt de unde a-i împlini, au dat și prea sfinția sa înainte emaneturile numiților. Și s-au hotărât acolo a să da spre vânzare atât giuvaericalile cât și sineturile moșii, a să înstreina, și cu socoteala ce va veni de acolo a datorii, de să vor împlini numiții<i> fiorini, cu dobânda lor, numai din vânzarea giuvaericalilor, să vor trimite sineturile aici, iar de nu să vor împlini, atunci rămâne ca să să înstreineze și sineturile, și va fi spre paguba datorii lor. Și ca să fiie tuturor știut că acea moșie Logreștii este zălogită și sineturile înstreinate, spre a nu să amăgi cinevași aici de a să încrede pe acea moșie, face cinst<ita> K.K. Aghenție știre stăpânirii ca încă o dată să să silească numiții datori ca doară vor plăti acum la Aghenție bani<i> și să să po-prească urmarea de mai sus arătată, iar cinst<ite> Aghenție să să dea mai în grab un hotărât răspuns cu îndestulare, căci emaneturile să vând acolo, și lipsa de datorie să cere din vânzarea moșii Logrești, fiind și supt iscălitura cluceresii Zinarandii Otelelișancăi, carea totodată este și pentru ei răspunzătoare. Cu plecăciune fac cunoscut mării tale că pentru acești

²³ Sebastian Stanca, *op. cit.*, p. 10, 15.

* Chezaro-crăiască, a Austriei.

** Nu s-a putut găsi, deoarece arhiva Logofetiei nu s-a păstrat.

*** Aici cu înțelesul de creditori, vechiul sens al acestui cuvânt.

bani ce să cer acum de cinstita Aghenție, încă din anul trecut, iulie, prin înștiințarea ce au fost făcut către înălțimea ta și mai sus numitul episcop, trimițând aici și copie după zăpisele numiților (fiindcă dumnealui post<elni>c și soția dumisale să afla<u> atunci tot în Transilvania), s-au scris dumneai cluceressii Zmarandii, soacrii dumnealui, ce să afla venită la Craiova, ca, ajungându-se și cu dumnealui postelnicu<1>, ginerile dumneai, i cu fiica dumisale, ori să plătească dreptul episcopului sau, având să răspundă înpotrivă, să înștiințeze Logofetii. Și la luna lui septen<v>ric 29, prin răspunsul ce face către prea plecatul mării tale slugă, dumnealui postelnicu<1> Arghiropon zice că, viind din Transilvania în Craiova, au găsit o carte a Logofetii către soacră-sa, în care au văzut scriindu-se că, după jalba ce au dat mării tale mai sus numitul episcop, cere de la soacră-sa trei mii fiorini ce îi este datoare, care această datorie a episcopului ce să adună în zece mii cinci sute fiorini cu dobânda lor este toată a dumnealui, iar nu a cluceressii, prin care l-au și tras episcopul în multe rânduri în judecata de acolo, și fiindcă avea emanet giuvaerialile soții sale și sineturile moșii Logreștii, l-au hotărât judecata a trimite giuvaerialile pecetluite aici la cinst<ita> K.K. Aghenție ca să prețuiască și să vândă, spre a-și lua banii, nefiind amestecat soacră-sa la această datorie întrun nimic, ci toată este a dumnealui postelnicului, și că alt mijloc de a plăti nu are de a nu va trimite giuvaerialile aici, la cinsti<ta> Aghenție, după hotărârea judecătii de acolo, spre a să vinde, căci și dumnealui voeste să scape de această datorie. Am văzut și copia zăpisului datorii, că în patru rânduri, adică în leat <1>821 septv<ric> și dechem<v>ric 6, în leat <1>822, ghenar și noem<v>ric 1, s-au imprumutat câte trei mai sus numiții cu zece mii cinci sute zloți de hârtie, bani ai clerului, de la mai sus numitul episcop, cu dobândă șase la sută și cu emanet giuvaerialile și sineturile ce să arată mai sus, cu legătură că de-i nu vor plăti bani<i> la soroacile ce în zăpis să coprinde (bezi**** dobânda pe un an ce au plătit-o înainte), atunci, prin judecata de afară (adică a acestii țări), să să vândă emaneturile și să să plătească dreptul episcopului, după cursul de atunci. Deci datoria aceasta, atât di<n> copia zăpisului cât și din pitacul dumnealui postelnicului de mai sus arătat, să facă dovadă că este bună, și ca o netăgăduită să cuvine să o și plătească, pentru că jălunitorul episcop cu adevărat le-au făcut bine, de și-au întâmpinat trebuința cheltuielilor ce au avut, în țară streină aflându-se, și cu drept cuvânt s-ar fi cuvenit a i să și vinde lucrurile acolo unde s-au făcut și împrumutarea, dar pentru că și în zăpis să coprinde ca prin judecata țării aceștia și judecata de acolo (cum zice dumnealui postelnicu<1> Arghiroponu), că asemenea au găsit cu cale a să trimite emaneturile aici, ca prin cinst<ita> K.K. Aghenție prețuindu-se să și vândă, găsesc cu cale ca, pe de o parte, să nu să dea luminată poruncă a face notă către cinst<ita> K.K. Aghenție spre a scri numitul episcop acolo în Transilvania, că după chiar coprirea zăpisului ce are prea sfinția sa la mâini, nu este slobod a vinde emaneturile acolo, ci este dator a le trimite aici, la cinstita Aghenție, ca de nu vor plăti mai sus numiți<i> datoria, să să vândă, precum și dumnealui postelnicu<1> Arghiropon, prin mai sus numitul pitac, asemenea cereri face, iar pe de altă parte, din luminată poruncă, să mai scriu din partea Logofetii, prin dumnealui caimacamul****, și numiților datori acolo, la Craiova, unde acum să află, ori a odihni pă jălunitor episcop plătindu-i dreptul sau, nefiind următorii, să știe că să vor vinde emaneturile spre despăgubirea episcopului. Iar de vor pricinii și vor zice că au înpotrivă a răspunde, să vie aici ori însuși dumnealui postelnicu<1> sau vechil cu deplină putere să și orânduiască, rămâind cea desăvârșită hotărâre a să da de către înălțimea ta.

<1>827 martie.

Alexandru Ghica vel logofăt.

Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 118, f. 240–241. Copie.

RÉSUMÉ

À la suite de la révolution de Tudor Vladimirescu en 1821 certains boiars de la Valachie se sont réfugiés en Transylvanie, surtout à Braşov, à Sibiu et aux alentours.

Cet article nous offre quelques aspects concernant les rapports financiers entre les réfugiés et les gens du pays c'est à dire des emprunts comme dans le cas du boiâr de Craiova, Alecu

**** fără.

***** Locuitorul domnului pentru Oltenia, fostul „ban al Craiovei” de altădată.

Arghiropol, bénéficiaire d'un emprunt par l'entremise de Vasile Moga, évêque orthodoxe de la Transylvanie.

PRÉCIS

During Tudor Vladimirescu's révolution in 1821 many wallachian boyars escaped to Transylvania in Braşov, Sibiu and in the neighbourhood of these towns.

This article is speaking about the financial relations between the refugees and the natives. This is the case of the boiar of Craiova, Alecu Arghiropol, who made a loan by the help of Vasile Moga, ortodox bishop of Transylvania.

Desenele grupului de pictori români participant la epopeea independenței

ADRIAN ADAMACHE

Moda, scria André Lalonde, este un „ansamblu de practici, atitudini și opinii care domnesc la un moment dat într-o societate și de care se leagă o prezumție de superioritate, de altfel totdeauna discutabilă”¹. Ori, pe la mijlocul secolului trecut², se crease o adevărată modă în jurnalistica timpului: desene înfățișând evenimentele vremii, transpuse în gravură, încep să pătrundă din ce în ce mai des în cotidiene și săptămânale. Succesul de public determină apariția, pe de o parte, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, a unei adevărate pleiade de reviste specializate, cum ar fi „L’Illustration”, „Le monde illustré”, „The graphic”, „The art journal”, „The illustrated London news”, „Leipziger illustrierte Zeitung”, „La illustration espagnole y americano” etc.-Și la noi în țară, Carol Popp de Szathmáry, acest avid și constant căutător de noi mijloace de expresie, avea să scoată, în septembrie 1860, ziarul „Ilustrațiunea”.

Pe de altă parte, noi mijloace tehnice de gravare, cum ar fi paniconografia lui Formin Gillot, vin să înlănească posibilitățile de execuție și multiplicare, fără riscurile spargerii plăcii de litografie sau încărcării fibrei lemnoase cu cerneală, ca în xilografie, ori prelucrării prelungite implicate de acvaforte, acvatintă etc.

În fine, o astfel de tendință atrage și regrupează o serie de forțe artistice, desenați și gravori, care vor deveni un fel de fotoreporteri ai timpului, creându-se aproape un stil³, o variantă a realismului, dar un realism ce face multe compromisuri pitorescului, amănuntului fără importanță, un fel de „naturalism”, nu departe de ceea ce André Lhote numea plastic naturalism al „chitarei și compotierei”⁴. E drept, și trebuie subliniat acest aspect, artiștii de valoare, atunci când se lasă prinși în acest context publicistic, rămân ei înșiși, eludând, sau adaptând regulile jocului cu propria lor personalitate — să ne gândim numai la Carol Popp de Szathmáry.

În aceste condiții, în momentul izbucnirii războiului de la 1877, marile reviste ilustrate europene se vor pune în contact cu principalii lor colaboratori, ca Daniel Vierge, Eckembruch, Keonon, A. Ferdinandus, F. W. Friedwänger, F. Montauereanu și alții⁵. Ziarele românești, „Războiul”, „Dorobanțul” etc., vor adopta și ele formula editorială, însă vor apela la transpunerea unor imagini din revistele străine, regravate de graficieni ca Weidlich, S.T. (Solomon Trankul, fostul gravor al „Buciumului”, crede G. Opreșcu⁶), Thiel și Weiss ș.a., deși autoritățile române, la inițiativa lui Carol Davilla, și îmbră-

¹ André Lalonde, *L'ocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris, 1938, p. 477.

² George Opreșcu, *Grigorescu reporter de război*, în *Scrieri despre artă*, București, 1966, p. 37.

³ Acest stil de desen gazetăresc va continua să coexiste și în secolul al XX-lea, alături de fotografie, ajungând la așa numitele comicsuri.

⁴ André Lhote, *Să vorbim despre pictură*, București, 1971, p. 152.

⁵ N. Iorga, *Războiul din 1877-1878 în ilustrații*, în „Almanahul grafice române”, București, 1929, p. 28 și urm.

⁶ George Opreșcu, *Grafica românească*, vol. II, București, 1945, p. 146.

țișată de I.C. Brătianu ⁷, invitate un grup de artiști români să participe la desfășurarea campaniei militare „pentru a reproduce atât diferitele act(e) ce va (vor) avea (loc), cât și diferitele întârituri, tabere și localități” ⁸.

Solicitarea s-a îndreptat către cei mai reprezentativi pictori ai momentului: Grigorescu, care după expoziția de la 1873 începuse să fie considerat ca cel mai de seamă pictor român, Carol Popp de Szatmáry, una din personalitățile cele mai de seamă ale vieții artistice românești, Sava Henția, tânărul profesor de la Azilul „Elena Doamna”, se ce remarcase prin câteva tablouri în maniera lui Proud’hon, în fine, G. Demetrescu Mirea, proaspătul laureat al premiului pentru străinătate acordat de Școala de Belle Arte. Celelalte personalități ale plasticii noastre erau fie prea în vârstă, fie prinse în diferite alte activități. Astfel, C. Lecca, care „după 1860 era aproape sfârșit”, nu mai participa la viața artistică a țării ⁹; Panaiteanu Bardasare era la Iași ¹⁰, ocupat cu conducerea Școlii de Belle Arte și Pinacotecii din localitate; C. Stahi se afla la München și va reveni în țară numai în 1878 ¹¹; Tattarescu picta biserica Ionașcu din Slatina, în urma unui contract semnat la 4 august 1877 ¹²; Chladeck avea 83 de ani și deși „se ocupa cu pictura până în ultimele zile”, atât mâna cât și ochiul îl trădează” ¹³; Andreescu era la acea oră un necunoscut.

Unele surse îl citează pe Theodor Aman ¹⁴ și Henri Trenk ¹⁵ ca participanți la gruparea de pictori prezenți în campanie, dar certitudine nu avem decât pentru primii patru. Astfel, despre Theodor Aman, G. Bora scria, incidental ¹⁶, că ar fi participat ca invitat și ar fi însoțit pe domnitor în război, împreună cu Carol Popp de Szathmáry și Sava Henția. În sprijinul acestei ipoteze par a veni cele câteva desene în peniță păstrate la Muzeul Național de Artă ¹⁷, reprezentând un grup de infanteriști în atac. Schițele au într-adevăr spontaneitate, ceea ce poate crea impresia că pictorul le-a realizat asistând la evenimente. Dar, în același timp, o cercetare atentă ne demonstrează și o conceptualizare în realizarea desenelor, cum ar fi acel plan piramidal — spiralat, terminat în partea superioară cu un purtător de stindard, ca un simbol al victoriei, dintr-unul din desene ¹⁸.

În plus, Al. Tzigara-Samurcaș scria: „Din hârtiile rămase de la Aman, se vede că, în 1881, ministrul de război îl întreba pe ce preț ar putea picta un tablou reprezentând bătălia de la Smârdan. Răspunsul lui Aman nu se

⁷ Al. Vlahuță, *Grigorescu*, în „Calendarul Minerzilor”, București, 1908, p. 219; G. Petrașcu, *O privire asupra evoluției picturii românești*, București 1937, p. 7; G. Bora, *Insemnări cu privire la pictorul Carol Popp de Szathmáry*, în „Revista Fundațiilor regale”, VIII (1941), nr. 7, p. 188; George Oprescu, *Grigorescu reporter de război...*, p. 37.

⁸ Arh. St. Buc., fond Ministerul de Război, Marele Stat Major, dosar 643/1877–1878, f. 201.

⁹ Barbu Theodorescu, *C. Lecca*, București, 1938, p. 56.

¹⁰ E. Zara, *G. Panaiteanu-Bardasare și C. Stahi*, București, 1937, p. 18.

¹¹ *Ibidem*, p. 26.

¹² T. Voinescu, *Gh. Tattarescu, 1819–1894*, București, 1940, p. 52; Y. Wertheimer Ghika, *Gh. M. Tattarescu, un pictor român și veacul său*, București, 1958, p. 185.

¹³ T. Voinescu, *Anton Chladeck și începuturile picturii românești*, București, 1936, p. 30.

¹⁴ G. Bora, *op. cit.*, p. 188.

¹⁵ Ana Maria Covrig, *Contribuții la deslușirea biografiei și la cunoașterea operei pictorului C. Popp de Szathmáry*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, Seria Artă plastică, XXIII (1976), nr. 1, p. 99.

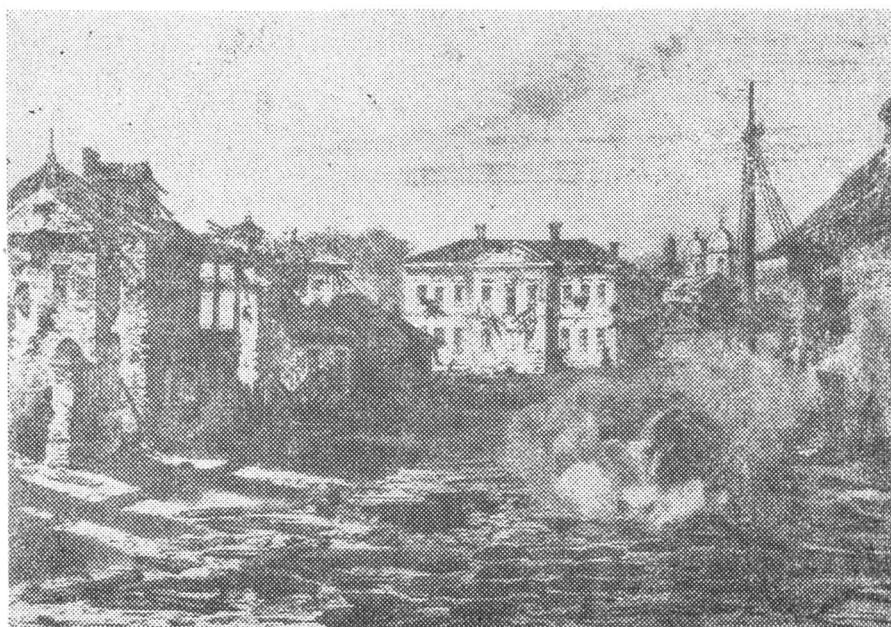
¹⁶ G. Bora, *op. cit.*, p. 188.

¹⁷ Muzeul Național de Artă, inv. 31. 471/6875, 31.497/6901.

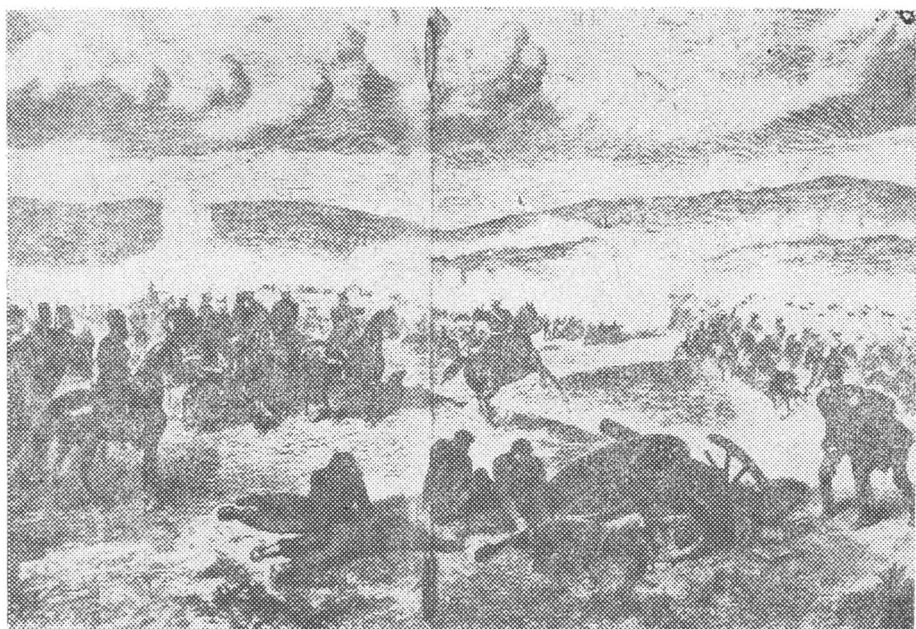
¹⁸ *Ibidem*.

C. Popp de Szathmáry, „Atacul Românilor la Grivița”,
gravură după un desen de C.P. Szathmáry, apărută în
„Illustrierte Zeitung”, nr. 1789/1877, p. 281.

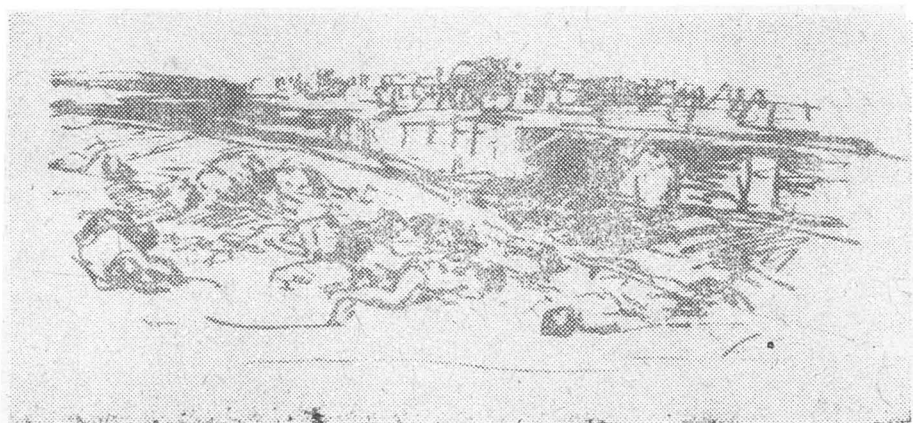

C. Popp de Szathmáry, „O stradă în Giurgiu”: case bombardate, gravură după
un desen de C.P. Szathmáry apărută în „Illustrierte Zeitung”, nr. 1780/1877,
p. 108.

C. Popp de Szathmáry, „Luptă de la Plevna”, gravură după o schiță de C.P. Szathmáry, apărută în „Illustrierte Zeitung”, nr. 1789/1877, p. 168 – 179.

cunoaște”¹⁹. Se presupune astfel că o asemenea propunere se îndreaptă către un pictor care cunoaște realitatea luptei. Pe de altă parte, Radu Bogdan consideră că, din motive de sănătate, „Aman n-a putut face parte din echipa de pictori (...) care a însoțit armata română pe câmpul de luptă în Războiul de Independență”²⁰.

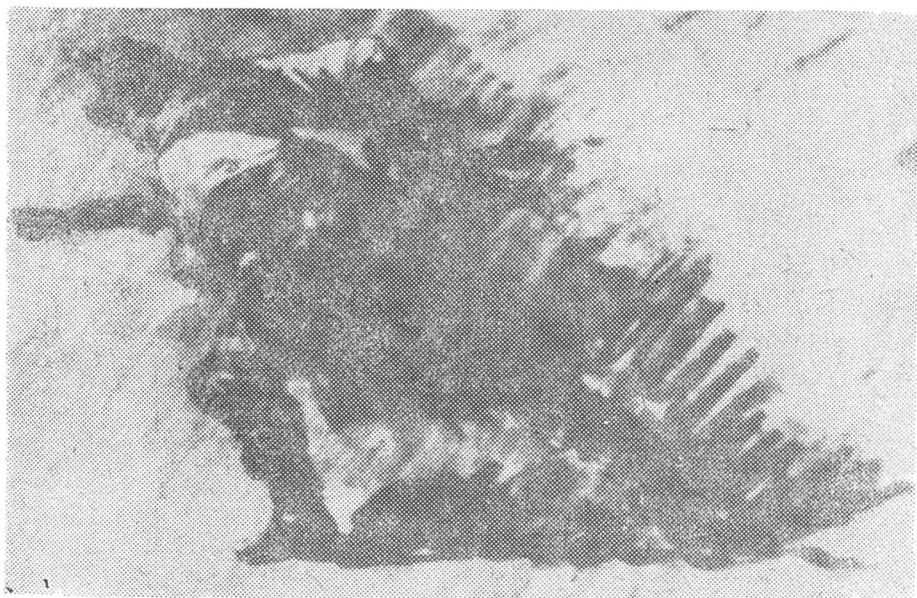
N. Grigorescu, „Morții de la Plevna”, desen în creion și peniță nesemnat, nedatat, Muzeul de Artă al României, Secția grafică.

¹⁹ Al. Tzigara Samurcaș, *Catalogul Muzeului Aman*, București, 1908, p. 34.

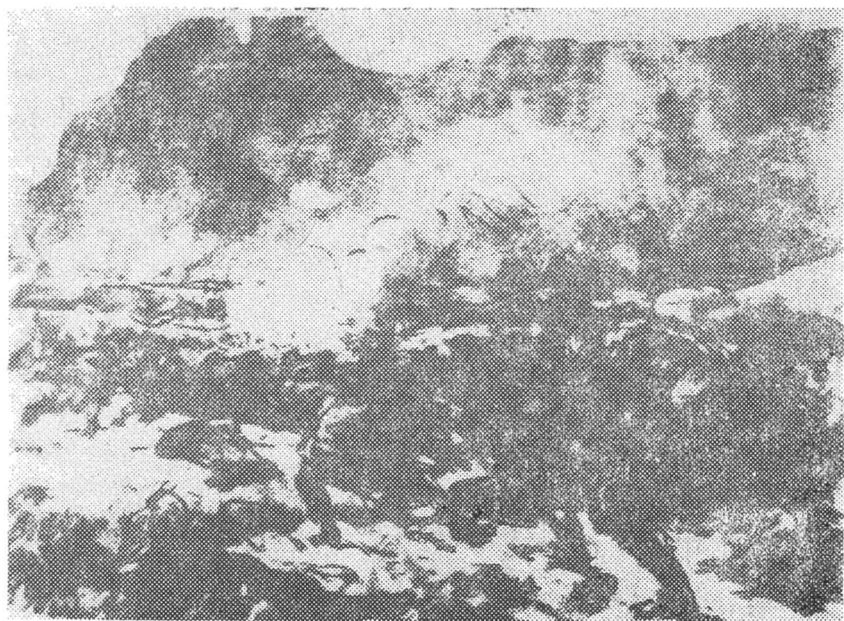
²⁰ Radu Bogdan, *Theodor Aman*, București, 1955, p. 62.

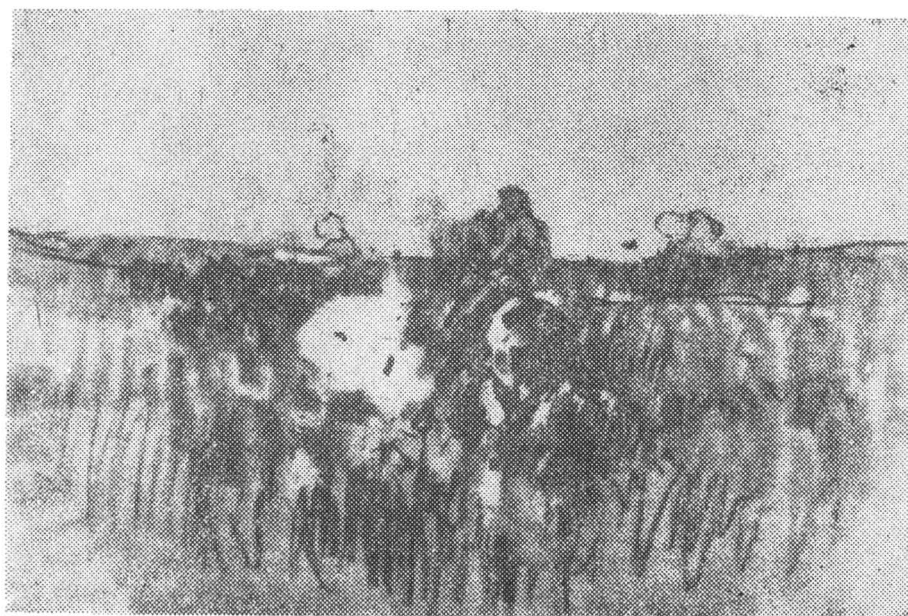
N. Grigorescu, „Droșca cu trei cai a lui Grigorescu”, desen în creion, nesemnat, nedatat, Muzeul de Artă al României, Secția grafică.

N. Grigorescu, „Studiu pentru Atacul de la Suvărdan”, desen în cărbune, laviu și cretă, nesemnat, nedatat, Muzeul de Artă al României, Secția grafică.

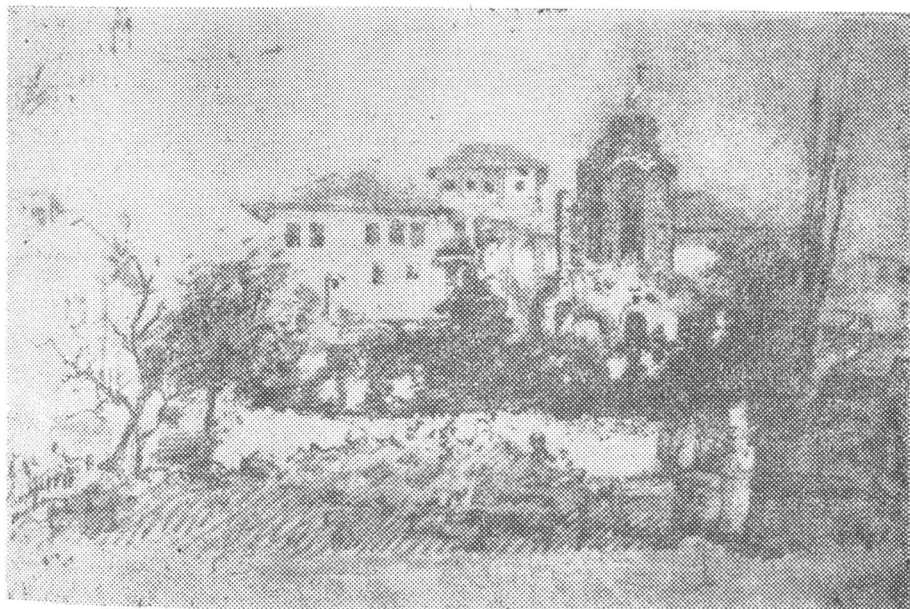
N. Grigorescu, Studiu pentru „În valea Rahovei”, desen în cărbune și laviu, nesemnat, nedatat, Muzeul de Artă al României, Secția grafică.

N. Grigorescu, „Explozia unui obuz”, desen în creion, nedatat, nesemnat, Muzeul de Artă al României, Secția grafică.

Sava Henția, „Întâlnirea”, acuarelă, semnat, dreapta jos, Muzeul de Artă al României, Secția grafică.

Sava Henția, „Ruine la Nicopole”, desen semnat și datat (1887) și localizat (Nicolae), stânga jos, Muzeul de Artă al României, Secția grafică.

G. Demetrescu Mirea, „Bătălia de la Smârdan”, ulei, datat (1889) semnat dreapta jos. Apud N. Petrașcu, G.D. Mirea [București] f.a., il. a 23-a.

Și într-adevăr, cercetând arhiva Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, îl vom găsi pe Theodor Aman notificând ministerului o serie de cereri, în calitate sa de director al Școlii de Belle Arte și al Pinacotecii. Astfel, la 21 iulie 1877, din București, solicită fonduri în vederea organizării concursului pentru străinătate ²¹; la 4 august propune să i se achiziționeze un tablou „peisaj de iarnă”, pentru suma de 2000 de franci ²²; la 16 august, Aman cere finanțarea vopsirii podelelor salonului Pinacotecii și schimbarea sforilor ce susțin tablourile ²³; la 12 septembrie anunță primirea unui tablou de Michael Dan la Pinacotecă ²⁴; la 1 octombrie trimitea procesul-verbal privind rezultatele concursului de an și cerea opt medalii de bronz pentru câștigătorii din acel an (printre ei, Ștefan Ionescu—Valbudea și Ion Georgescu) ²⁵; la 28 septembrie trimitea procesul-verbal încheiat la 15 septembrie privind bursele ce se acordau elevilor ²⁶; la 18 octombrie trimitea spre semnarea ministrului diploma lui Ion Georgescu și certificatele de medalii ale elevilor din anul școlar 1876—1877 ²⁷. Este puțin probabil ca Aman să fi plecat pe front tocmai în lunile de iarnă, mai ales că era și bolnav.

²¹ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 3543/1877, f. 58.

²² Ibidem, f. 60.

²³ Ibidem, f. 62.

²⁴ Ibidem, f. 80.

²⁵ Ibidem, f. 92—93.

²⁶ Ibidem, f. 102—103.

²⁷ Ibidem, f. 105. Din păcate atât arhiva Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice cât și cea a Școlii de Belle Arte pe anul 1878 s-a distrus, în mare parte, din diferite cauze.

Despre Henri Trenk avem date mai puține, el neapărând în documentele Războiului pentru Independență. În plus, specificul artei sale — statică, ilustrativă, miniaturală — îl fac greu previzibil în abordarea unor aspecte ce trebuiau prinse dintr-o succesiune de imagini uluitoare de rapide, chiar dacă spre sfârșitul vieții a fost puternic influențat de Nicolae Grigorescu²⁸.

Statutul oficial al pictorilor diferă de la om la om și nu este unic, așa cum apare în istoriografia noastră de artă, unde în general se consideră că toți patru au fost fie atașați Marelui Cartier General, fie Serviciului sanitar al armatei (Ambulanța Marelui Cartier General)²⁹. În realitate, Carol Popp de Szathmáry era pictorul oficial al curții — compusese, în această calitate, stema Principatelor Unite, crease primele portrete oficiale ale lui Alexandru Ioan Cuza și Carol I, marea pecete a statului și toate insignele și ordinele instituite de Carol I, ba chiar a fost consilierul în probleme de artă al domnitorului³⁰ — și, în primul rând în această calitate urmărește desfășurarea luptelor. Pe de altă parte, dat fiind faptul că multe dintre desenele sale au fost preluate de revistele străine³¹, nu este exclus ca să fi avut un contract cu „*Illustrierte Zeitung*”, „*The Illustrated London News*” și altele. În sfârșit, el nu apare deloc în documentele Carterului General al Armatei.

Grigorescu apare în calitate de atașat, întâi, pe lângă Corpul de observație comandat de generalul Lupu³², din ordinul primului ministru³³, apoi pe lângă Divizia a II-a a Corpului de operații³⁴, dat fiind faptul că aceasta efectua plățile „diurnei” de 1000 de lei pe lună. Sava Henția, prin ordinul nr. 465 din 5 august 1877 „atașat la Ambulanța Marelui Cartier General, pe tot timpul războiului” pentru îndeplinirea misiiei sale ca artist³⁵. G. Demetrescu Mirea, după toate probabilitățile, căci lipsesc din nou documentele, a fost și el atașat la Ambulanța Marelui Cartier General, ținând seama că fusese student al Școlii de medicină a doctorului Carol, precum și datorită persistenței imaginilor de ambulanță din cele vreo 40 de desene aduse din campanie.³⁶

Perioada petrecută pe front diferă și ea, determinată fiind de poziția oficială avută de fiecare dintre pictori. Urmărind desenele de campanie ale lui Carol Popp de Szathmáry, putem stabili în linii mari deplasările lui din momentul începerii războiului ruso-româno-turc și până la sfârșitul anului 1877. Artistul este astfel prezent în București la defilarea trupelor ruse prin Capitală³⁷, apoi în lagărul de la Calafat³⁸, la 1 iulie 1877 se afla pe malul Dunării, în preajma Zimnicei³⁹, pentru ca la 31 august să fie la Plevna⁴⁰, la 15 octombrie se găsea la Nicopole⁴¹ și apoi, de la 6 noiembrie până spre sfârși-

²⁸ George Oprescu, *Grafica românească în secolul XIX*, vol. I, București, 1942, p. 303.

²⁹ Idem, *Grigorescu reporter de război...*, p. 37—38; Mircea Popescu Sava Henția, București, 1955, p. 14; Y. Wertheimer Ghika, *op. cit.*, p. 185; Ana Maria Covrig, *op. cit.*, p. 99.

³⁰ G. Bora, *op. cit.*, p. 188.

³¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 3; George Oprescu, *Grigorescu reporter de război...*, p. 35—36.

³² Arh. St. Buc., fond Ministerul de Război, Marele Stat Major, dosar 757/1877, f. 41, 44.

³³ Ibidem, dosar 643/1877—1878, f. 201.

³⁴ Ibidem, dosar 645/1877—1878, f. 200.

³⁵ Biblioteca Academiei Române. Arhiva artiștilor plastici, Acte Sava Henția, nr. 1—17,

f. 4. Vezi și Livia Drăgoi, *Expoziția retrospectivă Sava Henția (1848—1904)*, Cluj, 1974, p. 11.

³⁶ G. Dragomirescu și I. Frunzetti, G. Demetrescu Mirea, București 1940, p. 4—5.

³⁷ Muzeul Militar Național, Biblioteca, inv. D. IV. 346.

³⁸ Ibidem, inv., D. IV. 290, D. II. 293; D. II. 294.

³⁹ Muzeul Național de Artă, Secția grafică, inv., DR III SZ 2/4 618.

⁴⁰ Ibidem, inv., DR II SZ2/4550.

⁴¹ Ibidem, inv. DR III SZ3/4709.

A fost respinsă și cererea mitropolitului și a unor boieri, adresată guvernului crăiesc, privind „acordarea unui împrumut dintr-un fond public, în schimbul unor ipoteci sigure pe valori imobiliare”⁸.

Aceeași situație se întâlnea și la Sibiu, unde, în oraș și în împrejurimi, se aflau 17.000 de refugiați din Țara Românească⁹. Într-un raport din noiembrie 1821 al baronului J. Brukenthal către Guberniul Transilvaniei din Cluj se arătau în acest sens următoarele: „Prețurile alimentelor s-au urcat în comparație cu listele prețurilor de piață din anul trecut cu jumătate și, în parte, s-au dublat... Scump este mai ales un articol ce nu poate fi adus de departe, lemnele de foc, vânzându-se în stâneni cu 20 de florini și chiar cu mai mult pe piață”¹⁰.

La Sibiu și în zona acestui oraș și-au găsit adăpost mai ales locuitorii Olteniei și, în primul rând, boierimea craioveană, având în frunte pe episcopul Galaction al Râmnicului¹¹. Printre acești boieri se afla și postelnicul Alecu Arghiropol (Aleco Arghiropulo), sosit încă de la 13 aprilie 1821 la Sibiu, unde era găzduit, cu familia, în casa spoitorului Johann Waldhüther¹². Acesta, într-o suplică adresată baronului J. Brukenthal la 13 septembrie 1821, de la Sibiu, de către un grup de refugiați (semnătura sa fiind prima), arată că erau greci de neam, „și, după vremi veniți în Valahia, ne-am așezat și ne-am însurat în Valahia cea Mică, la Craiova, luând fete de boieri înzestrate cu moșii, vii, case și alte acareturi, și după pravili ne-am făcut pământeni, având dreptățile și privileghiurile pământenilor; iar după ce s-au întâmplat răzvrătirea a lui Tudor Vladimirescu la Valahia cea Mică, îndată toți am fugit cu familiile noastre aici la Hermanștat, unde sunt șase luni de când lăcuim”¹³.

Peste câteva zile, la 17/29 septembrie 1821, într-o scrisoare a cunoscutului negustor din Sibiu, Constantin Hagi Pop, către mai mulți boieri refugiați în acest oraș, pregătiți atunci să se întoarcă în țară, prin care le cerea obiectele prețioase spre a fi pecetluite la vamă, pentru a putea fi scoase peste graniță, Alecu Arghiropol este arătat ca „biv vel postelnic”¹⁴, așadar „fost mare postelnic”. El semnează, de asemenea, primul, alte două suplice, adresate, tot din Sibiu, baronului J. Brukenthal. În prima dintre ele, boierii cereau învoirea de a rămâne în continuare în oraș și în zonă¹⁵, iar în cea de a doua, datată 13 octombrie 1821, își arătau hotărârea de a se întoarce în Țara Românească, „cu ajutorul lui Dumnezeu, cât mai curând posibil”¹⁶. Cu toate acestea, în august 1822, printre boierii aflați la Sibiu care semneau, în frunte cu episcopul Râmnicului, o suplică adresată țarului, precum și o scrisoare către

⁸ *Ibidem*, p. 136.

⁹ T. G. Bulat, *Mărturie din timpul revoluției lui Tudor Vladimirescu*, în „Revista istorică”, XII (1926), nr. 7–9, p. 199; Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, 1971, p. 317.

¹⁰ Carol Göllner, *op. cit.*, p. 42.

¹¹ Emil Virtosu, *op. cit.*, p. IV.

¹² Hermuzachi, *Documente privind istoria României, serie nouă, vol. III*, București 1967, p. 246–247.

¹³ T.G. Bulat, *op. cit.*, p. 200.

¹⁴ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. II, București, 1959, p. 339–340.

¹⁵ T.G. Bulat, *op. cit.*, p. 201–202.

¹⁶ *Ibidem*, p. 202–203; Carol Göllner, *op. cit.*, p. 36–37.

consulul rus Pini, figura și „postelnicul Arghiropol”¹⁷. De altfel și alți boieri refugiați au rămas încă mult timp în Transilvania¹⁸.

Dintr-un document ulterior rezultă că postelnicul Alecu Arghiropol se refugiase la Sibiu împreună cu soția sa Savastița și cu soacra sa, clucereasa Zmaranda Otetelișanca, fiind deci intrat, prin căsătorie, în vechiul neam boieresc al Otetelișenilor. În timpul bejeniei, pentru a se putea hrăni, fuseseră nevoiți să se împrumute, prin intermediul episcopului Vasile Moga, la care apelaseră așadar, în acest scop, în mod direct, „din banii clerului de acolo”, cu suma de 10.500 zloți sau florini („fiorini”), în „hârtiie de Vghena”, cu dobândă de 6%. Împrumutul fusese contractat în patru rânduri, respectiv în septembrie și decembrie 1821 și în ianuarie și noiembrie 1822, cu zapise și cu punerea ca amanet („emanet”) a unor giuvaiericale și a sineturilor moșiei Logrești¹⁹, moșie care provenea, desigur, din zestrea Savastiței Otetelișanu.

După cum aprecia în acest document marele logofăt al Țării de Sus, Alexandru Ghica, viitorul domn, episcopul „cu adevărat le-au făcut bine de și-au întâmpinat trebuința cheltuielilor ce au avut, în țară streină aflându-să”. Aceasta cu atât mai mult cu cât Biserica Ortodoxă Română din Transilvania se confrunta atunci cu mari dificultăți financiare. În martie 1821, episcopul Vasile Moga reușea, după îndelungate eforturi, să achite suma cerută pentru cumpărarea caselor din Sibiu, în care urma să se mute reședința episcopiei, consistoriul și seminarul. Ceea ce mai rămânea după plata acestor bani, se ridica la 8260 de florini²⁰. Este vorba, așadar, de un gest profund uman care face cinste memoriei acestui arhieru, prezentat pe nedrept, mai târziu, într-o lumină nefavorabilă de către unii istorici²¹.

Trecând soroacele de plată, episcopul Vasile Moga a cerut, „în mai multe rânduri”, suma împrumutată celor trei datornici. În cele din urmă, fiind silit, „prin dicasteria de acolo, ca să răspundă acești bani ai clerului”, a fost nevoit să depună giuvaiericalele și sineturile primite ca amanet. Convertirea acestora în bani pentru acoperirea datoriei se putea face însă numai după judecarea pricinii în Țara Românească, ceea ce a făcut ca episcopul să se adreseze, în iulie 1826, când postelnicul Alecu Arghiropol și soția sa se găseau încă în Transilvania, prin Agenția austriacă de la București, domnului Grigore Ghica. La o nouă intervenție, făcută printr-o notă a Agenției din 23 februarie 1827, marele logofăt, Alexandru Ghica, prezintă domnului un raport („anafora”), în care face istoricul întregii chestiuni și în care arată că dreptatea este de partea episcopului, deoarece datoria „să face dovadă că este bună”. În final, face propuneri pentru rezolvarea acestei pricinii, pe care domnul le aprobă „întocmai”, prin rezoluția sa din 31 martie 1827²². Nerevenirea, ulterior

¹⁷ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. III, București, 1960, p. 133–134.

¹⁸ Emil Micu, *op. cit.*, p. 143.

¹⁹ În secolul trecut se aflau în județul Gorj două sate alăturate cu acest nume: Logrești-Birnici și Logrești-Moșneni. (*Marele dicționar geografic al României*, vol. IV, București, 1901, p. 185–186). Este vorba, foarte probabil, de moșia primului dintre aceste două sate, moșia celui de al doilea sat fiind în stăpânirea moșnenilor de acolo. Despre giuvaiericale se spune, în mod expres, în document că erau ale soției sale.

²⁰ Sebastian Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga, 1774–1845*, Cluj, 1938, p. 24.

²¹ *Ibidem*, p. 108–110.

²² Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 118, f. 240–241. (Vezi anexa).

acestei date, asupra cauzei constituie un indiciu că diferendul a fost tranșat astfel în mod definitiv.

Acest episod, minor în aparență, reflectă noi aspecte ale unor evenimente de seamă din istoria modernă a patriei noastre. În mod deosebit trebuie relevată înțelegerea și omenia arătate de Vasile Moga, primul episcop ortodox român al Transilvaniei după impunerea, la 1700, a unirii cu Roma²³, față de niște locuitori ai Țării Românești aflați în bejenie, strâmtorați de nevoi și de grijele acoperirii trebuințelor cotidiene. Este totodată o dovadă a solidarității românești, peste granițele impuse de vitregia vremurilor, a conștiinței bine conturate atunci a apartenenței la ființa aceluiași neam.

ANEXĂ

1827, martie 31, <București>. Anafora a marelui logofăt Alexandru Ghica, adresată domnului Țării Românești, cu privire la datoria contactată de postelnicul Alecu Arghiropol, împreună cu soția și soacra sa, prin intermediul episcopului Vasile Moga, în timpul refugiului în Transilvania.

Dumneata vel logof<et>e de Țara de Sus, cu cale și cuviincioasă fiind chibzuirea duminale, ce ni se arată printr-această anafora, poruncim să să și puie în lucrare cu urmare întocmai.

<1>827 martie 31.

Biv vel clucer.

Prea înălțate doamne,

Cinst<ita> K.K.* Aghenție, prin alăturata notă** de la 23 ale trecutului fevr., face arătare mării tale, că, în leat. <1>821 (pe când, din răzvala ce au fost aici în țară, năvălise boerimea locului acestuia în Ardeal), la păsul și trebuința ce au avut dumnealui post<elni>c Alecu Argheropolon i Savastița, soția sa și clucerasa Zmaranda Otelelișanca, soacră-sa, atât pentru a se hrăni în pământ strein, cât și de a nu să întinde pe la închisori de către datornici***, s-au fost împrumutat, prin prea sfinția sa Vasile Moga, episcopul Transilvaniei, zece mii cinci sute fiorini hârtiie de Vghena din bani<i> clerului de acolo, prin zapis cu dobândă și cu emanet niște giuvaericale și sineturile moșii Logreștii. Care bani, în multe rânduri cerându-i episcopul de la numiții datori, mijloc de a plăti n-au stătut. Și pentru că, în cele din urmă, au fost silit și episcopul, prin dicasteria de acolo, ca să răspundă acești bani ai clerului, carele neavind alt de unde a-i împlini, au dat și prea sfinția sa înainte emaneturile numiților. Și s-au hotărât acolo a să da spre vânzare atât giuvaericalile cât și sineturile moșii, a să înstreina, și cu socoteala ce va veni de acolo a datorii, de să vor împlini numiții<i> fiorini, cu dobânda lor, numai din vânzarea giuvaericalilor, să vor trimite sineturile aici, iar de nu să vor împlini, atunci rămâne ca să să înstreineze și sineturile, și va fi spr paguba datorii lor. Și ca să fiie tuturor știut că acea moșie Logreștii este zălogită și sineturile înstreinate, spre a nu să amăgi cinevași aici de a să încrede pe acea moșie, face cinst<ita> K.K. Aghenție știre stăpânirii ca încă o dată să să silească numiții datori ca doară vor plăti acum la Aghenție bani<i> și să să po-prească urmarea de mai sus arătată, iar cinst<ite>i Aghenție să să dea mai în grab un hotărât răspuns cu îndestulare, căci emaneturile să vând acolo, și lipsa de datorii să cere din vânzarea moșii Logrești, fiind și supt iscălitura cluceresii Zinarandii Otelelișancăi, carea totodată este și pentru ei răspunzătoare. Cu plecăciune fac cunoscut mării tale că pentru acești

²³ Sebastian Stanca, *op. cit.*, p. 10, 15.

* Chezaro-crăiască, a Austriei.

** Nu s-a putut găsi, deoarece arhiva Logofetiei nu s-a păstrat.

*** Aici cu înțelesul de creditori, vechiul sens al acestui cuvânt.

bani ce să cer acum de cinstita Aghenție, încă din anul trecut, iulie, prin înștiințarea ce au fost făcut către înălțimea ta și mai sus numitul episcop, trimițând aici și copie după zăpisele numiților (fiindcă dumnealui post<elni>c și soția dumisale să afla<u> atunci tot în Transilvania), s-au scris dumneai cluceresii Zmarandii, soacrii dumnealui, ce să afla venită la Craiova, ca, ajungându-se și cu dumnealui postelnicu<1>, ginerile dumneai, i cu fiica dumisale, ori să plătească dreptul episcopului sau, având să răspundă înpotrivă, să înștiințeze Logofeții. Și la luna lui septenv<rie> 29, prin răspunsul ce face către prea plecatul mării tale slugă, dumnealui postelnicu<1> Arghiropolu zice că, viind din Transilvania în Craiova, au găsit o carte a Logofeții către soacră-sa, în care au văzut scriindu-se că, după jalba ce au dat mării tale mai sus numitul episcop, cere de la soacră-sa trei mii fiorini ce îi este datoare, care această datorie a episcopului ce să adună în zece mii cinci sute fiorini cu dobânda lor este toată a dumnealui, iar nu a cluceresii, prin care l-au și tras episcopul în multe rânduri în judecata de acolo, și fiindcă avea emanet giuvaerialile soții sale și sineturile moșii Logreștii, l-au hotărât judecata a trimite giuvaerialile pecetluite aici la cinst<ita> K.K. Aghenție ca să prețuiască și să vândă, spre a-și lua banii, nefiind amestecat soacră-sa la această datorie într-un nimic, ci toată este a dumnealui postelnicului, și că alt mijloc de a plăti nu are de a nu va trimite giuvaerialile aici, la cinsti<ta> Aghenție, după hotărârea judecății de acolo, spre a să vinde, căci și dumnealui voește să scape de această datorie. Am văzut și copia zăpisului datorii, că în patru rânduri, adică în leat <1>821 septv<rie> și dechemv<rie> 6, în leat <1>822, ghenar și noemv<rie> 1, s-au imprumutat câte trei mai sus numiții cu zece mii cinci sute zloți de hârtie, bani ai clerului, de la mai sus numitul episcop, cu dobândă șase la sută și cu emanet giuvaerialile și sineturile ce să arată mai sus, cu legătură că de-i nu vor plăti bani<i> i</i> la soroacile ce în zăpis să coprinde (bezi**** dobânda pe un an ce au plătit-o înainte), atunci, prin judecata de afară (adică a aceștii țări), să să vândă emaneturile și să să plătească dreptul episcopului, după cursul de atunci. Deci datoria aceasta, atât di<n> copia zăpisului cât și din pitacul dumnealui postelnicului de mai sus arătat, să facă dovadă că este bună, și ca o netăgăduită să cuvine să o și plătească, pentru că jălmitorul episcop cu adevărat le-au făcut bine, de și-au întâmpinat trebuința cheltuielilor ce au avut, în țară streină aflându-se, și cu drept cuvânt s-ar fi cuvenit a i să și vinde lucrurile acolo unde s-au făcut și imprumutarea, dar pentru că și în zăpis să coprinde ca prin judecata țării aceștii și judecata de acolo (cum zice dumnealui postelnicu<1> Arghiropolu), că asemenea au găsit cu cale a să trimite emaneturile aici, ca prin cinst<ita> K.K. Aghenție prețuindu-se să și vândă, găsesc cu cale ca, pe de o parte, să nu să dea luminată poruncă a face notă către cinst<ita> K.K. Aghenție spre a scri numitul episcop acolo în Transilvania, că după chiar copriinderea zăpisului ce are prea sfinția sa la mâini, nu este slobod a vinde emaneturile acolo, ci este dator a le trimite aici, la cinstita Aghenție, ca de nu vor plăti mai sus numiți<i> i</i> datoria, să să vândă, precum și dumnealui postelnicu<1> Arghiropolon, prin mai sus numitul pitac, asemenea cereri face, iar pe de altă parte, din luminată poruncă, să mai scriu din partea Logofeții, prin dumnealui caimacamul****, și numiților datori acolo, la Craiova, unde acum să află, ori a odihni pă jălmitorul episcop plătindu-i dreptul sau, nefiind următorii, să știe că să vor vinde emaneturile spre despăgubirea episcopului. Iar de vor pricinii și vor zice că au înpotrivă a răspunde, să viie aici ori însuși dumnealui postelnicu<1> sau vechil cu deplină putere să-și orânduiască, rămâind cea desăvârșită hotărâre a să da de către înălțimea ta.

<1>827 martie.

Alexandru Ghica vel logofăt.

Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 118, f. 240 – 241. Copie.

R E S U M E

À la suite de la révolution de Tudor Vladimirescu en 1821 certains boïards de la Valachie se sont réfugiés en Transylvanie, surtout à Braşov, à Sibiu et aux alentours.

Cet article nous offre quelques aspects concernant les rapports financiers entre les réfugiés et les gens du pays c'est à dire des emprunts comme dans le cas du boïar de Craiova, Alecu

**** fără.

**** Locțiitorul domnului pentru Oltenia, fostul „ban al Craiovei” de altădată.

Arghiropol, bénéficiaire d'un emprunt par l'entremise de Vasile Moga, évêque orthodoxe de la Transylvanie.

PRÉCIS

During Tudor Vladimirescu's revolution in 1821 many wallachian boyars escaped to Transylvania in Braşov, Sibiu and in the neighbourhood of these towns.

This article is speaking about the financial relations between the refugees and the natives. This is the case of the boiar of Craiova, Alecu Arghiropol, who made a loan by the help of Vasile Moga, ortodox bishop of Transylvania.

Desenele grupului de pictori români participant la epopeea independenței

ADRIAN ADAMACHE

Moda, scria André Lalande, este un „ansamblu de practici, atitudini și opinii care domnesc la un moment dat într-o societate și de care se leagă o prezumție de superioritate, de altfel totdeauna discutabilă”¹. Ori, pe la mijlocul secolului trecut², se crease o adevărată modă în jurnalistica timpului: desene înfățișând evenimentele vremii, transpuse în gravură, încep să pătrundă din ce în ce mai des în cotidiane și săptămânale. Succesul de public determină apariția, pe de o parte, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, a unei adevărate pleiade de reviste specializate, cum ar fi „L’Illustration”, „Le monde illustré”, „The graphic”, „The art journal”, „The illustrated London news”, „Leipziger illustrierte Zeitung”, „La illustration espagnole y americano” etc.-și la noi în țară, Carol Popp de Szathmáry, acest avid și constant căutător de noi mijloace de expresie, avea să scoată, în septembrie 1860, ziarul „Ilustrațiunea”.

Pe de altă parte, noi mijloace tehnice de gravare, cum ar fi paniconografia lui Formin Gillot, vin să înlesnească posibilitățile de execuție și multiplicare, fără riscurile spargerii plăcii de litografie sau încărcării fibrei lemnoase cu cerneală, ca în xilografie, ori prelucrării prelungite implicate de acvaforte, acvatintă etc.

În fine, o astfel de tendință atrage și regrupează o serie de forțe artistice, desenatori și gravori, care vor deveni un fel de fotoreporteri ai timpului, creându-se aproape un stil³, o variantă a realismului, dar un realism ce face multe compromisuri pitorescului, amănuntului fără importanță, un fel de „naturalism”, nu departe de ceea ce André Lhote numea plastic naturalism al „chitarei și compotierei”⁴. E drept, și trebuie subliniat acest aspect, artiștii de valoare, atunci când se lasă prinși în acest context publicistic, rămân ei înșiși, eludând, sau adaptând regulile jocului cu propria lor personalitate — să ne gândim numai la Carol Popp de Szathmáry.

În aceste condiții, în momentul izbucnirii războiului de la 1877, marile reviste ilustrate europene se vor pune în contact cu principalii lor colaboratori, ca Daniel Vierge, Eckembruch, Keonon, A. Ferdinandus, F. W. Friedwänger, F. Montauréanu și alții⁵. Ziarele românești, „Războiul”, „Dorobanțul” etc., vor adopta și ele formula editorială, însă vor apela la transpunerea unor imagini din revistele străine, regravate de graficieni ca Weidlich, S.T. (Solomon Trankul, fostul gravor al „Buciumului”, crede G. Oprescu⁶), Thiel și Weiss ș.a., deși autoritățile române, la inițiativa lui Carol Davilla, și îmbră-

¹ André Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris, 1938, p. 477.

² George Oprescu, *Grigorescu reporter de război*, în *Scrieri despre artă*, București, 1966, p. 37.

³ Acest stil de desen gazetăresc va continua să coexiste și în secolul al XX-lea, alături de fotografie, ajungând la așa numitele comicsuri.

⁴ André Lhote, *Să vorbim despre pictură*, București, 1971, p. 152.

⁵ N. Iorga, *Războiul din 1877-1878 în ilustrații*, în „Almanahul graficii române”, București, 1929, p. 28 și urm.

⁶ George Oprescu, *Grafica românească*, vol. II, București, 1945, p. 146.

țișată de I.C. Brătianu⁷, invitate un grup de artiști români să participe la desfășurarea campaniei militare „pentru a reproduce atât diferitele act(e) ce va (vor) avea (loc), cât și diferitele întărituri, tabere și localități”⁸.

Solicitarea s-a îndreptat către cei mai reprezentativi pictori ai momentului: Grigorescu, care după expoziția de la 1873 începuse să fie considerat ca cel mai de seamă pictor român, Carol Popp de Szatmáry, una din personalitățile cele mai de seamă ale vieții artistice românești, Sava Henția, tânărul profesor de la Azilul „Elena Doamna”, se ce remarcase prin câteva tablouri în maniera lui Proud’hon, în fine, G. Demetrescu Mirea, proaspătul laureat al premiului pentru străinătate acordat de Școala de Belle Arte. Celelalte personalități ale plasticii noastre erau fie prea în vârstă, fie prinse în diferite alte activități. Astfel, C. Lecca, care „după 1860 era aproape sfârșit”, nu mai participa la viața artistică a țării⁹; Panaiteanu Bardassare era la Iași¹⁰, ocupat cu conducerea Școlii de Belle Arte și Pinacotecii din localitate; C. Stahi se afla la München și va reveni în țară numai în 1878¹¹; Tattarescu picta biserica Ionașcu din Slatina, în urma unui contract semnat la 4 august 1877¹²; Chladeck avea 83 de ani și deși „se ocupa cu pictura până în ultimele zile”, atât mâna cât și ochiul îl trădează¹³; Andreescu era la acea oră un necunoscut.

Unele surse îl citează pe Theodor Aman¹⁴ și Henri Trenk¹⁵ ca participanți la gruparea de pictori prezenți în campanie, dar certitudine nu avem decât pentru primii patru. Astfel, despre Theodor Aman, G. Bora scria, incidental¹⁶, că ar fi participat ca invitat și ar fi însoțit pe domnitor în război, împreună cu Carol Popp de Szathmáry și Sava Henția. În sprijinul acestei ipoteze par a veni cele câteva desene în peniță păstrate la Muzeul Național de Artă¹⁷, reprezentând un grup de infanteriști în atac. Schițele au într-adevăr spontaneitate, ceea ce poate crea impresia că pictorul le-a realizat asistând la evenimente. Dar, în același timp, o cercetare atentă ne demonstrează și o conceptualizare în realizarea desenelor, cum ar fi acel plan piramidal — spiralat, terminat în partea superioară cu un purtător de stindard, ca un simbol al victoriei, dintr-unul din desene¹⁸.

În plus, Al. Tzigara-Samurcaș scria: „Din hârtiile rămase de la Aman, se vede că, în 1881, ministrul de război îl întreba pe ce preț ar putea picta un tablou reprezentând bătălia de la Smârdan. Răspunsul lui Aman nu se

⁷ Al. Vlahuță, *Grigorescu*, în „Calendarul Minerva”, București, 1908, p. 219, G. Petrașcu, *O privire asupra evoluției picturii românești*, București 1937, p. 7; G. Bora, *Însemnări cu privire la pictorul Carol Popp de Szathmáry*, în „Revista Fundațiilor regale”, VIII (1941), nr. 7, p. 188; George Oprescu, *Grigorescu reporter de război...*, p. 37.

⁸ Arh. St. Buc., fond Ministerul de Război, Marele Stat Major, dosar 643/1877–1878, f. 201.

⁹ Barbu Theodorescu, *C. Lecca*, București, 1938, p. 56.

¹⁰ E. Zara, *G. Panaiteanu-Bardassare și C. Stahi*, București, 1937, p. 18.

¹¹ *Ibidem*, p. 26.

¹² T. Voinescu, *Gh. Tattarescu, 1819–1894*, București, 1940, p. 52; Y. Wertheimer Ghika, *Gh. M. Tattarescu, un pictor român și veacul său*, București, 1958, p. 185.

¹³ T. Voinescu, *Anton Chladeck și începuturile picturii românești*, București, 1936, p. 30.

¹⁴ G. Bora, *op. cit.*, p. 188.

¹⁵ Ana Maria Covrig, *Contribuții la deslușirea biografiei și la cunoașterea operei pictorului C. Popp de Szathmáry*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, Seria Artă plastică, XXIII (1976), nr. 1, p. 99.

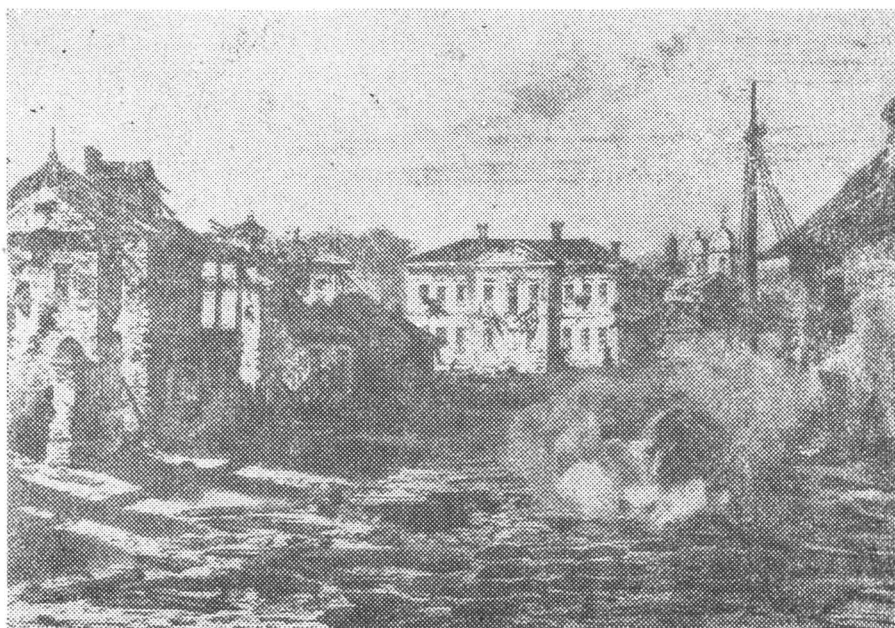
¹⁶ G. Bora, *op. cit.*, p. 188.

¹⁷ Muzeul Național de Artă, inv. 31. 471/6875, 31.497/6901.

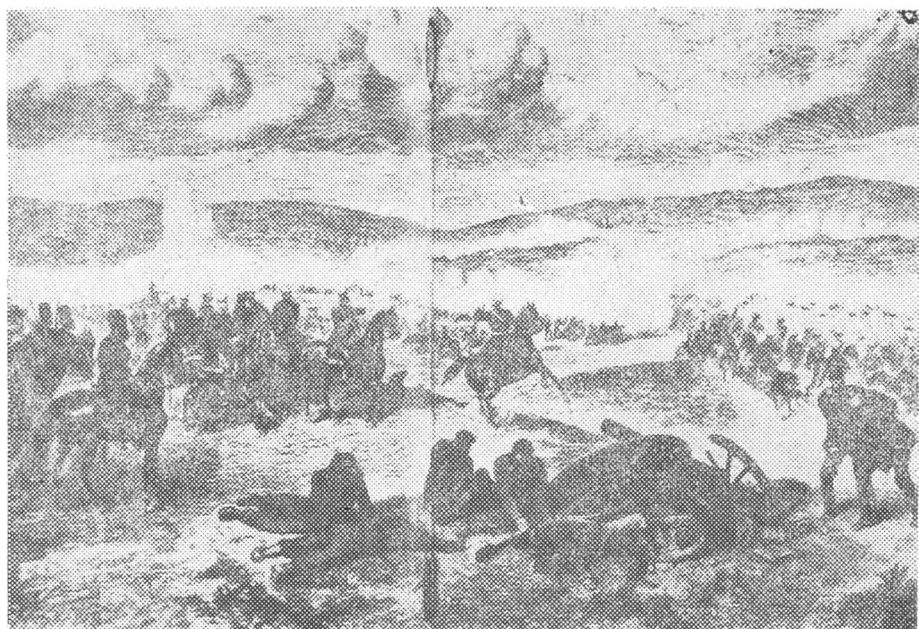
¹⁸ *Ibidem*.

C. Popp de Szathmáry, „Atacul Românilor la Grivița”,
gravură după un desen de C.P. Szathmáry, apărută în
„Illustrierte Zeitung”, nr. 1789/1877, p. 281.

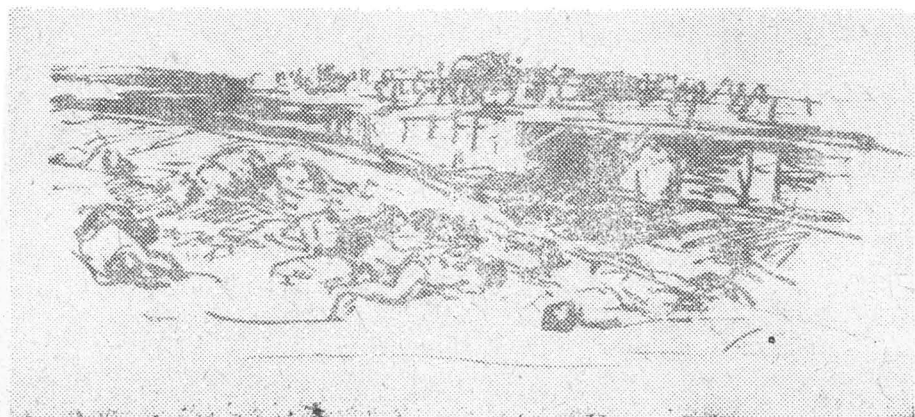

C. Popp de Szathmáry, „O stradă în Giurgiu”: case bombardate, gravură după
un desen de C.P. Szathmáry apărută în „Illustrierte Zeitung”, nr. 1780/1877,
p. 108.

C. Popp de Szathmáry, „Luptă de la Plevna”, gravură după o schiță de C.P. Szathmáry, apărută în „Illustrierte Zeitung”, nr. 1789/1877, p. 168 – 179.

cunoaște”¹⁹. Se presupune astfel că o asemenea propunere se îndreaptă către un pictor care cunoaște realitatea luptei. Pe de altă parte, Radu Bogdan consideră că, din motive de sănătate, „Aman n-a putut face parte din echipa de pictori (...) care a însoțit armata română pe câmpul de luptă în Războiul de Independență”²⁰.

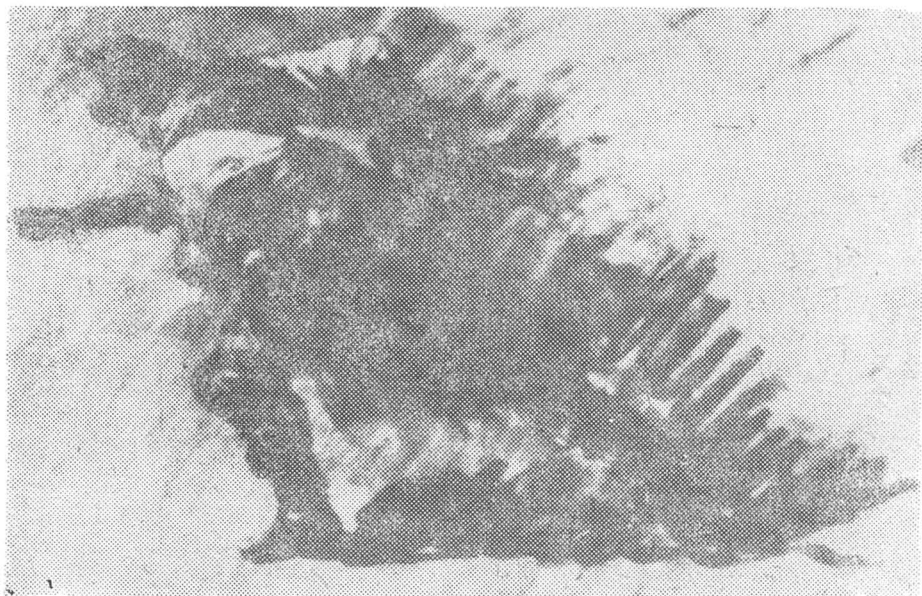
N. Grigorescu, „Morții de la Plevna”, desen în creion și peniță nesemnat, nedatat, Muzeul de Artă al României, Secția grafică.

¹⁹ Al. Tzigara Samurcaș, *Catalogul Muzeului Aman*, București, 1908, p. 34.

²⁰ Radu Bogdan, *Theodor Aman*, București, 1955, p. 62.

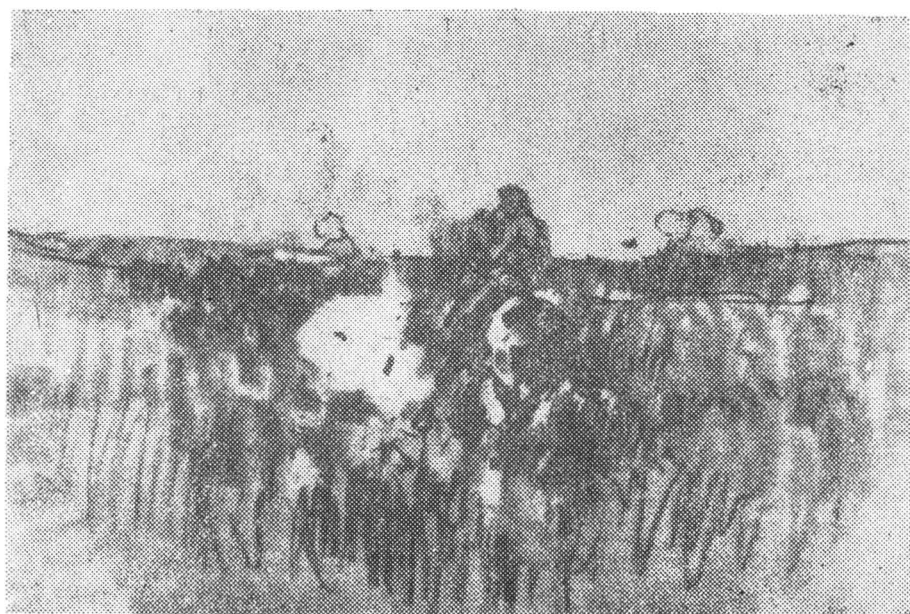
N. Grigorescu, „Droșca cu trei cai a lui Grigorescu”, desen în creion, nesemnat, nedatat, Muzeul de Artă al României, Secția grafică.

N. Grigorescu, „Studiu pentru Atacul de la Snârdan”, desen în cărbune, lavă și cretă, nesemnat, nedatat, Muzeul de Artă al României, Secția grafică.

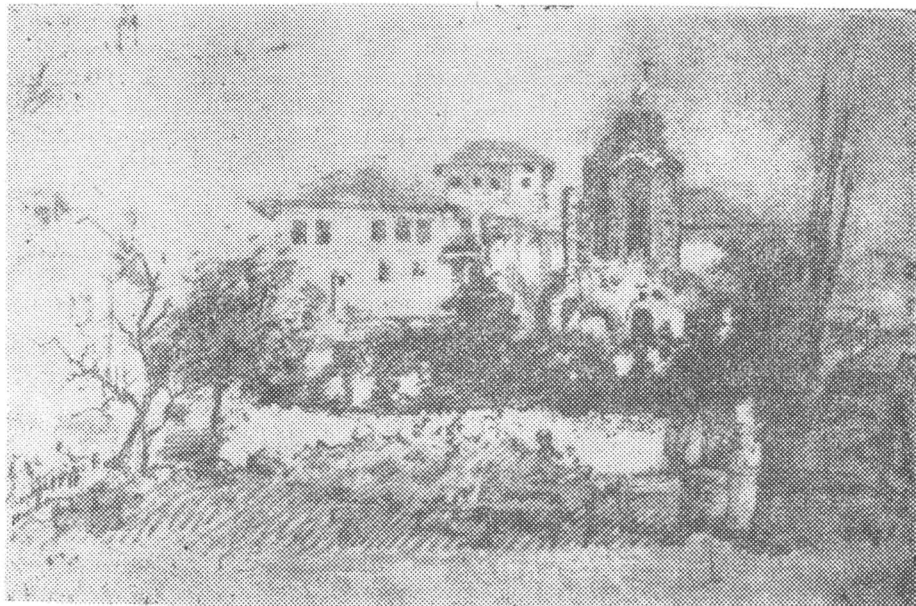
N. Grigorescu, Studiu pentru „În valea Rahovei”, desen în cărbune și laviu, nesemnat, nedatat, Muzeul de Artă al României, Secția grafică.

N. Grigorescu, „Explozia unui obuz”, desen în creion, nedatat, nesemnat, Muzeul de Artă al României, Secția grafică.

Sava Henția, „Întâlnirea”, acuarelă, semnat, dreapta jos, Muzeul de Artă al României, Secția grafică.

Sava Henția, „Ruine la Nicopole”, desen semnat și datat (1887) și localizat (Nicolae), stânga jos, Muzeul de Artă al României, Secția grafică.

G. Demetrescu Mirea, „Bătălia de la Smârdan”, ulei, datat (1889) semnat dreapta jos. Apud N. Petrașcu, G.D. Mirea [București] f.a., il. a 23-a.

Și într-adevăr, cercetând arhiva Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, îl vom găsi pe Theodor Aman notificând ministerului o serie de cereri, în calitate sa de director al Școlii de Belle Arte și al Pinacotecii. Astfel, la 21 iulie 1877, din București, solicită fonduri în vederea organizării concursului pentru străinătate²¹; la 4 august propune să i se achiziționeze un tablou „peisaj de iarnă”, pentru suma de 2000 de franci²²; la 16 august, Aman cere finanțarea vopsirii podelelor salonului Pinacotecii și schimbarea sforilor ce susțin tablourile²³; la 12 septembrie anunță primirea unui tablou de Michael Dan la Pinacotecă²⁴; la 1 octombrie trimitea procesul-verbal privind rezultatele concursului de an și cerea opt medalii de bronz pentru câștigătorii din acel an (printre ei, Ștefan Ionescu—Valbudea și Ion Georgescu)²⁵; la 28 septembrie trimitea procesul-verbal încheiat la 15 septembrie privind bursele ce se acordau elevilor²⁶; la 18 octombrie trimitea spre semnarea ministrului diploma lui Ion Georgescu și certificatele de medalii ale elevilor din anul școlar 1876—1877²⁷. Este puțin probabil ca Aman să fi plecat pe front tocmai în lunile de iarnă, mai ales că era și bolnav.

²¹ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 3543/1877, f. 58.

²² Ibidem, f. 60.

²³ Ibidem, f. 62.

²⁴ Ibidem, f. 80.

²⁵ Ibidem, f. 92—93.

²⁶ Ibidem, f. 102—103.

²⁷ Ibidem, f. 105. Din păcate atât arhiva Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice cât și cea a Școlii de Belle Arte pe anul 1878 s-a distrus, în mare parte, din diferite cauze.

Despre Henri Trenk avem date mai puține, el neapărând în documentele Războiului pentru Independență. În plus, specificul artei sale — statică, ilustrativă, miniaturală — îl fac greu previzibil în abordarea unor aspecte ce trebuiau prinse dintr-o succesiune de imagini uluitoare de rapide, chiar dacă spre sfârșitul vieții a fost puternic influențat de Nicolae Grigorescu²⁸.

Statutul oficial al pictorilor diferă de la om la om și nu este unic, așa cum apare în istoriografia noastră de artă, unde în general se consideră că toți patru au fost fie atașați Marelui Cartier General, fie Serviciului sanitar al armatei (Ambulanța Marelui Cartier General)²⁹. În realitate, Carol Popp de Szathmáry era pictorul oficial al curții — compusese, în această calitate, stema Principatelor Unite, crease primele portrete oficiale ale lui Alexandru Ioan Cuza și Carol I, marea pecete a statului și toate insignele și ordinele instituite de Carol I, ba chiar a fost consilierul în probleme de artă al domnitorului³⁰ — și, în primul rând în această calitate urmărește desfășurarea luptelor. Pe de altă parte, dat fiind faptul că multe dintre desenele sale au fost preluate de revistele străine³¹, nu este exclus ca să fi avut un contract cu „*Illustrierte Zeitung*”, „*The Illustrated London News*” și altele. În sfârșit, el nu apare deloc în documentele Carterului General al Armatei.

Grigorescu apare în calitate de atașat, întâi, pe lângă Corpul de observație comandat de generalul Lupu³², din ordinul primului ministru³³, apoi pe lângă Divizia a II-a a Corpului de operații³⁴, dat fiind faptul că aceasta efectua plățile „diurnei” de 1000 de lei pe lună. Sava Henția, prin ordinul nr. 465 din 5 august 1877 „atașat la Ambulanța Marelui Cartier General, pe tot timpul războiului” pentru îndeplinirea misiiei sale ca artist³⁵. G. Demetrescu Mirea, după toate probabilitățile, căci lipsesc din nou documentele, a fost și el atașat la Ambulanța Marelui Cartier General, ținând seama că fusese student al Școlii de medicină a doctorului Carol, precum și datorită persistenței imaginilor de ambulanță din cele vreo 40 de desene aduse din campanie.³⁶

Perioada petrecută pe front diferă și ea, determinată fiind de poziția oficială avută de fiecare dintre pictori. Urmărind desenele de campanie ale lui Carol Popp de Szathmáry, putem stabili în linii mari deplasările lui din momentul începerii războiului ruso-româno-turc și până la sfârșitul anului 1877. Artistul este astfel prezent în București la defilarea trupelor ruse prin Capitală³⁷, apoi în lagărul de la Calafat³⁸, la 1 iulie 1877 se afla pe malul Dunării, în preajma Zimnicei³⁹, pentru ca la 31 august să fie la Plevna⁴⁰, la 15 octombrie se găsea la Nicopole⁴¹ și apoi, de la 6 noiembrie până spre sfârși-

²⁸ George Oprescu, *Grafica românească în secolul XIX*, vol. I, București, 1942, p. 303.

²⁹ Idem, *Grigorescu reporter de război*..., p. 37–38; Mircea Popescu Sava Henția, București, 1955, p. 14; Y Wertheimer Ghika, *op. cit.*, p. 185; Ana Maria Corrig, *op. cit.*, p. 99.

³⁰ G. Bora, *op. cit.*, p. 188.

³¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 3; George Oprescu, *Grigorescu reporter de război*..., p. 35–36.

³² Arh. St. Buc., fond Ministerul de Război, Marele Stat Major, dosar 757/1877, f. 41, 44.

³³ Ibidem, dosar 643/1877–1878, f. 201.

³⁴ Ibidem, dosar 645/1877–1878, f. 200.

³⁵ Biblioteca Academiei Române. Arhiva artiștilor plastici, Acte Sava Henția, nr. 1–17, f. 4. Vezi și Livia Drăgoi, *Expoziția retrospectivă Sava Henția (1848–1904)*, Cluj, 1974, p. 11.

³⁶ G. Dragomirescu și I. Frunzetti, *G. Demetrescu Mirea*, București 1940, p. 4–5.

³⁷ Muzeul Militar Național, Biblioteca, inv. D. IV. 346.

³⁸ Ibidem, inv., D. IV. 290, D. II. 293; D. II. 294.

³⁹ Muzeul Național de Artă, Secția grafică, inv., DR III SZ 2/4 618.

⁴⁰ Ibidem, inv., DR II SZ2/4550.

⁴¹ Ibidem, inv. DR III SZ3/4709.

tul anului, este la Grivița⁴². Din această perioadă ne lasă un număr de 7 portrete ale domnitorului, singur sau însoțit de diferite autorități militare române și ruse⁴³, ceea ce confirmă în general ipoteza lui G. Bora în ceea ce-l privește pe Szathmáry.

Nicolae Grigorescu sosește în tabăra de la Calafat în jurul datei de 14 iulie 1877, dată la care generalul Lupu ordona a se pune la dispoziția artistului o ordonanță și-i acorda acestuia o „învoire”⁴⁴, probabil un „passe par tout”, dat fiind că Grigorescu nu avea statut militar, iar creatorul actului face o clară distincție între termenii „învoire” și „permisie”. La 21 iulie 1877, el era la Poiana, de unde colonelul Fălcoianu cerea colonelului Baroti să se intereseze pentru careta lui Grigorescu⁴⁵. La 11 august, Grigorescu era tot la Poiana, în așteptarea aceleiași carete pentru care se intervenise pe lângă Ministerul de Război să se aprobe ca să fie adusă din București.⁴⁶ În octombrie, pictorul se afla la Verbica, unde îl găsește mandatul poștal nr. 1976, prin care i se trimitea suma de 2000 de lei, reprezentând „diurna” pe lunile august și septembrie, de către Ministerul de Război⁴⁷. De fapt, din mărturia unui combatant, știm că Grigorescu „a urmat toată campania de la Plevna”⁴⁸.

La începutul anului următor artistul se întoarce la București, unde îl întâlnim, documentar, la sfârșitul lunii martie, când este vizitat de consilierul municipal bucureștean dr. Sergiu, în vederea comenzii tabloului „Atacul de la Smârdan”⁴⁹, dar cum, după propria mărturie, nu luase parte tocmai la bătălia Smârdanului, e aproape certă reîntoarcerea lui prin ianuarie de pe front.

Sava Henția vine în tabăra de la Turnu Măgurele pe la sfârșitul lunii iulie și începutul lui august 1877, întrucât la 5 august i se eliberează un act de prezentare și liberă trecere — nr. 465 — de către Marele Cartier General, atrăgându-se atenția că pictorul „suferă de uă surditate completă și că această infirmitate pune oarecare greutate în relațiunile sale”⁵⁰. De fapt, independent, Henția se angajase în cronică evenimentelor schițând un „Dejun al rușilor pe câmpul de la Cotroceni”⁵¹ sau „Trupe rusești la Cotroceni”⁵². Îl vom întâlni apoi la Calafat⁵³ și la Corabia⁵⁴. Trece apoi cu trupele Dunărea și îl vom găsi la Nicopole⁵⁵ și Ghighiu⁵⁶. Se pare că starea sănătății l-a ținut de-

⁴² Ibidem, inv. DR I SZ 8/4727.

⁴³ Ibidem, inv. 24.598/9; 29.076/4479; 20.090/4493; 29.091/4494; 29.098/4501; 29.298/4701; 29.311/4714.

⁴⁴ Arh. St. Buc., fond Ministerul de Război, Marele Stat Major, dosar 757/1877, f. 44.

⁴⁵ Ibidem, dosar 643/1877—1878, f. 287. (Mai multe amănunte despre această caretă se găsesc la f. 201—202). O imagine fotografică a ei se poate vedea la George Oprescu, *Nicolae Grigorescu. Maturitatea și ultimii ani de viață*, București, 1971, imaginea nr. 5.

⁴⁶ Arh. St. Buc., fond Ministerul de Război, Marele Stat Major, dosar 757/1877, f. 41.

⁴⁷ Ibidem, dosar 645/1877—1878, f. 200.

⁴⁸ C.I. Istrati, *Doi luceferi*, în „Calendarul Minerva”, București 1908, p. 140.

⁴⁹ Arh. St. Buc., Filiala Arhivelor Statului municipiului București, fond Primăria municipiului București, Secretariat, dosar 1/1878, f. 179—180.

⁵⁰ Biblioteca Academiei Române, Arhiva artiștilor plastici, Acte Sava Henția, nr. 1—7, f. 4. Vezi și Muzeul Național de Artă, inv., 25.974/1384.

⁵¹ Muzeul de istorie și artă al municipiului București, inv. 69.570.

⁵² Ibidem, inv. 69.513.

⁵³ Muzeul de Istorie Națională, inv., 3860.

⁵⁴ Muzeul Național de Artă, Secția grafică, inv., 25.978/1388.

⁵⁵ Ibidem, inv. 32.028/7433; 25/980/1390; 25.978/1378.

⁵⁶ Ibidem, inv. 25.977/1387.

parte de marile confruntări militare. Nu avem date privind întoarcerea lui de pe front, cert este însă că el consemnează, la 8 octombrie 1878, „Primirea pe câmpia Băneasa a trupelor întoarse din război”⁵⁷.

Despre G. Demetrescu Mirea posedăm date și mai puține. Doar cele câteva desene rămase ne permit să stabilim oarecum deplasările sale. În tot cazul, el s-a aflat în tabăra de la Poiana⁵⁸, apoi la Calafat⁵⁹, de unde face o călătorie la Căzane⁶⁰. În fine, îl întâlnim la Nicopole⁶¹, la Plevna⁶² și la Vidin⁶³, unde-l schițează pe I. C. Brătianu. În tot cazul, nu participă la luptele pentru Vidin din ianuarie 1878, căci desenele localizate aici sunt datate 1877, mai ales că, în primăvara lui 1878, el pleacă la Paris. Noi credem că el nu a stat pe front decât până spre sfârșitul lunii octombrie 1877, când îi sosește adresa nr. 10916 din 10 octombrie 1877 a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice prin care i se comunica acordarea bursei pentru străinătate⁶⁴, moment din care devenea „supus în toate îndatoririle bursierilor statului prinse prin legea instrucțiunii”⁶⁵.

Având poziții oficiale diferite, experiențe de viață dintre cele mai diverse, formații artistice variate, cei patru ne vor da imagini complementare ale războiului. Astfel, Carol Popp de Szathmáry format la școala desenului apusean, în special al școlii austriece a lui Peter Fendi și Johann Trem⁶⁶, dar și a școlii din Düsseldorf a lui L. Knaus — de unde acea atracție către pitorescul costumelor și anecdoticii —, având în oarecare măsură și unele legături cu realismul menzolian, pictor oficial, însoțind pe domnitor, ne va aduce în desenele sale lumea agitată a comandamentelor, pitorescul costumelor din armata rusă, ambiantele de largi perspective ale luptelor.

Grigorescu este un „desenator de temperament” cum îl caracterizează Zambaccian⁶⁷. Autodidact în mare măsură, dar cu un talent viguros, trecut prin școala iconarilor români a primei jumătăți a secolului al XIX-lea, dar și prin marea pictură franceză a secolului, de la Delacroix la Courbet și Millet până la școala pleneristă de la Barbizon, e mai apropiat de „adevărații eroi” ai independenței, de „opincarii aceia, uscați și vânoși care se azvârleau cu frenezie în brațele morții”⁶⁸.

Sava Henția, format la Școala de Belle Arte din București a lui Aman și Tattarescu, trecut apoi prin atelierele prudhoniste ale Parisului, temperând „lecțiile academice ale unui Cabanel”⁶⁹, pe de o parte, iar pe de alta, surd de

⁵⁷ Muzeul de istorie și artă al municipiului București, inv. 11.279.

⁵⁸ Muzeul Militar Național, Bibliotecă, inv. D. III 202.

⁵⁹ Ibidem, D. III 198; D. III 204.

⁶⁰ Ibidem D. IV. 186.

⁶¹ Ibidem, D. IV 187.

⁶² Ibidem, D. IV 214.

⁶³ Ibidem, D. IV 208.

⁶⁴ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 3532/1877, f. 240.

⁶⁵ Vezi T. Enescu, *G. Demetrescu Mirca*, București, 1970, p. 10, care presupune, de asemenea, că Mirea „a stat mai puțin pe front”.

⁶⁶ George Oprescu, *C. Popp de Szathmáry desenator*, extras din „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii literare”, seria III, tom. X (1941), p. 3.

⁶⁷ K.H. Zambaccian, *Pagini despre artă*, București, 1965, p. 45.

⁶⁸ Al. Vlahuță, *Grigorescu*, ..., p. 219—220.

⁶⁹ George Oprescu, *Grafica românească*, vol. II, p. 86.

prin 1863⁷⁰, evită primele linii, dându-ne imagini ale bivuacurilor, ale mișcării trupelor în a doua linie, în fine ale vieții cotidiene din spatele frontului.

G. Demetrescu Mirea este abia ieșit de pe băncile școlii de Belle Arte, unde ascultase lecțiile măștrilor Aman și Tattarescu, proaspăt câștigător al premiului din acel an pentru străinătate⁷¹, așteptând să plece doi ani în Italia și unul „la Francia”⁷², dar, întrucât cursurile Școlii de Belle Arte din Paris începeau la 15 septembrie⁷³, iar avizul Consiliului permanent al instrucțiunii se emitea pe 10 octombrie⁷⁴, este invitat să însoțească trupele românești în război. Fost student medicinist, el ne va aduce imaginile ambulanțelor. Chiar și atunci când tema este alta, starea de fapt poate fi imaginată în taberele sanitare.

Dar chiar dacă au fost atât de diferiți în fapt, intenții și realizări, o stare de spirit specială îi unifică pe toți. Scria Vlahuță despre Grigorescu, dar citatul se potrivește tuturor celor patru: „El era acolo, în ceasurile acelea de scrâșnire, un glas al istoriei, un trimis care avea să vadă într-o clipită și pentru toți ceea ce nu se putea vedea decât o singură dată în toată întunecata nemărginire a timpului, să vadă profund cu ochii pe care moartea nu-i închide și să spună veacurilor viitoare ce a văzut”⁷⁵.

Din această stare de spirit se naște caracteristica stilistică a grupării realismului, un realism însă ce merge până la exactitatea documentară. Inventivitatea creatoare, într-o asemenea circumstanță se rezună,voluțional, la selectarea imaginii — un fel de stop cadru — la punerea ei în pagină, maniera adoptată și tehnica de expresie adoptată.

Îată-l, de exemplu, pe Szathmáry adoptând uneori în desenele rămase din campania de la 1877 maniera lui Jacques Callot din „Hărțile”, „Asediul fortăreței St. Martin” sau „Asediul cetății La Rochelle” o perspectivă adâncă în care plasează cu maximum de exactitate poziții militare, cotele de nivel ale terenului, liniile de comunicații etc. Așa procedează în cazul desenului „Lagărul de la Calafat”: Într-un plan îndepărtat, artistul schițează o vedere sumară și panoramică a Calafatului și aliniamentului Dunării. Pe acest plan orizontal coboară în diagonală drumul Poiana-Calafat, realizându-se astfel indicația de perspectivă. În dreapta drumului, Szathmáry fixează în spațiu pozițiile bateriilor de la Calafat — interesantă notarea sumară cu semnele specifice ale hărților militare —, corturile Regimentului 4 de infanterie și ale escadronului de călărași, în fine, pe o înălțime; comandamentul Diviziei I. În partea stângă a drumului, în planuri succesive, corturile batalionului de vânători și cele ale regimentului de dorobanți. Obișnuitul marilor reviste ilustrate, după moda timpului, își notează în scris, în limba germană, ceea ce reprezintă elementele schițate⁷⁶.

Același mod de execuție — un orizont înălțat, creând o mare adâncime, și cu planuri orizontale succesive, paralele aproape unul cu altul — este folosit de artist și în desenele Lagărului de la Calafat — comandamentul I divizionar

⁷⁰ Mircea Popescu, *op. cit.*, p. 8.

⁷¹ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 3532/1877, f. 237.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem, f. 240.

⁷⁵ Al. Vlahuță, *Pictorul Grigorescu*, București, 1957, p. 39.

⁷⁶ Muzeul Militar Național, Biblioteca, inv. D. IV 290.

din Regimentul I Roșiori ⁷⁷, sau în „Peisajul de la Grivița” ⁷⁸, realizat la 18 octombrie/ 6 noiembrie 1877, chiar de pe pozițiile batalioanelor IV și VII linie din Regimentul 152.

Aceeași imagine este prinsă și de Koenen în „Illustrierte Zeitung” nr. 1790/1877 ⁷⁹. Este posibil ca între cele două desene să existe o anumită filiație, dat fiind obișnuita preluare și prelucrarea desenelor lui Szathmáry de către ziarele străine. Totuși, cele două desene nu sunt identice, punctele de observație fiind diferite — Szathmáry se afla probabil la nivelul ambrazurilor inferioare ale redutei Grivița 1, iar Koenen, la cele superioare, de aici absențe ale unor amănunte la unul și prezente la celălalt și invers. În tot cazul, amândouă puse față în față cu schița geografică morfologică a amplasării redutelor 1 și 2 ⁸⁰ relevă exactitatea imaginilor înregistrate. Pictorii nu prind în desenele lor doar o adâncitură — cota 275 — fapt normal, dat fiind poziția lor de observație, de sus în jos, deci evident dificil de sesizat.

Același mod de a vedea lucrurile — exceptând maniera Callot, ce nu trebuie, subliniem, supralicitată nici la pictorul ardelean — apare și în unele desene grigoresciene, cum ar fi cazul schițelor reflectând redutele Grivița ⁸¹ și Rahova ⁸², unde experiența se poate repeta cu rezultate similare. Totuși, între cei doi este o mare deosebire în modul de abordare a realismului. Szathmáry era deja la o vârstă înaintată — avea în jurul a 65 de ani — și era deja un artist format definitiv, cu o mână și o virtuozitate tehnică excepțională și de aici se naște o practicare a desenului ca pe o meserie prea bine cunoscută și care dă pe undeva o senzație de mecanicism; pentru el nu mai e incertitudine, nu mai e frământare, nu mai e explozia entuziasmului descoperirii; pentru el, ochiul vede, mâna transpune!. De aci acea vagă senzație de „schematism”, de care vorbea N. Iorga ⁸³, de static, de „stop-cadru”.

Scria G. Oprescu: „Szathmáry ne-a lăsat... și documente sigure și valoroase pentru geografi, pentru economiști, pentru istorici...” ⁸⁴ Și într-adevăr, există la pictorul transilvănean o adevărată frenezie a amănuntului și exactității, un frumos echivalent cu „splendor veri” al unora din platonicieni. Dar de aici, drumul către pitoresc este scurt. Gustul epocii își spune și el cuvântul și artistul este extrem de sensibil la cererea vremii sale, de unde atracția spre ineditul orientalismului, spre societățile relativ închise, cu misterioase obiceiuri și costumații de sărbătoare de o plasticitate ieșită din comun, e fascinat de impactul cu o realitate specifică. Așa se explică multitudinea desenelor ce vor reprezenta ofițeri și soldați ruși ⁸⁵, turci ⁸⁶, bulgari ⁸⁷, accentul atenției artistului căzând pe vestimentație (de fapt există pagini de album la Szathmáry în care pictorul urmărește numai o simplă bonetă în diferite ipostaze).

⁷⁷ Ibidem, D. II 289.

⁷⁸ Muzeul Național de Artă, Secția grafică, inv. D. II SZ 289.

⁷⁹ Vezi ilustrațiile la N. Iorga, *op. cit.*

⁸⁰ *Războiul 1877*, Atlas, partea a II-a și a III-a, București 1895, planșa nr. 21.

⁸¹ Muzeul Național de Artă, Secția grafică, inv. 27.271/2624.

⁸² Ibidem, inv. 27.226; 27. 224/2637.

⁸³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 4.

⁸⁴ George Oprescu, *Szathmáry*, București, 1954, p. 22.

⁸⁵ Muzeul Militar Național, Biblioteca, inv. D. II 282; D. III 281; D. IV. 299; D. IV. 296; D. III 297; D. IV 285 etc.

⁸⁶ Ibidem, inv. D. II 291; D. III 292.

⁸⁷ Ibidem, inv. D. III 1097.

Grigorescu pictorul se află, în momentul crochiurilor din războiul pentru independență, în căutarea desenatorului Grigorescu. Și din aceasta se nasc năvotări, dar și mari maiestăți. Venit din Franța, unde Courbet, Millet, școala de la Barbizon și mai ales proaspătul și „scandalosul” impresionism descoperă farmecul culorii dezlănțuite ca limbaj, autonomia relativă a tușei de culoare, venit cu un temperament de colorist înăscut, acest artist acceptă să renunțe pentru a putea prinde rapid, direct, viața reală și tumultoasă a marilor bătlăii, la culoare, în favoarea tușei plate și negre a creionului, cărbunelui și tușului.

În plus, pașnicul și blândul Grigorescu se trezește în viermuiala aceea umană în care sublimul e tragic și tragicul sublim, în care individualitatea umană se pierde pentru a deveni masă umană. În fine, pictorul, chiar dacă practicase plenerismul, era încă un artist de atelier, cu relativ static implicat de acest fapt, și se trezește în vârtejul exploziv de imagini ce se cheamă surprinse instantaneu. Și între acești poli, îl simți pe artist explorând, frământând, conceptualizând, sau numai sesizând, în sfârșit descoperindu-și măiestria. Și rezultatul e o lume care trăiește, pulsează de viață, imaginile continuându-se unele pe altele. Și din acest tumult, Grigorescu prinde și făurește epopea războiului în care și el se încadrează ca un „combatant cu sufletul, cel puțin”⁸⁸.

Combatant? da, căci el „face războiul”! Iată-l în tabăra de la Calafat⁸⁹ sau asistând la duelurile de artilerie de peste Dunăre⁹⁰, apoi în preajma podului în momentul trecerii trupelor românești în Bulgaria, fie la Turnu Măgurele⁹¹, fie la Corabia⁹². Iată-l apoi în tabăra de la Rahova, desenându-i pe soldați⁹³ sau pe Carol I într-o convorbire cu colonelul Novitaki⁹⁴. Urmărește o căruță cu „proviant”⁹⁵ și pe împăratul Rusiei la comandamentul de campanie⁹⁶. Zugrăvește un soldat pe capra unei trăsură⁹⁷ și casa unde a fost luat prizonier Osman Pașa⁹⁸, un convoi de prizonieri turci de la Plevna⁹⁹ și o paradă la Nicopole¹⁰⁰, trupe în marș¹⁰¹, dar și băjenarii de la Plevna¹⁰², deci întreaga gamă de realități a războiului. Și Grigorescu schițează ostași ruși¹⁰³, sau turci¹⁰⁴, dar accentul cade asupra portarului, sau a unei mișcări inedite, ca în acel „Turc fumând din pipă”¹⁰⁵.

În competiție cu ceilalți doi, Sava Henția intră handicapat: nu are marea exactitate a mâinii lui Szathmáry, nici vigoarea talentului lui Grigorescu. În plus, mai avea și acel beteșug trupesc ce-l ținea departe de câmpul de luptă,

⁸⁸ C.I. Istrati, *op. cit.*, p. 140.

⁸⁹ Muzeul Național de Artă, Secția grafică, inv. 27.208/2622.

⁹⁰ Ibidem, inv. 27.211/2625.

⁹¹ Ibidem, inv. 26.307/1717.

⁹² Ibidem, inv. 26.305/1715; 27.292/2694; 27.282/2684.

⁹³ Ibidem, inv. 27.227/2636.

⁹⁴ Ibidem, inv. 27.223/2636.

⁹⁵ Ibidem, inv. 27.238/2648.

⁹⁶ Ibidem, inv. 27.249/2657.

⁹⁷ Ibidem, inv. 27.261/2666.

⁹⁸ Ibidem, inv. 37.319/2720.

⁹⁹ Ibidem, inv. 31.606/7010.

¹⁰⁰ Ibidem, inv. 31.603/7017.

¹⁰¹ Ibidem, inv. 27.345/2744.

¹⁰² Ibidem, inv. 27.344/2743.

¹⁰³ Ibidem, inv. 27.033/2445; 27.117/2531.

¹⁰⁴ Ibidem, inv. 27.034/2447; 27.036/2449; 31.619/7023.

¹⁰⁵ Ibidem, inv. 31.605/7009.

acolo unde se cântărea și decidea independența de stat a României. De aici specificul artei sale: imagini egale, bine cântărite compozițional, cu o atmosferă calmă, chiar ușor bucolică, până și atunci când consemnează urmele războiului¹⁰⁶. El vine în urma armatei, își instalează șevaletul, scaunul și umbrela și pictează urmărit din spate de câțiva curioși, după cum se schițează el însuși în „Trecerea Dunării la Nicopole”¹⁰⁷.

Și la Henția găsim o conștiință de „glas al istoriei”, de unde vine și complementarismul său, pe care, e drept, nu l-a acceptat decât fortuit — dovadă faptul că după război va încerca să construiască, imaginativ, scene de luptă,¹⁰⁸ deși olimpianismul său nu-l prea ajută. Resemnat, acceptă și ipostaza de om de bivouac, ipostază însă care-i convine prin însuși specificul artei lui.

Într-o scrisoare din 13 ianuarie 1878, Carol Davilla îi pomenea fiicei sale, Elena, de o imagine deosebită, plină de pitoresc pe care o văzuse. Și dr. Davilla face imediat legătura cu Sava Henția. Sesiza astfel celebrul medic — și șeful direct al lui Henția în timpul războiului — o caracteristică a artei pictorului: pitorescul. E vorba însă de un pitoresc de bună calitate, acel pitoresc, apărut ca o derivație a realismului, ce se distinge prin prinderea unei scene caracteristice unui moment și spațiu dat, care chiar dacă nu are adâncime, are frecvență ridicată. Așa sunt „Ziua de sâmbătă în tabăra de la Calafat”¹⁰⁹ sau „Repaosul ostașilor în lagărul de la Calafat”¹¹⁰, „Car cu boi la Turnu Măgurele”¹¹¹ sau „O covacie în Nicopole”¹¹².

Dar pitorescul lui Henția este de natură lirică, ceea ce dă strălucire desenelelor lui. Dacă Szathmáry este o explozie de marțialitate, dacă Grigorescu e natural și inventiv, avid de umanitate și tulburător de totalitar. Henția aduce reflecția visătoare. Și „Turcul cu narghilea”¹¹³ și „Țărâncă română din Corabia”¹¹⁴ sunt surprinși într-un moment de veghe a visurilor.

Chiar și în cea mai reușită lucrare, adusă din război de Henția, „O familie țărâncă (țărănească) vizitând pe fiii lor la lagărul Calafat”¹¹⁵, se constituie în atmosferă, personaje, punere în pagină, eclaraș etc., ca o expresie de înaltă virtuozitate a visării. Șerpuirea luminii, centrarea acelei maternități — simbol totalitar al viitorului —, umbrele catifelate, ne demonstrează un poet veritabil. De fapt, aproape toate desenele lui Henția sunt niște poeme ilustrate. „La Corabia, români jucând”¹¹⁶ este un poem al vieții firești ce se perpetuează chiar și în momentele de încordare; „Întâlnirea” este un poem al fraternității și camaraderiei de arme¹¹⁷.

Este interesant de semnalat faptul că pictorul și-a organizat, se pare, desenele în două serii — una reprezentând scene din țară înainte de trecerea Dunării și o a doua, scene din Bulgaria. El își numerota desenele, creând în acest fel un scenariu. Astfel, de exemplu, „Pod român la Corabia”, provenit din co-

¹⁰⁶ Ibidem, inv. 25.973/1383.

¹⁰⁷ Ibidem, inv. 32.028/7433.

¹⁰⁸ Ibidem, inv. 26.343/1753.

¹⁰⁹ Muzeul Militar Național, Biblioteca, inv., D. IV SZ 182.

¹¹⁰ Ibidem, inv. D. II SZ 181.

¹¹¹ Muzeul Național de Artă, Secția grafică, inv. 25.1974/1384.

¹¹² Ibidem, inv. 25.976/1386.

¹¹³ Ibidem, inv. 25.978/1388.

¹¹⁴ Ibidem, inv. 25.981/1391.

¹¹⁵ Ibidem, inv. 25.982/1392.

¹¹⁶ Ibidem, inv. 23.983/1393.

¹¹⁷ Ibidem, inv. 26.342/1752.

lecția donată de A. Simu, este nr. 10 al seriei întâi ¹¹⁸, în timp ce „Întâlnirea”, provenit din colecția Dr. C. Angelescu, trecut apoi, prin, Muzeul Toma Stelian, în patrimoniul Muzeului Național de Artă este numărul 10 din seria campaniei din Bulgaria ¹¹⁹.

Mezinul grupării, George Demetrescu Mirea, am mai arătat, era încă în curs de formare. Desenele lui sunt școlarești, cu puneri în pagină cuminiți, cu un duct destul de nesigur și cu eclaraie nu rareori greșite, dar se simte că pictorul este prins și el în acea idee de prezent într-un moment al istoriei. Pe de altă parte însă, este tânăr — avea cam 25 de ani — vârstă la care se ia viața în răspăr. De aici se creează o pendulare între seriozitatea faptului istoric și hârjoana candidă a vârstei. De aici se naște acel farmec pe care l-a apreciat probabil Grigorescu în desenele lui G. Demetrescu Mirea ¹²⁰, cind alătură „Dorobanțul în atac” ¹²¹ cu acel leneș soldat din „Il dulce farniente”. ¹²² Dar ceea ce aduce cu totul nou în grupare Mirea, este o altă factură de construcție a portretului.

Și Szathmáry schițează câteva portrete: ale domnitorului, ale unor ofițeri români, turci sau ruși, dar ceea ce-l fascinează e același pitoresc al șocantului: îmbrăcăminte, figuri misterioase ascunse în bărbii hirsute, sub căciuli și turbane împinse până peste sprâncene, sau așezate cine știe cum. Uneori pictorul transilvănean schițează vag figura, spre a se opri cu lux de amănunte asupra accesoriilor vestimentare ¹²³.

Și Grigorescu ne dă portrete, dar la el atenția se oprește asupra expresiei și mișcării modelului, accentuând trăsăturile pentru reliefări psihologice, uneori mergând până la caricatură sau șarjă amicală. Iată-l, de exemplu, pe doctorul Kalinderu la Corabia într-un moment de repaos, cu capela dată pe ceafă, rezemându-se de o masă, cu vestonul descheiat, lăsând să i se vadă abdomenul azvârlit înainte de poziția de abandon ¹²⁴. E o șarjă amicală plină de savoare, dar și de naturalețe. Sau să luăm portretul locotenent-colonelului Pilat cu un zâmbet ascuns sub o mustață groasă, cu ochii mijind în fața grasă, aducând parcă a satir pus pe șotii ¹²⁵.

Mirea dă o altă replică. Desenează fără idei preconcepute, distant parcă de subiect, rece. Așa este I. Brătianu în fața Vidinului, în ciuda pitorescului personajului ¹²⁶, așa este portretul de ofițer la Plevna ¹²⁷ sau sanitarul cu trusa de prim ajutor ¹²⁸. Mirea consenuează și nu interpretează și de aici o anumită uscăciune a expresiei pe care ulterioarele lecții Carolus Duran le va accentua. În același timp, trebuie să-i remarcăm lui Mirea puterea de a prinde o fizionomie numai din câteva linii ca în portretul doctorului Carol Davilla ¹²⁹ sau în acela

¹¹⁸ Ibidem, inv. 25.972/1382.

¹¹⁹ Ibidem, inv. D. II SZ 289.

¹²⁰ G. Dragomirescu și I. Frunzetti, *op. cit.*, p. 6.

¹²¹ Muzeul Național de Artă, Secția grafică, inv. 31.570/6874.

¹²² Muzeul Militar Național, Biblioteca, inv. D. IV. 216.

¹²³ Ibidem, inv. D. III 299; D. IV 278; D. II 282 etc.

¹²⁴ Muzeul Național de Artă, Secția grafică, inv., 27.301/2702.

¹²⁵ Ibidem, inv. 26.296/1706.

¹²⁶ Muzeul Militar Național, Biblioteca, inv. D. III. 193.

¹²⁷ Ibidem, inv. D. IV 214.

¹²⁸ Ibidem, inv. D. IV 209.

¹²⁹ Ibidem, inv. D. III 204.

de „Turc”¹³⁰ sau de a crea o atmosferă ca în desenul „Roșiori în marș”¹³¹. Știe să coboare un orizont pentru a crea monumentalitate, ca în „Vedeta de cavalerie”¹³² sau să centreze o imagine ca în „Grupul de ofițeri la sfat”¹³³. De aceea, realismul lui G. Demetrescu are savoarea nonmanierei, a prospețimii în ciuda nesiguranței ductului.

Ne-am oprit în lucrarea de față numai asupra desenelor, mai ales pentru că desenul, ca tehnică de expresie, implică o mai mare spontaneitate prin lipsa preparativelor tehnice. Ne-am oprit asupra desenelor pentru că ele exprimă direct, spontan, sincer, neconceptualizat, întreaga epopee a independenței, căci ele sunt documente de epocă și documente de artă în același timp.

¹³⁰ Muzeul Național de Artă, Secția grafică, inv. 31.568/6972.

¹³¹ Muzeul Militar Național, Biblioteca, inv. D. IV 203.

¹³² Muzeul Național de Artă, Secția grafică, inv. 68.018/8972.

¹³³ Muzeul Militar Național, Biblioteca, inv. D. IV 198.

Aspecte privind situația județului Tulcea în perioada primului război mondial (1916 — 1918)

VIOREL MĂGUREANU

Despre primul război mondial, despre participarea României la prima mare conflagrație mondială, s-au scris până în prezent sute de tomuri, atât în perioada interbelică cât și după 1945. După părerea unora, nimic nu s-ar mai putea aduce nou în acest domeniu. Analizând complexitatea problematicei abordate, făcând apel la documentele de arhivă, la mărturii ale contemporanilor, încercăm pentru specialiști, dar și pentru marele public, să aducem în atenție din nou această temă, privind evenimentele dintr-un „unghi local”, pornind de la ideea că istoria locală reprezintă temelia de bază a edificiului pe care îl numim simplu — istoria națională. Facem acest lucru pentru a completa marele proces care a stat la baza realizării statului național unitar român, rodul luptelor și al suferințelor pe care le-a dus și le-a îndurat întreaga națiune română.

Ținută mai bine de patru secole și jumătate sub stăpânire otomană, Dobrogea, străveche vatră de trăire și spiritualitate românească, avea să reîntre în componența statului național modern român în urma Războiului de Independență din anii 1877—1878, lucru acesta fiind recunoscut de marile puteri europene prin Congresul de pace de la Berlin (1878).

Prin măsurile luate de guvernul de la București, Dobrogea va face în anii următori pași rezezi pe drumul progresului și civilizației. Ea a devenit în scurtă vreme o adevărată placă turnantă pentru România, dezvoltându-se rapid agricultura, transporturile navale, pescuitul, industria și, nu în ultimul rând, știința și, în general, cultura.

După multiseculara stăpânire musulmană, după dese războaie ruso-otomane, Dobrogea se transformă dintr-o „pustietate” într-o regiune înfloritoare. Lucrul acesta va fi remarcat de numeroși vizitatori străini, în studiile, memoriile sau jurnalele lor de călătorie.

Participarea României la primul război mondial este determinată de o singură motivație — eliberarea Ardealului de sub dominație austro-ungară, dorința multimilenară a tuturor românilor de a trăi împreună în granițele unui stat unitar național. Lucrul acesta a fost pe deplin demonstrat de istoriografia românească mai veche și mai nouă, chiar dacă ar fi să amintim doar câteva lucrări: Ion Bulei, *Arcul așteptării*; C. Nuțu, *România în anii neutralității (1914—1916)*; Ștefan Pascu și C. Gh. Marinescu, *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională*, Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român* etc. Primul război mondial avea să fie numai prilejul și nu cauza care a dus la constituirea „României Mari”.

Alături de românii de pretutindeni, și populația tulceană a salutat cu entuziasm intrarea țării în războiul împotriva Puterilor Centrale, pentru dezrobirea fraților lor de peste Carpați. Iată ce mărturisesc documentele de arhivă în acest sens: „Domnule Prefect — Aseară la orele 7, populația română, rusă, italiană, engleză și franceză din Sulina, cu muzici și drapele au făcut o manifestațiune grandioasă, rostindu-se discursuri patriotice, aclamând prin urale pe suveranul, primul ministru și armata română”¹.

¹ Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serviciul MONT, dosar. 5/1916, f. 94.

La 16 august 1916, șeful poliției din Sulina, expedia prefectului de Tulcea următoarea telegramă: „Domnule Prefect — La Sulina toți mobilizații din acest oraș și din întreaga plasă au plecat la unitățile lor cu vaporul „Daland”. La pornirea vaporului a fost un entuziasm de nedescris, întreaga populație a orașului, în urale nesfârșite și cântece patriotice, a urmărit vaporul până la ieșirea acestuia din port”².

Un aspect pe care mărturiile de arhivă îl relevă cu prisosință, îl reprezintă sprijinul pe care populația tulceană l-a acordat înzestrării armatei. Astfel, în vara și toamna anului 1916 sunt puse la dispoziția armatei române: 3.500 cai, 400 căruțe, și 1.400 perechi de hamuri³. Pentru hrana ostașilor și a cailor sunt oferite mari cantități de pâine, brânză, unt, păsări, orz și ovăz etc.

Având de înfruntat dușmanul din nouă direcții — trupe germane și austro-ungare la granița de vest și nord și trupe germano-bulgaro-turce la granița de sud, România și-a dispersat armata în două: 420.324 ostași pe frontul transilvănean și 142.523 ostași pe frontul dobrogean și pe linia Dunării⁴.

În conformitate cu planul Marelui Stat Major, în noaptea de 14—15 august 1916, armata română înaintează vertiginos peste Carpați și fără a întâmpina o rezistență prea puternică reușește să elibereze numeroase localități transilvănene printre care Brașov, Toplița și Miercurea-Ciuc. Având în vedere înrăutățirea situației militare pe frontul de sud, comandamentul român a dat ordin trupelor să întrerupă ofensiva pe frontul transilvănean.

Datorită sistării momentane a luptelor pe fronturile din Europa occidentală, a inactivității trupelor țariste pe frontul de est și a trupelor anglo-franceze pe frontul de la Salonic, în sudul Dobrogei s-a putut constitui o puternică concentrare militară germano-bulgaro-turcă, sub comanda experimentatului general August von Makensen, cunoscut, încă de la acea vreme, sub numele de „Spărgătorul de fronturi”.

Mult mai puțin numeroasă și infinit mai puțin dotată, armata română din Dobrogea va purta bătălii extrem de dure cu trupele dușmane la Turtucaia, Flămânda, Bazargic, Arabagi, Cobadin, Amzacea, Topraisar, unde, în ciuda eroismului de care au dat dovadă, ostașii români au fost înfrânți și siliți să se retragă în nordul Dobrogei.

Numeroasă, dar constituită din trupe indisciplinate și având un comandament puțin energetic și în bună parte descalificat, armata rusă evita să acorde trupelor române aliate un sprijin hotărâtor, acțiunile ei având un caracter sporadic și fiind lipsite de eficacitate. Datorită acestor considerente, rând pe rând, orașele Dobrogei — Constanța, Cernavoda, Medgidia sunt ocupate de inamic.

În toamna anului 1916, aeroplanele dușmane încep bombardamente sistematice asupra localităților tulcene. Iată în acest sens ce se raporta telefonic de la Sulina prefectului de Tulcea la 25 octombrie 1916: „La orele 8,45 două aeroplane inamice au venit deasupra orașului, aruncând bombe, distrugând, un atelier C.D.D. și rănind 3 oameni. Unul din aeroplanele germane cu nr. 812, a fost atins de obuzele bateriei române de coastă. Piloții — locotenentul Lane și un subofițer au fost luați prizonieri”⁵. Un alt avion german bom-

² Ibidem, f. 95.

³ Ibidem, dosar 10/1916, f. 27.

⁴ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916—1918*, vol. I, București, 1989, p. 217.

⁵ Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serviciul MONT, dosar 11/1916, f. 23.

bardează în ziua de 24 octombrie 1916, orașul Babadag. Sunt omorâți cu acest prilej 3 bărbați, 2 fete de 10 și 13 ani, iar 4 persoane sunt rănite ⁶.

Dovedind o evidentă incapacitate de acțiune, rușii, cu toate că dispuneau de patru corpuri de armată și câteva divizii de cavalerie, vor abandona linia de rezistență Pecineaga-Babadag, permițând trupelor bulgare să ocupe în ziua de 17 decembrie orașul Babadag, iar peste o săptămână orașele Tulcea și Isaccea (23 decembrie 1916) ⁷. La 4 ianuarie 1917 este ocupat și Măcinul. Singurul teritoriu dobrogean care a rămas liber avea să fie Delta Dunării. O bună parte a populației civile, a armatei cât și autoritățile orașului și județului Tulcea se vor retrage la Chilia-Veche. Se iau măsuri militare pentru apărarea Deltei, în acest sens o contribuție hotărâtoare aducându-și armata și marina fluvială română.

După ocuparea orașului, comandant militar al Tulcei a fost numit colonelul Mihailof. În oraș aveau să se stabilească numeroase unități militare bulgare: regimentele 6—11 de marș; regimentele 69, 73 și 82 infanterie; regimentele 3, 6 și 9 cavalerie; regimentul 1 artilerie ⁸.

Dorind să-și consolideze și să-și perpetueze stăpânirea pe aceste meleaguri, ocupanții au încercat să distrugă și să înlăture tot ce amintea de cultura și civilizația românească. Astfel, s-au tipărit ziare în limba bulgară, s-au înființat școli primare cu limba de predare în limba bulgară, populația fiind obligată să le frecventeze. Limba română este interzisă să fie folosită în relațiile cu noile autorități și chiar la slujbele religioase.

Un adevărat război împotriva monumentelor care împodobeau orașul se declanșează încă din primele zile ale ocupației. Astfel, „Monumentul reanexării Dobrogei” de pe colnicul „Hora” și statuia domnului Mircea cel Bătrân au fost ridicate ca trofee, iar postamentele acestora au fost distruse cu dinamită. A fost distrus și bustul poetului Ion Nenițescu, pe care ocupanții în furia lor oarbă l-au aruncat în Dunăre ⁹.

Clădirea tribunalului este transformată în grajd, iar clădirile Prefecturii, Primăriei, Administrației pescăriilor statului, școli, cazărmi sunt distruse până în temelii. Catedrala „Sf. Nicolae” din oraș este înconjurată cu un șanț adânc, după ce a fost jefuită de icoane, odoare și cărți bisericești. Un număr de 669 de case particulare din orașul Tulcea sunt jefuite și făcute una cu pământul.

Populația civilă era obligată de autoritățile militare bulgare să presteze muncă forțată la săparea tranșeeilor și totodată a fost impusă la amenzi colective arbitrare. În cei doi ani de ocupație numai populația orașului Tulcea a fost obligată să plătească 1.500.000 lei ¹⁰.

Devastări și distrugerii au avut loc și în localitățile rurale ale județului. Astfel, în comuna Jijila au fost distruse complet 80 de case, iar 220 devastate ¹¹. La Văcăreni, localul primăriei, biserica și școala sunt distruse până în temelie ¹², în satul Casimcea locuințele au fost arse sau distruse în întregime, din

⁶ Ibidem, f. 29.

⁷ Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 529.

⁸ M. D. Ionescu-Dobrogeanu, *Invasia barbară din 1916—1917 în județul Tulcea*, în „Arhiva Dobrogei”, II, 1919, p. 183.

⁹ Ibidem, p. 186.

¹⁰ Ibidem, p. 187.

¹¹ Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serviciul administrativ, dosar 109/1919, f. 9.

¹² C. Tigău, *Expunerea situației județului Tulcea pe anul 1922*, Tulcea, 1923, p. 38.

250 de case, la sfârșitul războiului rămânând în picioare doar 10—15. Bisericiile din județ sunt transformate în magazine sau grajduri, iar cele din Topolog și Casimcea sunt date pradă focului.

O adevărată teroare se dezlănțuie împotriva populației românești. Numeroși locuitori tulcenii sunt condamnați la moarte pentru motive de multe ori imaginare. Documentele de arhivă atestă fără putință de tăgadă că sute de oameni au fost bătuți, torturați sau trimiși în lagăre.

Astfel, locuitorii tulcenii, Teclis Mihai și Simion Leonov, acuzați de spionaj în favoarea armatei române sunt executați prin spânzurătoare. În comuna Pr. Carol sunt împușcați 6 locuitori pentru același motiv¹³. În comuna Agighiol sunt executați 4 locuitori, iar la Balabancea încă 5¹⁴; 5 locuitori din Sarichioi au fost condamnați la moarte, iar alți 6 din comuna Casimcea au aceeași soartă¹⁵. În comuna Meidanchioi, Stoica Onu, de 65 de ani, este ucis în bătaie, aceeași soartă având și femeia Pernială Anica de 80 de ani¹⁶.

În localitatea Mihail Kogălniceanu au fost omorâți în bătaie următorii locuitori: Al. Alexandru, Ion Stanciu, Vasile Nicola, Stoica Paraschiv și Iordache Volniceanu¹⁷. Nu a existat localitate din teritoriul ocupat în care oameni total nevinovați să nu fie jefuiți, badjocoriți, umiliți sau bătuți cu sălbăticie. Sute de femei și fete, între 12 și 80 de ani sunt violate cu brutalitate de hoardele invadatoare.

Alte sute de locuitori sunt duși cu forța în lagărele din Bulgaria și Macedonia. Documentele de arhivă vorbesc în acest sens de la sine: 129 locuitori din orașul Tulcea, 61 din Mahmudia, 41 din Pr. Carol, 31 din Sarighiol, 51 din Sarinasuf, 165 din orașul Isaccea, 76 din Somova, 32 din Telița, 47 din Agighiol, 87 din Sarichioi și lista ar putea continua¹⁸.

Numeroși militari ai armatei române și-au sacrificat viața în cumplitele lupte ce s-au desfășurat pe raza județului Tulcea. Unii dintre ei își dorm somnul de veci în cîmîntirul eroilor — generalul de divizie Toma Constantinescu, generalul de brigadă Panait Găiseanu, colonelii Petre Poporăț și Petre Lascu, 3 locotenenți-colonei, 2 maiori, 6 căpitani, 5 locotenenți, 7 sublocotenenți și 90 de soldați¹⁹. După război nu s-a făcut o statistică a ostașilor români care au murit pe raza județului Tulcea. Unii se odihnesc în morminte neștiute, alții își au numele înscrise pe plăcile monumentelor care împodobesc localitățile județului.

În Delta Dunării, rămasă liberă, va lua ființă, în toamna anului 1917, Serviciul special de siguranță condus de tulceanul Mihail Moruzov, cel care în 1925 devine creatorul și conducătorul de necontestat al Serviciului Secret de Informații din România²⁰.

Mulți locuitori, fără a pretinde plată sau alte distincții, mânați doar de dorința fierbinte de a-și vedea țara liberă, culeg un volum uriaș de informații

¹³ Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serviciul administrativ, dosar 109/1919, f. 23.

¹⁴ Ibidem, f. 41.

¹⁵ Ibidem, f. 134.

¹⁶ M.D. Ionescu Dobrogeanu, *op. cit.*, p. 194.

¹⁷ Ibidem, p. 198.

¹⁸ Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serviciul administrativ, dosar 109/1919, f. 52—180.

¹⁹ Ibidem, dosar 138/1920, f. 5.

²⁰ Ibidem, dosar 61/1917, f. 36.

despre efectivele și dotarea armatelor de ocupație și prin metode diverse și ingenioase le transmit Marelui Cartier General al armatei române din Moldova.

În noiembrie 1918, războiul a luat sfârșit. Dobrogea va redeveni din nou liberă. Iată ce spun documentele despre imaginea orașului Tulcea după eliberare: „În oraș, toată strada portului și cheiul Dunării erau țesute cu sârmă ghimpată și brăzdată cu tranșee fără folos, numai ca să dărâme casele. Cercul Militar era ars și ruinat până la pământ. Pe frumoasele străzi de odinioară, Isaccea și Carol nu mai sunt nici zece clădiri intacte... Va trebui timp de zeci de ani și cheltuială de milioane spre a se putea ridica din nou orașul la ceea ce a fost mai înainte. Cât despre județ, nu se va putea refăce nici în două decenii, dacă nu se va veni în ajutorul nenorociților locuitori, rămași lipiți pământului”²¹.

Din fericire nu s-a întâmplat așa. Prin muncă, prin muncă grea și asiduă, tulcenii au reușit într-un timp relativ scurt să vindece rănila războiului. Casele, bisericile și școlile sunt refăcute, pământul este cultivat, străzile și șoselele sunt nivelate de gropi, comerțul și meșteșugurile reînvie. Iată ce menționează un document cu privire la această operă de refacere: „Refacerea gospodăriilor este aproape completă. Majoritatea locuitorilor și-au reparat casele de locuit, grajdurile pentru vite și împrejurimile. Mulți dintre locuitori datorită câștigurilor sau veniturilor frumoase ce au avut din vânzarea recoltelor din această toamnă și-au ridicat case de locuit noi”²². Județul Tulcea va redeveni una din regiunile cele mai prospere ale țării, remarcându-se prin activitatea agricolă, pescuit și comerț maritim și fluvial.

R E S U M É

Rattachée à l'ancien territoire du pays à la suite de la guerre d'indépendance (1877 – 1878) la région du Nord de la Dobroudja va connaître un procès naturel et prévisible de progrès économique et social. Cette évolution sera interrompue brutalement par les événements déroulés au commencement de la première guerre mondiale et surtout pendant les années de l'occupation bulgare (1916 – 1918). L'étude présente l'apport de la population du district de Toultscha, à l'accomplissement de l'idéal national et en même temps les atrocités commises par les troupes d'occupation contre la population civile.

P R É C I S

Annexed once again to the old territory after the independence war of 1877 – 1878 the North Dobroudja started to develop onceself. This evolution will be break off by the world war and especially by the Bulgarian occupation (1916 – 1918). Th's art'cle presents the contribution of the inhabitants to these events and the atrocities committed by the occupation troops.

²¹ M.D. Ionescu Dobrogeanu, *op. cit.*, p. 191.

²² Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serviciul administrativ, dosar 133/1920, f. 18.

Simboluri de for public dedicate cinstirii lui Ștefan cel Mare

VIRGILIU Z. TEODORESCU

Câmpul Dreptății a consmnat, la începutul primăverii anului 1457, alegerea ca domn a lui Ștefan care, pentru contemporani și pentru urmași, a devenit prin gândul și faptele sale „cel Mare și Sfânt”. Anii de multiple realizări care au impus Moldova atenției întregii Europe au devenit ani de referință și comparație pentru cei din veacurile următoare. Realizările materiale s-au constituit relicve scumpe pe care generațiile le-au perpetuat, căutând ca, prin mesajul lor, personalitatea lui Ștefan cel Mare să fie mobilizatoarea tuturor energiilor umane. Și această preocupare a fost mai evidentă în momente de vicisitudini ale istoriei neamului nostru. Timpul care se constituie ciurul prin care se discerne binele de rău a conferit lui Ștefan cel Mare un loc cu totul deosebit în Panteonul ilustrelor personalități.

Cinstirea s-a concretizat prin cele mai diverse modalități, fiecare epocă, fiecare veac adoptând formele care le dau conturul, dar care toate se constituie simboluri ale perenității. De la contemporani și urmașii apropiați ne-au rămas elementele portretului său fizic, la diverse vârste, materializate ca frescă, broderii, miniaturi pe manuscrise, toate completate de portretul moral conturat de descrierile cronicarilor și de însemnările documentelor epocii.

Țările Române, angajate în respectarea preceptelor și canoanelor religiei creștine ortodoxe, veacuri de-a rândul, n-au realizat chip cioplit pentru a imortaliza ilustre personalități. Procesul de ample modificări, cu repercusiuni în psihologia oamenilor veacului al XVIII-lea a creat și în acest sens primele breșe, pregătind noua optică a secolului următor. Abordând realizarea figurii umane relua o multimilenară preocupare a locuitorilor plaiurilor românești. Dacă secolele anterioare îi evidențiasse ca buni cioplitori în lemn sau piatră a elementelor decorative ce formau ambientul de viață, acum au dovedit în scurt timp capacitatea de a rezolva tehnic și artistic redarea fizionomiei umane în cele mai diverse ipostaze. Astfel că, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, „moda” a prins teren, monumentul ajungând să fie comandat și receptat în diverse situații. Și tocmai de la aceste generații făurițoare ale României moderne, preocupate și de evocarea faptelor înaintașilor, se înregistrează și aducerea în for public a lui Ștefan cel Mare. Au fost acte de demnitate națională care au antrenat, în majoritatea cazurilor, întreg poporul, fiecare locuitor contribuind la subscripțiile lansate de inițiatori, fiecare considerându-se legitim părtaș la actul de cinstire.

Un prim exemplu ne este oferit de realizarea sculptorilor Karl Stork și Weibel din anul 1860. Aceștia au realizat un bust al lui Ștefan cel Mare. Despre soarta acestei lucrări ne lipsesc informațiile. Pentru același deceniu, la Școala militară din Craiova este semnalată prezența unei alte realizări a lui Karl Stork. Este vorba de un basorelief redând bustul lui Ștefan cel Mare.

Aminteam de participarea întregii simțiri românești la realizarea unor monumente evocatoare. Sântem datori să subliniem că ea a fost exercitată indiferent de hotarele care-i separau. Pentru ei acestea nu constituiau granițe

despărțitoare ale simțămintelor și năzuințelor. Preconizata acțiune de la mănăstirea Putna a anului 1870 a antrenat, ca răspuns la apelul Comitetului Central al Studenților Români Academici, și pe românii din zona Rodnei. La 5 iunie 1870, Vicariatul Rodnei întocmea un tabel nominal cu locuitorii din comuna Ilva Mare, districtul Năsăud, care au contribuit cu diferite sume pentru realizarea monumentului lui Ștefan cel Mare. Era de fapt vorba de acea simbolică urnă în care urma să fie depusă glia tuturor zonelor locuite de români. Contribuția lor s-a alăturat altor multe, conferind solemnității anului 1871 caracterul de participare unanimă a tinerei generații doritoare a înfăptui tot ceea ce era necesar pentru realizarea idealului de independență și unitate națională.

Evenimentele Războiului de Independență, faptele de vitejie și de sacrificii ale urmașilor lui Ștefan cel Mare au dus la conturarea ideii realizării unui monument cu caracter național ce urma să devină simbol de perpetuă cinstire la adresa bravului domnitor și erou al creștinătății. În acest context, anul 1879 consenmează realizarea statuii lui Ștefan cel Mare de către sculptorul Verussi.

Au fost ani de efervescente preocupări, provocând și antrenând la discuții contradictorii, izvorâte însă din dorința de a da monumentului preconizat definirea cea mai concludentă prin care să rămână în conștiința eternității. Amintim că în acest context se înscrie și realizarea pictorului Epaminonda Bucevski, tabloul lui fiind reprodus și difuzat prin „Revista nouă”. Desemnarea sculptorului francez Emmanuel Frémiet, membru al Academiei de Arte din Paris, ca realizator al monumentului lui Ștefan cel Mare, care urma să fie ridicat în orașul Iași, a antrenat pe membrii comitetului de inițiativă la urmărirea atentă a modelării atât a statuii ecvestre, cât și a basoreliefurilor și a elementelor decorative și explicative. Discuțiile începute din perioada anterioară au continuat și după aducerea și montarea monumentului în locul hărăzit. Putem afirma că aceste discuții au contribuit la formarea unor opinii, la recepțarea critică a monumentelor și, în cazul Iașilor, la mutări și remutări ale monumentelor ce s-au realizat ulterior.

În cazul monumentului dedicat lui Ștefan cel Mare, deși nu s-a schimbat amplasamentul, ambiantul nu mai este același ca cel de la 1883. În condițiile aceluși an, raportul de înălțime și distanță față de clădirea ce constituia fundalul monumentului era fericit rezolvat. În secolul nostru, noua construcție a Palatului administrativ, devenit în ultimele decenii Palatul culturii, prin înălțimea și stilul arhitectonic a modificat raportul amintit anterior. Atât pentru cei care la 5 iunie 1883 au fost prezenți la solemnitatea dezvelirii monumentului dedicat lui Ștefan cel Mare, cât și pentru urmași, popasul în imediata apropiere conferă clipelor de meditație, de evocatoare fapte pilduitoare calitatea de a fi mobilizator ca prin cunoașterea și respectarea trecutului să realizăm un viitor demn pentru urmași. Și să nu uităm că pentru ziua solemnă de 5 iunie 1883 Mihai Eminescu a dat glas, în ambianța „Junimii”, a zguduitoarelor versuri care întruchipează durerea și speranța. Acolo auditoriul a fost electrizat de versurile „Doinei”. Și să nu uităm că nu întâmplător în condițiile ultimelor decenii aceste versuri au fost radiate, considerate ca incendiare, în amplul proces de scriere a unei istorii care de fapt nu era istoria poporului român.

Ziua de 5 iunie 1883 a constituit pentru comitetul de inițiativă un prilej de satisfacție, dar și de înțelegere a faptului că aceasta era doar un început de drum. Faptele lui Ștefan cel Mare impuneau alte și alte simboluri de cinstire care urmau să fie amplasate în locurile evocatoare ale realizărilor care au jalo-

nat cei patruzeci și șapte de ani de glorioasă și gospodărească domnie. Cu acest sentiment, Vasile Alecsandri, Iacob Negruzzi, Scarlat Pastia, Nicu Gane semneau actul comemorativ întocmit pentru posteritate, în două exemplare.

Pentru creatorul școlii de Belle Arte, artistul plastic Theodor Aman, în a cărui operă istoria națională a jucat un rol important, personalitatea lui Ștefan cel Mare a constituit un model inspirator, generator al compozițiilor sale. Mai mult, în ambianța casei, locuință și atelier, gândită, proiectată și mobilată după propria voință, a realizat un medalion sculptat în lemn de nuc evocându-l pe Ștefan cel Mare.

Sfârșitul de veac XIX a reunit, la 27 octombrie 1897, la Războieni, județul Neamț, pe participanții la dezvelirea monumentului-mausoleu de cinstire a celor căzuți în luptele anilor 1476 pentru apărarea fruntariilor Moldovei. A fost o manifestare de mare amploare și de mare satisfacție atât pentru inițiatori cât și pentru cei veniți la acest act de cinstire. Prezența civililor și militarilor, a oficialităților a dat solemnității de la Războieni caracterul de manifestare națională pentru cinstirea înaintașilor. Inițiatorii, cu concursul lui V. A. Urechia, au apelat la contribuția sculptorului alsacian Veisenberger care a întocmit proiectul monumentului sub forma unui obelisc. Lucrarea a fost executată în piatră de Tarcău, având adosate reliefuri realizate de sculptorul Wladimir C. Hegel. Obeliscul, având înălțimea de 4 metri, avea în partea superioară un vultur cu aripile desfăcute. Prețul lucrărilor a fost achitat din fondul realizat din contribuția ofițerilor regimentului de infanterie nr. 15 „Războieni”. S-a luat hotărârea ca anual să aibă în acest loc solemnități de pomenire a înaintașilor căzuți pentru apărarea gliei strămoșești. Și în anii care au urmat ștafeta s-a transmis către noile generații. În timpul celui de al doilea război mondial, monumentul a fost parțial deteriorat în timpul luptelor din zonă. După 1967 s-a luat inițiativa refacerii lui. Lucrarea s-a finalizat în anul 1976, reunind, la 26 iulie, oficialități și locuitori din zonă.

Pragul secolului al XX-lea a readus în atenție personalitatea lui Ștefan cel Mare, anul 1904 marcând împlinirea a 400 de ani de la dispariția sa. Moștenitorii au preconizat și în mare măsură au și reușit să realizeze un summum de manifestări pentru cinstirea ilustrului înaintaș. Au fost și acțiuni de ostilitate generate de poziția statelor care stăpâneau părți din trupul țării și care înțelegeau că o asemenea manifestare constituie prilej de afirmare a sentimentelor naționale, de realizare a punților care, mai devreme sau mai târziu, vor conduce la Unirea tuturor celor de un neam în vatra veche strămoșească. A fost alcătuit un amplu program ce preconiza manifestări atât pe teritoriul României acelor ani cât și în teritoriile locuite de români dar încorporate samavolnic la alte state. Momentul a antrenat și pe artiștii plastici. Carol Storck este realizatorul unui bust dedicat lui Ștefan cel Mare. Wladimir C. Hegel realizează pentru Alexandrina G. Cantacuzino un basorelief redând capul lui Ștefan cel Mare. Lucrarea a fost dăruită Societății funcționarilor publici. Frederic Storck a realizat pentru Academia Română un relief redându-i pe domnul Ștefan cel Mare și regele Carol I.

În ziua de 2 iulie 1904, în localitatea vrânceană Bârsești, la invitația comitetului de inițiativă, au participat peste 5.000 de oameni la solemnitatea inaugurării monumentului dedicat lui Ștefan cel Mare și fiilor acelor plaiuri căzuți pe câmpul de luptă.

La 4 iulie 1904 în satul Zănoaga, comuna Leu, județul Dolj a fost dezvelit bustul realizat de sculptorul Constantin M. Mihăilescu în marmură albă.

Pe fața principală a soclului, o placă de bronz redă efigia lui Ștefan cel Mare. O placă de marmură consemnează pentru posteritate: „În memoria marelui voievod Ștefan cel Mare și Sfânt, 1504—1904 iulie 20. Ridicat prin subscripție publică de un comitet și obștea satului Zănoaga”.

Aceste momente de înaltă vibrație umană se alăturau celor care la Iași, București, Sinaia, Suceava, Mănăstirea Putna au dat anului 1904 caracterul de „Anul Ștefan cel Mare și Sfânt”. Și pentru a evidenția mai deplin răsunetul pe care l-au avut aceste evenimente amintim două notorii participări ale interesului publicului larg. Ne referim pe de o parte la modul cum au fost difuzate reproducerile de pe tabloul pictorului Costin Petrescu evocându-l pe Ștefan cel Mare, cât și la modul cum a fost absorbită de pe piață medalia dedicată lui Ștefan cel Mare, bătută la Iași prin preocuparea librarului-editor Saraga. Tirajul de masă, reeditările permit să afirmăm că a existat o asemenea preocupare la care nu a participat numai intelectualitatea ci și alte categorii de la orașe și sate. Prezența, peste ani, la loc de cinste în multe case a unor asemenea reproduceri de pe tabloul amintit sau medalia comemorativă a demonstrat concludent interesul publicului larg.

Evenimentele primului război mondial, ani de suferințe, jertfe umane și materiale au avut ca suport moral, pentru depășirea dificultăților, și exemplul oferit de paginile istoriei care au înscris numeroase alte sacrificii, inclusiv în anii domniei lui Ștefan cel Mare.

După primul război mondial o serie de localități și-au propus să ridice monumente pentru cinstirea lui Ștefan cel Mare. Unele intenții s-au materializat, altele au rămas ca deziderate pentru mai târziu. O asemenea preocupare a manifestat-o și județul Rădăuți. În acest scop au fost lansate liste de subscripție, a fost solicitat sprijinul instituțiilor de stat și particulare. La 27 ianuarie 1928 Primăria comunei Sucevița informa Prefectura județului Rădăuți că din exercițiul financiar 1927 a subvenționat această acțiune cu 500 de lei, plătiți încă de la 8 octombrie 1927.

Procesul de modernizare a orașului Iași a înscris printre preocupări și realizarea unui nou edificiu pentru Fundația culturală regele Ferdinand I, devenită peste ani Biblioteca centrală universitară. Arhitectul proiectant Iotzu a preconizat ca la aticul construcției să amplaseze patru grupuri a câte două personaje de voievozi și regi. Grupurile aveau următoarea componență: Vasile Lupu cu Dimitrie Cantemir, Ștefan cel Mare cu Carol I, Ferdinand I cu Mihai Viteazul și Dragoș Vodă cu Alexandru cel Bun. Lucrările au fost încredințate sculptorilor români Ion Jalea, Ioan C. Dimitriu-Bârlad, Mihai Onofrei, Ion Iordănescu, care le-au realizat ținând seama de caracteristicile dictate de înălțimea edificiului și unghiul de privire. Mai multe dificultăți au întârziat amplasarea la atic, iar după cutremurul din anul 1940 s-a renunțat la ridicarea la înălțime a statuiilor. După 30 decembrie 1947 au fost îndepărtate statuile regilor Carol I și Ferdinand I, înlocuindu-se cu statuile domnilor Ioan Vodă cel Viteaz și Petru Rareș, realizate de sculptorii Eftimie Bârleanu și Ion Dămăceanu. În prezent aceste grupuri sunt distribuite în ambianța unui mic parc din apropierea bulevardului Copou, vis-à-vis de Biblioteca centrală universitară.

Anii 1933—1934 au înscris în publicistica timpului prilejul de reluare a unor discuții mai vechi referitoare la portretul lui Ștefan cel Mare și la valoarea statuiilor ecvestre comandate de statul român unor artiști sculptori străini.

Orașul Suceava a cunoscut la 3 octombrie 1937 momentul actului dezvelirii bustului lui Ștefan cel Mare în incinta liceului care poartă numele ilustrului domn. Este o realizare a sculptorului Gheorghe Bilan. Autorul întreprinsese, pe parcursul mai multor ani, o serie de studii care l-au condus la acest moment. El este și autorul unei statui redându-l pe Ștefan cel Mare în picioare cu mâna stângă ținând spada iar cu dreapta sceptrul.

În orașul Câmpulung, secția locală a Ligii Culturale a inițiat ridicarea monumentului dedicat lui Ștefan cel Mare în centrul orașului. La început, inițiatorii s-au decis pentru un bust pe care l-au comandat lui Gheorghe Bilan. Acesta a prezentat o machetă deosebit de apreciată. La propunerea lui Nicolae Iorga s-a decis însă realizarea unui impunător monument. Această formulă depășea însă limitele posibilităților financiare ale inițiatorilor. În această situație, s-au adresat Ministerului Cultelor și Artelor, Direcția artelor, solicitând un ajutor bănesc și lista artiștilor care l-ar putea realiza. Răspunsul a fost categoric, făcându-se precizarea că ministerul nu are fonduri. Erau menționate în răspuns și numele a opt artiști care puteau fi contactați pentru a participa la un concurs de machete care să ducă la desemnarea realizatorului. Erau de fapt numele acelora care în decursul anilor manifestaseră preocupări pentru problema inițială, iar din punct de vedere artistic se dovediseră a fi nume care se impuseseră ca prețioși realizatori ai unor monumente de for public. Aceștii erau: Ion Jalea, Cornel Medrea, Oscar Han, Mihai Onofrei, Ion Irimescu, Vasile Vasiliu-Falti, Constantin Baraschi, Alexandru Plămădeală.

La începutul anului 1939 se acționa pentru realizarea pentru Chilia Nouă, județul Ismail, a unui monument dedicat lui Ștefan cel Mare. Rezidența ținutului Dunărea de Jos solicita autorizarea realizării acestui monument pe ruinele cetății lui Ștefan cel Mare. Prin înălțimea lor dominau orașul cu circa opt metri. Cu acest prilej se făcea mențiunea fondurilor deja adunate. Respectiv, 100.000 de lei fuseseră puși la dispoziție de către rezidență, 100.000 de lei și bronzul necesar turnării statuii fuseseră puse la dispoziție de către Ministerul Înzestrării Armatei, 45.000 de lei au fost donați de către locuitorii orașului. La acestea urmau să se adauge sumele oferite de Ministerul de Interne și cele obținute pe listele de subscripție. Comitetul de inițiativă era patronat de către primul ministru Armand Călinescu. Ca anexe la raportul înaintat erau depuse planul de situație a ruinelor cetății, având mențiunea locului de amplasare a monumentului și fotografii ale acestora. În cursul anului 1939 a fost purtată o bogată corespondență între inițiatori și Comisia Superioară a Monumentelor Publice. Jurnalul nr. 549 cuprindea modificările considerate necesare de comisie pentru a fi introduse în programul de realizare a monumentului de la Chilia Nouă.

Între 5 noiembrie și 1 decembrie 1939 publicul bucureștean a putut vizita cea de a IV-a expoziție organizată de Sindicatul Artelor Frumoase. În cadrul acestei expoziții a fost prezentat și bustul lui Ștefan cel Mare realizat de sculptorul Dimitrie V. Leorda. La Salonul Oficial al anului 1940 sculptorul Claudiu Cobâzeva a expus lucrarea Ștefan cel Mare. Era o piesă turnată în gips.

Lucrarea lui Dimitrie V. Leorda fusese apreciată încă din anul 1938 de către Societatea Invalizilor de Război, care și-au propus să o amplaseze în localitatea Borzești. Comisia Superioară a Monumentelor Publice aprobase acest proiect, rămânând să fie rezolvată problema locului de amplasare. Autorul, în calitate și de donator al bustului, preconiza ca lucrarea să fie amplasată în apropierea bisericii din Borzești. De fapt aceasta a fost și soluția adop-

tată și aplicată în anul 1941. În cadrul expoziției Tinerimea Artistică din anul 1941 Oscar Han a expus o lucrare turnată în gips evocându-l pe Ștefan cel Mare.

În condițiile anului 1941 reține atenția și lucrarea sculptorului Ioana Bassarab, care a fost utilizată la realizarea monedei de 500 de lei, bătută la Monetăria Statului. Reversul monedei cuprinde următoarele elemente: în centru este redat Ștefan cel Mare în genunchi. El este îmbrăcat cu un costum de gală și are pe cap o coroană princiară. Postura personajului amintește de miniatura din *Evangeliiarul de la Humor*. În exergă sunt scrise următoarele cuvinte: „Moldova lui Ștefan, în veci, a României”. În partea de jos între cruci de Malta este notată valoarea monedei: „500 lei”. Pe cantul monedei sunt ștanțate următoarele cuvinte după crucea de Malta: „Prin statornicie la izbândă”. Moneda a fost bătută în argint cu titlu de 835, are Ø 37 mm și are greutatea de 25 grame. A avut un tiraj de 775.000 exemplare. Am făcut referință la această monedă întrucât în ultimele decenii, prin forța împrejurărilor, a fost ținută în tăcere. La expoziția Tinerimea Artistică din 5–27 aprilie 1942, sculptorii Constantin Baraschi și Oscar Han au expus câte o lucrare dedicată lui Ștefan cel Mare.

La finalul evenimentelor celui de al doilea război mondial, personalitatea lui Ștefan cel Mare este, pentru o perioadă de timp, pierdută în neant. Și totuși, aproape după un deceniu, s-a reușit să se depășească dificultățile, o serie de artiști plastici reluând tema Ștefan cel Mare.

Problemele teritoriale, ciuntirile aduse României au dictat o asemenea atitudine, mizându-se pe faptul că o „nouă” istorie va fi oferită în directă concordanță cu procesul de îndotrinare pro-sovietică. Considerăm necesar să distingem nota de specific ce a caracterizat anii care au urmat schimbărilor survenite în viața social-politică a României postbelice. Dacă anterior monumentele de for public erau rezultatul unor inițiative ale unor entuziaști care, prin diverse formule, antrenau fie pe plan local, fie pe plan național contribuția publică la strângerea fondurilor necesare, după cel de al doilea război mondial statul s-a considerat *fac totum*, aducând în for public ceea ce considera oportun în directă concordanță cu preocupările propagandei de a da aureola unor episoade din istoria României. Publicul a fost în situația de a primi ceea ce i s-a oferit și de a participa la solemnitățile organizate în anumite împrejurări. Au fost și împrejurări când s-au lansat unele sondaje, teoretic menite a cunoaște reacția publicului. Rezultatele fie că nu deveneau publicabile fie că erau ignorate, atribuirea făcându-se după oculte procedee. Reacția s-a consolidat în timp, intervenind dezinteresul față de monumente.

Și totuși, după aproape un deceniu, chiar în anii de prezență a armatei „eliberatoare”, s-a reușit ca treptat să se poată formula și afirma o serie de acte de cinstire la adresa unor personalități, inclusiv Ștefan cel Mare. Ca atare, în preajma anului 1957, în cadrul unor expoziții și apoi în for public, întâlnim asemenea fapte. Un prim exemplu îl oferă sculptorul Marius Butunoiu, care, pe parcursul a mai bine de două decenii, a tratat personalitatea lui Ștefan cel Mare, redându-l în diverse ipostaze. O primă variantă a realizat-o în anul 1952. Era proiectul unei statui ecvestre, macheta păstrându-se în incinta Ministerului Apărării Naționale. O altă machetă, realizată în anul 1955, este prezentă în colecția Muzeului Militar Național.

În cadrul expoziției anuale 1953, sculptorul Constantin Baraschi a prezentat macheta turnată în bronz a unui monument dedicat lui Ștefan cel Mare.

Grupul sculptorilor T. N. Ionescu, Mac Constantinescu, Ion Turească și Iscovitz Bernard Bisco a compus un basorelief de mari proporții ($3,75 \times 4,30$ m) tratând tema „Ștefan cel Mare după victoria de la Vaslui”. Tot în anul 1953, la Borzești, județul Bacău, bustul lui Ștefan cel Mare, realizat de sculptorul Alexandru Gheorghită, a fost amplasat în curtea bisericii ctitorită de bravul voievod și domn. Lucrarea înlocuia bustul amplasat anterior, ca realizare a lui Dimitrie V. Leorda, despre a cărui soartă nu avem cunoștință.

Expoziția de stat a anului 1954 a reunit alte câteva contribuții la tema Ștefan cel Mare. Reținem prezența unui proiect de statuie ecvestră realizat de sculptorul Constantin Baraschi, precum și o altă lucrare a lui Marius Butunoiu. Era remarcat un altorelief ($2,30 \times 2,15$ m) tratând tema „Ștefan cel Mare și plăieșii”, realizat de Vladimir Florea și Vasile Condurache. Artiștii T. N. Ionescu și Ion Turească reluasera tema „Ștefan cel Mare după victoria de la Vaslui”. Era o lucrare monumentală, realizată ca basorelief decorativ.

La expoziția inter-regională 1955–1956, sculptorul Oscar Han a expus o statuie a lui Ștefan cel Mare, iar la expoziția inter-regională 1956–1957, Constantin Baraschi a expus o lucrare dedicată lui Ștefan cel Mare, turnată în bronz. Vasile Condurache este autorul, tot în această perioadă, a basoreliefului „Arcașii lui Ștefan cel Mare”.

Anul 1957, în condițiile părăsirii teritoriului României de către armatele de ocupație sovietică, a favorizat organizarea unor manifestări de amploare marcate de împlinirea a 500 de ani de la urcarea pe tronul Moldovei a tânărului domn Ștefan. Pentru artiștii plastici tema a constituit un subiect predilect, fapt demonstrat de prezența în expozițiile anului a acestei personalități. Constantin Baraschi a prezentat o nouă variantă a machetei statuii Ștefan cel Mare. Colectivul: Gabriela Manole, Victor Popă, Mac Constantinescu, T. N. Ionescu, B. Iscovitz și Ion Turească a prezentat basorelieful „Ștefan cel Mare după victoria de la Vaslui”. Cristea Grossu a realizat compoziția „Călăreți din vremea lui Ștefan cel Mare”, iar Nicolae Pascu și Alexandru Cumpăță sunt autorii unui relief reprezentându-l pe Ștefan cel Mare. Colectivul sculptorilor Mircea Ștefănescu, Gheorghe Coman, Ecaterina Tudorache a realizat un basorelief „Ștefan cel Mare”, iar Vasile Godruz este autorul unui relief „Ștefan cel Mare”. Tot un relief a prezentat și Milița Petrașcu iar Oscar Han a expus o statuie a lui Ștefan cel Mare, turnată în gips patinat. Vasile Condurache este autorul reliefului monumental „Arcașii lui Ștefan cel Mare”, întâlnit în referințe ulterioare și sub denumirea „Ștefan cel Mare și plăieșii”.

La expoziția inter-regională 1957-1958 sculptorul Aurel Dincă a fost prezent cu un basorelief turnat în gips patinat, având dimensiunile $0,80 \times 0,40$ m. Tema abordată a fost „Ștefan cel Mare primind soli”. Sculptorul Ion Vlad a realizat un basorelief turnat în gips evocându-l pe Ștefan cel Mare.

Anul 1958 a înregistrat, la Câmpulung Moldovenesc, în incinta Liceului militar „Ștefan cel Mare”, solemnitatea dezvelirii monumentului patronului școlii. Statuia, realizată de Eftimie Bârleanu și Vladimir Florea, a fost turnată în bronz. Impunătoare prin proporții ($4,00 \times 1,67 \times 1,56$ m) și prin buna amplasare ea constituie un pilduitor simbol pentru generațiile care se formează ca apărători de tradiții strămoșești. Artista Lucreția Filioreanu este autoarea reliefului „Arcașii lui Ștefan cel Mare în lupta cu turcii”, turnat în gips patinat. Autoarea preconiza finalizarea acestei compoziții prin sculptarea ei în lemn. Tot în acest an era prezentat și gipsul preconizatei statui a lui Ștefan cel

Mare realizat de Eftimie Bârleanu și Vladimir Florea pentru a fi un monument de mare amploare în orașul Suceava.

În competiția pentru realizarea unei statui ecvestre s-a înscris și realizarea sculptorilor Constantin Lucaci și Maxim Cosma, care au prezentat un proiect dedicat lui Ștefan cel Mare. Lor li s-a alăturat proiectul lui Marius Butunoiu din anul 1967.

Anul 1969 a înregistrat realizarea lui Paul Vasilescu, dedicată lui Ștefan cel Mare, lucrare turnată în gips. Același autor, în anul 1971 era realizatorul unui proiect de statuie ecvestră reprezentându-l pe Ștefan cel Mare, lucrare turnată în gips patinat.

La 20 decembrie 1972 a avut loc la Vaslui, în piața centrală a orașului, solemnitatea dezvelirii monumentului dedicat lui Ștefan cel Mare, realizat de sculptorul Eftimie Bârleanu. Este o statuie de mari proporții, având înălțimea de 5 m, redându-l pe Ștefan cel Mare în postura de conducător al Moldovei. Monumentul, prin calitățile artistice, printr-o reușită amplasare în raport cu palatul administrației județene constituie o realizare, discutabil fiind numai caracterul auster impus de pavajul pieței ce încadrează acest monument.

Anul 1974 a debutat, la 26 ianuarie, cu dezvelirea la Piatra Neamț a statuii lui Ștefan cel Mare realizată de Oscar Han. Este o statuie turnată în bronz, așezată pe un soclu de piatră. Amplasată în parcul din imediata apropiere a fostei curți domnești, oferă posibilitatea întâlnirii cu Ștefan cel Mare în postura de conducător de țară în primii ani ai domniei. Statuia are înălțimea de circa 2 m.

La expoziția lunilor octombrie-noiembrie 1974 Marius Butunoiu a fost prezent cu o statuie reprezentându-l pe Ștefan cel Mare, realizată în marmură, având proporțiile de $1,30 \times 0,28 \times 0,75$ m, iar Oscar Han cu o lucrare tot în cinstea lui Ștefan cel Mare, turnată în gips, având dimensiunile de $1,49 \times 0,48 \times 1,43$ m.

La Băcăuani, comuna Munteni, județul Vaslui, pe o movilă special amenajată pentru a evoca atmosfera lunii ianuarie 1475, moment de biruință la Podul Înalt al oștirii comandate de către voievodul Ștefan cel Mare, a fost dezvelit monumentul domnitorului. Statuia ecvestră, realizată de către Mircea Ștefănescu, a fost turnată în bronz. Monumentul a fost dezvelit la 25 decembrie 1975, cunoscând atât aprecierile participanților la această solemnitate, a celor care ocazional au prilejul să o remarce de la mare distanță, trecând în iureșul trenului sau al altor mijloace rutiere, cât și Academiei Române, care a acordat autorului premiul „Ion Andreescu” pentru anul 1975.

Toamna anului 1977 a reunit pe platoul din apropierea cetății Suceava o mulțime de participanți care au trăit emoția dezvelirii, la 16 septembrie, a monumentalei lucrări dedicate cinstirii lui Ștefan cel Mare. Remarcabilă de la mare distanță, dominând zona vegetației parcului care o încadrează, ea reprezintă un adevărat simbol al orașului Suceava, reclamând ca, pe lângă aprecierea generată de acest contact de la distanță, să te apropii de ceea ce, prin reliefuri laterale, constituie alte prilejuri de reîntâlnire cu istoria, cu zbulciul acestui popor, dar și cu momentele de satisfacție și răsplătire ale faptelor de vitejie.

Prin înălțimea monumentului de 23 m, statuia ecvestră, având dimensiunile de $8 \times 8 \times 2$ m., iar basoreliefurile $2,50 \times 6,00$ m, primul și $2,30 \times 6,10$ m al doilea, prin valorificarea avantajului terenului, prin deschiderea panoramică constituie o reușită la care au concurat artistul creator, urbanistii și constructorii. Solemnitățile zilelor de 16—17 septembrie 1977 au avut o rezonanță deosebită, localnicii, ca și în alte împrejurări, dovedind înaltul lor respect pentru istoria neamului, pentru bravii ei eroi.

Iașii anului 1979 au cunoscut atmosfera specifică solemnităților prilejuite de momentele evocatoare ale trecutului. La 30 iulie, în acest oraș, pentru a marca 475 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, a fost dezvelit monumentul „Ștefan cel Mare și Războienii”.

În anul 1980, la mănăstirea Putna, la mormântul lui Ștefan cel Mare, a fost plasat un medalion turnat în bronz având $\varnothing$ 50 cm. Lucrarea redă portretul lui Ștefan cel Mare privind spre stânga. În partea stângă este semnat și datat: Gir 1980.

La împlinirea a 525 de ani de la urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare, în cartierul C.F.R. din orașul Bacău a fost dezvelit un bust realizat de artistul amator Gheorghită Rachieru.

Multe din creațiile artiștilor sculptori au fost amplasate în diverse localități în for public sau au fost integrate în colecțiile de artă ale muzeelor. Manner de realizare diferite, variate materiale puse în operă pentru a da finalitate lucrărilor sau rămase în stadiu de așteptare a unei definitivări în forul public, toate definesc perenitatea temei, revenirile la teme ale generațiilor pentru a conferi elogiul cavenit. Amintim alte câteva asemenea prezențe:

La Muzeul de artă din Brașov se păstrează realizarea lui Vladimir Florea intitulată „Ștefan cel Mare și plăieșii”. Muzeul Militar Național are în suita de busturi dedicate lui Ștefan cel Mare și lucrarea lui Vasile Chiriachide. La Rădăuți, în zona centrală a orașului, sunt reunite mai multe busturi ale iluștrilor ctitori de țară, realizări ale sculptorului Marius Butunoiu, printre care și cel al lui Ștefan cel Mare. Maria Cretzu Medeleni a realizat un portret votiv și reliefurile: „Ștefan cel Mare și Maria Mangop”, „Ștefan cel Mare în fața cetății Neamțului”, „Ștefan cel Mare și arcașii la Putna”. Orașul Galați are în patrimoniu o lucrare a lui Alexandru Pamfil turnată în aluminiu. Autorul l-a redat pe bravul voievod șezând, ținând în mână dreaptă o sabie cu vârful în jos. Sculptorul Ioan Sârghie este autorul unui bust dedicat lui Ștefan cel Mare.

Enunțarea acestor câteva nume și lucrări cu mai puține precizări am considerat necesar a le evoca din multe altele, pentru a sugera această permanentă preocupare a artiștilor plastici de a da atenție temei Ștefan cel Mare.

Pentru următorii ani, o repertorizare a autorilor și lucrărilor dedicate lui Ștefan cel Mare o considerăm deosebit de necesară pentru a ști când, cine, cum, unde au fost realizate asemenea lucrări și soarta lor. O asemenea realizare ar putea constitui o notorie contribuție la cinstirea iluștrului înaintaș, la cunoașterea patrimoniului material și spiritual al poporului român și un util instrument de lucru pentru noile generații de artiști creatori, chemați de această impunătoare personalitate spre noi realizări. O asemenea întreprindere ar pu-

tea constitui o contribuție de respect cu care ne vom pregăti să întâmpinăm anul 2004, anul 500 al trecerii în eternitate a celui care a devenit Ștefan cel Mare și Sfânt.

R É S U M É

À la mémoire du voïvode Etienne le Grand on a dédié des monuments d'art religieux et laïques: des statues, des bustes dans toutes les localités qui nous évoquent ses victoires.

P R É C I S

Many artists dedicated their works of art to the figure of the voivode Steven the Great: monuments, statues in all the places he was victorious.

Considerații asupra unui document de vexilologie

MARIA DOGARU

Din bogatul tezaur documentar conservat în depozitele Direcției Generale a Arhivelor Statului, unele piese se remarcă prin originalitate și putere de expresivitate. Având în vedere faptul că recent s-a celebrat o jumătate de mileniu de la descoperirea Americii¹, prilej de a se omagia geniul și creativitatea umană în ampla și marea sa diversitate², am selectat dintre mărturiile istorice un izvor semnificativ și anume diploma „Societății naufragiilor și a Uniunii Națiunilor”, emisă la 7 iunie 1835 lui Constantin Caradja (Caragea)³.

Scrisă pe pergament, cu dimensiunile 52/42 cm, diploma poartă ca mijloc de validare și un sigiliu imprimat în turs roșu, (diametrul 33 mm), în câmpul său fiind scris circular SOCIÉTÉ DES NAUFRAGES ET DE L'UNION, iar în centru PARIS PLACE DE VENDÔME 16⁴.

Pentru a releva semnificația acestui document considerăm necesar să abordăm următoarele aspecte: I. Istoria instituției emitente, II. Prezentarea posesorului diplomei, III. Analiza izvorului din punct de vedere istoric și vexilologic.

I. ISTORICUL INSTITUȚIEI EMITENTE

Instituția care a emis diploma de mai sus, Societatea Generală a Naufragiilor și a Uniunii Națiunilor privind salvarea, industria și comerțul, a fost creată în Franța în anul 1834. Inițiatorii ei au fost Godde de Liancourt, reprezentant de seamă al culturii franceze, membru al mai multor academii, societăți savante și asociații filantropice⁵ și Daniel de St. Anthoine. Conform sta-

¹ Eveniment ce a avut loc, așa cum se știe, la 13 octombrie 1492.

² Tematica expoziției universale de la Sevilla, deschisă în 1992 și dedicată acestui eveniment, abordează astfel de probleme.

³ Arh. St. Buc., fond familial Caradja (447 unități arhivistice). Majoritatea documentelor sunt din secolele XIX–XX și ilustrează activitatea unor membri ai familiei ce au trăit în această perioadă. Se întâlnesc totuși și câteva piese din perioada anterioară. Dintre acestea menționăm: poranca lui Constantin Antioh Cantemir (1709) către Mihalache Caradja serdar despre jalba lui Miron Donici împotriva lui Iordache Moghâldea, litografie din deceniul IV al veacului XVIII înfățișând delegația otomană la Stockholm, din care făcea parte și dragomanul Constantin Caradja. Aceștea li se adaugă unele acte emise în cancelaria domnului Ioan Gheorghe Caradja (1813, 1814, 1815). Pe lângă actele privind familia sunt și câteva documente păstrate ca valoare de colecție (1334 – act emis de Ioan, magistrul capului din Cracovia; 1570 – poranca împăratului Maximilian etc.).

⁴ Arh. St. Buc., fond familial Caradja, dosar nr. 84 (Veli anexa).

⁵ Unele date în legătură cu membrii ai familiei Liancourt sunt inserate în lucrarea *La grande encyclopédie. Inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts par une société de savants et de gens de lettres*, Paris, vol. XXII p. 164.

tutului, emis la 2 ianuarie 1835⁶, scopul Societății era: 1. de a apropia prietenii binelui public din toate țările; 2. întinderea activităților sale în tot ceea ce privește salvarea, în cazul naufragiilor și inundațiilor ca și în domeniul comerțului, industriei și cercetărilor științifice din diferite țări; 3. constituirea de stabilimente de salvare în principalele porturi ale regatului și în alte părți ale lumii (societatea își desemna un reprezentant — „agent special” — în fiecare stabiliment).

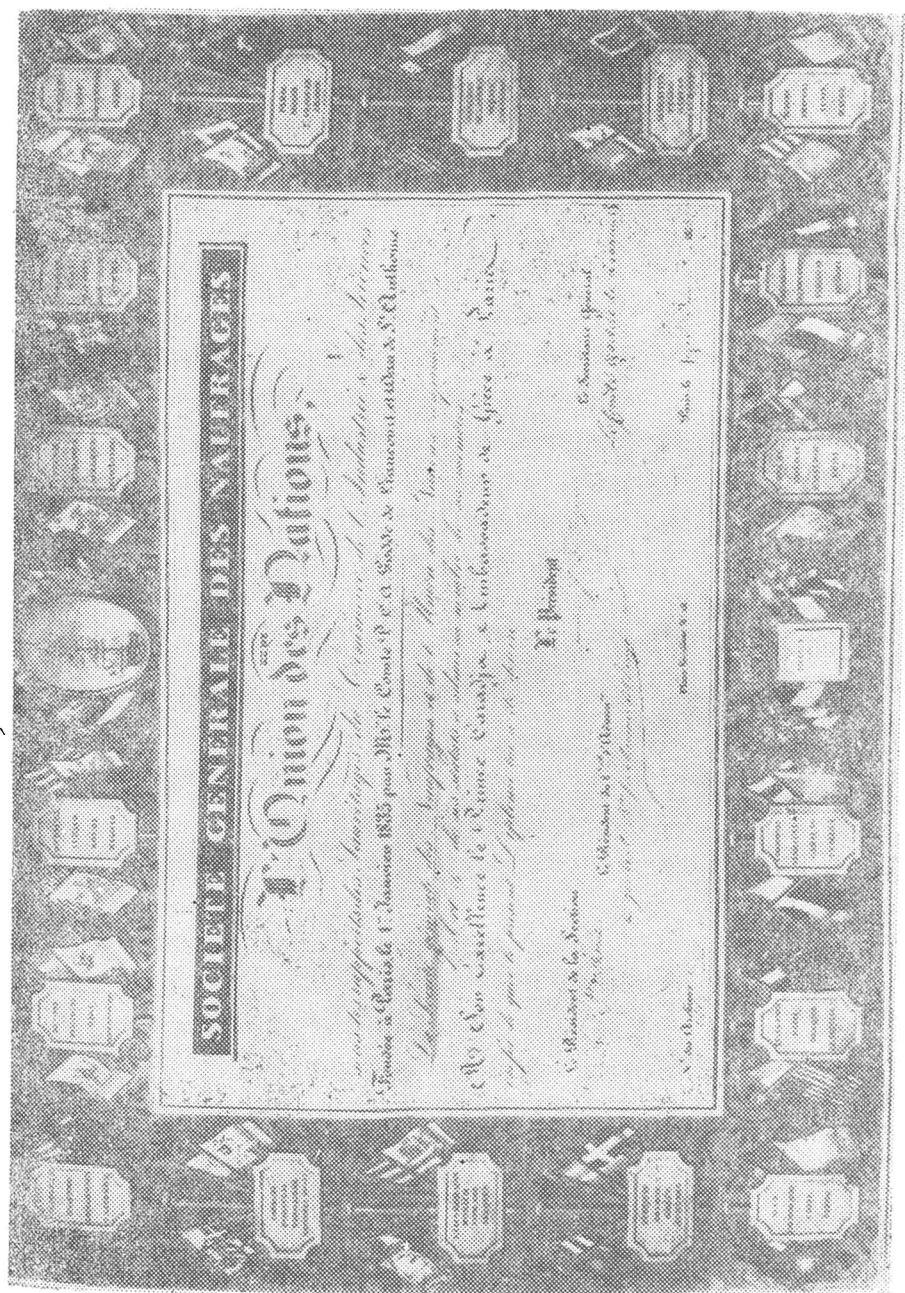
Statutul prevedea că în societate putea intra un număr indefinit de membri aparținând tuturor națiunilor. Cercetând lista membrilor fondatori (anexată statutului), constatăm că s-au alăturat celor doi inițiatori personalități ale vieții politice (ducele de Broglie — președintele Consiliului de miniștri din Franța, contele Roy, fost ministru de finanțe, contele Rambuteau, prefectul departamentului Sena, James Dombrain, inspector general al Coastelor Irlandei etc.), diplomați ai țării unde societatea s-a înființat, ca și reprezentanți ai altor țări. Diferitele națiuni au fost reprezentate în special prin miniștri plenipotențieri, ambasadori, consuli sau atașați militari (printre aceștia aflându-se marchizul de Miraflores, ambasadorul Spaniei la Londra, contele Appony, ambasadorul Austriei, Daniel Brent, consul al Statelor Unite ale Americii, Rouheddin Hogiogian, însărcinat cu afaceri al Porții Otomane, Firmin Rogir, primul secretar al Legației Belgiei, prințul Butera, ambasadorul Regatului celor Două Sicilii, Olaneta, ministru plenipotențial al Boliviei, da Camara, viceconsulul Portugaliei, Dezavala, ministru plenipotențiar al Mexicului, contele de Kielmansegge, însărcinatul cu afaceri al Hanovrei ș.a.). Printre membrii fondatori s-au aflat și unii înalți prelați (lordul arhiepiscop de Dublin, primat al Irlandei, „emitentul prinț” cardinalul Odescalchi-Roma), reprezentanți ai unor societăți filantropice (ex. B. Morel, președintele „Societății umane din Dunkerque”), funcționari de stat, militari, medici etc.

Existau două posibilități de a se coopta noi membri: 1. prin recomandarea unei persoane sau alteia de către un membru al societății; 2. prin formularea unei cereri scrise în care doritorii își exprimau dorința de a contribui la activitatea societății ca și totala adeziune la statutul său.

În vederea susținerii activităților prevăzute în statut se percepeau cotizații anuale. În funcție de suma plătită, membrii se structurau în cinci clase. În prima clasă, numită „a protectorilor”, intrau suveranii și membrii familiilor acestora, șefi de guverne și alte persoane care depuneau în contul societății o sumă de cel puțin 1000 de franci. Clasa a doua era numită „a binefăcătorilor” și cuprindea persoanele care plăteau o cotizație anuală ce se încadra între 200—500 de franci. Următoarea clasă îi cuprindea pe asociații ce plăteau 20 de franci anual, iar clasa a patra era formată din „asociații adjuncți”, obligați să plătească pe fiecare an 6 franci. În fine, ultima categorie se compunea din „marinari salvatori”, care nu plăteau nici un fel de cotizație, având în schimb obligația să concure, prin eforturile lor personale, la salvarea naufragiaților, și a bunurilor lor.

Din punct de vedere organizatoric, membrii erau divizați în *secțiuni* după *națiunea* la care aparțineau. Fiecare secțiune avea în frunte un președinte, doi vicepreședinți și un secretar. În statut se prevedea că membrii secțiunilor urmau a trimite, prin președintele lor, secretarului general toate documentele interesante care se refereau la salvare, sinistre, comerț, artă și știință.

⁶ Se păstrează tot în fondul arhivistic menționat, dosar nr. 72.

În ansamblu, societatea se diviza în două direcții: I. Direcția salvării și II. Direcția de comerț, industrie și știință. Prima avea ca atribuții tot ceea ce privește mijloacele de salvare (procurarea materialelor necesare, organizarea unor comitete având o astfel de însărcinare în diferite porturi, operațiunile de combatere a factorilor de risc, ca și repararea malurilor și cheiurilor, înlăturarea deteriorărilor cauzate de naufragii ori inundații). *Direcția de comerț, industrie și știință* se ocupa de afacerile comerciale, industriale și științifice. În sarcina acestei direcții intra redactarea tuturor documentelor vizând activitatea desfășurată, documente ce trebuia întocmite astfel încât să stimuleze interesul membrilor și al cetățenilor în general față de societate. Anual avea loc adunarea generală a membrilor societății, iar periodic se desfășurau reuniuni ale organelor de conducere.

Societatea avea următoarele organe de conducere:

1. *Președintele societății* (avea ca principale atribuții conducerea adunării generale, dirijarea dezbaterilor, supravegherea respectării prevederilor statutului, executarea bugetului, verificarea proceselor-verbale încheiate de secretarul general. În caz de partaj la votare avea vot dublu).

2. *Președinții de onoare* (erau declarați președinți de onoare cei care au adus servicii societății sau care îi puteau fi utili prin influența sau efortul lor).

3. *Consiliul de administrație*: se compunea din președintele societății, președintele Consiliului de administrație, secretarul general, directorii celor două structuri (Direcția salvării și Direcția comerțului, industriei și științei), adjunctul secretarului general, bibliotecarul-arhivist și 10 membri aleși de adunarea generală. În sarcinile Consiliului de administrație stăteau dirijarea afacerilor generale ale societății, supravegherea și apărarea bugetului.

4. *Comisia centrală*, organ de conducere cu atribuții importante, era compusă din președintele Consiliului de administrație care era și președintele său, secretarul general, șefii celor două direcții și un președinte de secție (prin rotire). În atribuțiile Comisiei centrale intrau: dirijarea afacerilor care corespundeau obiectivelor societății, supravegherea publicațiilor, organizarea diferitelor structuri. Conform statutului Comisia centrală se întrunea cel puțin o dată pe săptămână. În caz de partaj de opinii președintele avea vot dublu. Membrii acestei comisii erau aleși pe 5 ani, iar după încetarea funcției deveneau de drept președinți de onoare.

5. *Secretarul general* al societății avea un rol important: supraveghea mersul operațiunilor financiare și informa lunar asupra acestora, reglementa toate problemele privind ordinea internă, numea și revoca funcționarii de orice grad, ținea corespondența societății, păstra sigiliul (tiparul sigilar) al acesteia, ca și actele constitutive. Dat fiind responsabilitățile pe care le avea în domeniul financiar, persoana care dorea să ocupe funcția de secretar general trebuia să plătească o cauțiune de 25.000 de franci.

Societatea avea publicații proprii. Lunar se publicau liste cu lucrările care se efectuau atât în domeniul salvării cât și în ceea ce privește comerțul, industria și știința (în cadrul acesteia, intrând într-un anumit sens și literatura și arta). Periodic se dădeau publicității tablele cu membrii societății, iar anual se întocmea și comunica darea de seamă generală. Membrii societății primeau gratuit toate publicațiile. Conform statutului, societatea își declara deschis dorința de a întreține relații cu toate societățile de salvare ori grupările savante de pe glob, fiind dispusă totodată să facă cu acestea schimburi de

publicații. Pentru stimularea activităților ce intrau în domeniul său de interes, societatea oferea premii și recompense. Se fixau anual sume de bani ce urmau a fi date autorilor de lucrări valoroase abordând salvarea, comerțul, industria, știința. În 1835 s-a propus un premiu de 800 de franci și un al doilea de 600 de franci pentru studii privind cele mai bune mijloace de salvare. Aceste lucrări, însoțite de schițe și planuri, trebuia adresate secretarului general. Se decerneau totodată medalii (de aur, argint și bronz).

Celor care ajutau la progresul societății li se acordau și alte recompense pecuniare. Fiecare membru primea totodată și un document prin care i se confirma această calitate. Diplomele erau diferite din punct de vedere al suportului și înfățișării (solemne și ordinare). Primele, mai reprezentative, scrise pe pergament și frumos ornamentate, erau acordate membrilor din primele două clase de cotizații (protectorilor și binefăcătorilor), contra sumei de 50 de franci. Celorlalți membri li se dădeau diplome ordinare cu preț diferit (în funcție de cotizația pe care o plăteau), respectiv 15 franci clasa III, 5 franci celor din clasa IV și 3 franci ultima clasă. Dacă un membru din ultimele clase de cotizanți dorea totuși o diplomă „solemnă”, o putea obține plătind 10 franci în plus față de prețul prevăzut pentru categoria respectivă.

Actul de constituire (statutul) prevede expres că diplomele trebuia validate prin semnătura proprie a președintelui societății, secretarului său general și a președintelui Consiliului de administrație. În cazul în care diploma era emisă unui reprezentant al altor națiuni, aceasta trebuia semnată și de președintele secției externe respective.

Sumele obținute din cotizații, donații, vânzarea diplomelor (casa) urmând a fi utilizate la procurarea de materiale și bunuri necesare societății (vapoare, planșe, aparatură, medicamente) trebuia puse într-un cufăr, dotat cu 3 dispozitive de închidere, cheile respective urmând a fi păstrate de persoane diferite: președintele Consiliului de administrație, secretarul general și unul din conducătorii celor două direcții.

În cadrul dispozițiilor generale înscrise în statut întâlnim și unele precizări care dovedesc preocupările privind buna funcționare a societății și atragerea de noi membri. Astfel, se comunică faptul că adunările generale vor avea loc la „Hotel de ville” (Sala Sf. Ioan), iar în birourile sale situate în Place Vendôme nr. 16 se vor ține ședințele ordinare ale Consiliului de administrație („în fiecare a treia joi din lună”) și ale Comisiei centrale. Membrii societății puteau asista la lucrări. Secretarul general primea membrii în fiecare joi, „la ora 8 seară”. O altă prevedere a documentului la care ne referim preciza că, până în 1840, „nu se va putea face nici o modificare a statutului”, iar în caz de dizolvare a societății interesele ei urmau a fi reglementate de arbitri.

Prima echipă de conducere a societății (avându-i ca protectori pe rege și regină), înscrisă de asemenea în statut, era formată din: — președinți de onoare: 1. SAR monseigneur, prinț de Joinville, 2. amiralul Duperre, ministru de stat al marinei și coloniiilor „pair” de France”, 3. mareșalul marchiz Maison, ministrul războiului, „pair”, 4. ducele de Caraman, „pair”, fost ambasador.

La aceștia se adăugau: președintele Consiliului de Administrație — baronul St. Denya, mareșalul, comandor al ordinului „Legiunea de onoare”, secretar — „contele Godde de Liancourt, directorul general al Direcției salvării

⁷ Titlu de mare valoare, desemnând persoanele recurescute a fi „mari vasali ai regelui” Franței.

— amiral Sir Sidney Smith (Londra), Daniel de St. Anthoine, conducătorul Direcției de comerț, industrie și știință, directori — J. de Saison, căpitan Hanchett (Londra).

II. PREZENTAREA POSESORULUI DIPLOMEI

Aplecându-ne asupra genealogiei posesorului diplomat, trebuie să remarcăm originea lui Constantin Caradja⁸ care se trăgea dintr-o familie însemnată⁹. Desigur, pentru a ne convinge de acest lucru este necesar să urmărim succint curgerea acestui neam. Pentru a putea face acest lucru am apelat la bibliografia de specialitate. Cum este știut, primele date referitoare la genealogia familiei Caradja le întâlnim la lucrarea datorată lui Eugen Rizo Rangale, *L'livre d'or de la noblesse phanariote*¹⁰. Unele completări la genealogia acestei familii le datorăm lui Nicolae Iorga¹¹, ca și unui reprezentant de seamă al său, Constantin Caradja¹². În epoca mai apropiată nouă și-au adus contribuții substanțiale la genealogia acestei familii Andrei Pippidi¹³ și Mihail Dimitrie Sturdza, ultimul fiind autorul apreciatului volum *Dictionnaire historique et genealogique des grands familles de Grece, d'Albanie et de Constantinople*¹⁴.

Conform acestor autori și informațiilor documentare păstrate în fondurile și colecțiile arhivistice, această familie a avut mai multe ramuri. Unii dintre membrii săi au trăit la Constantinopol (deci în Imperiul otoman), alții au deținut dregătorii în Țara Românească și Moldova ori în Rusia, alții au desfășurat activități în țara lor de baștină — Grecia.

Primele date referitoare la acest neam sunt din 1091, când Ana Comnena pomeneste de un Argyras Caradja¹⁵. În 1453 se constată prezența unui Eustache Caradja, intermediar al Patriarhiei din Constantinopol pe lângă sultan¹⁶. Următorul Caradja cunoscut s-a numit Ion (1520) și a avut ca urmași patru copii: Mihalcea, Iorgu, o fată al cărei nume nu este cunoscut și Constantin.

Mihalcea Caragea (grec din Chios), căsătorit cu Marula din Cocerăști (strănepoata domnului Vlad Călugărul), a fost socrul lui Rađu Buzescu, mare

⁸ În legătură cu semnificația numelui, vezi Constantin Caradja, *Sur l'origine des Karadja*. Vălenii de Munte, 1938, p. 9–7.

⁹ Este evident faptul că din această familie s-au ridicat mulți demnitari (bani, caimacamii, conșiși ș.a.) și doi domni Nicolae Caradja (1782–1783) și Ioan Gheorghe Caradja (1812–1818).

¹⁰ Publicată la Atena în 1892, titlul complet fiind *Livre d'or de la noblesse phanariote en Grece, en Roumanie, en Russie et en Turquie par un phanariote*.

¹¹ N. Iorga, Contribuții la Istoria Munteniei, București, 1896, p. 46–52.

¹² În afară de studiul menționat, Constantin Caradja a mai publicat: *Note asupra câtorva boieri ai lui Vasile Lupu (din familia Caradja)* în „Revista istorică”, XXXI, 1945, p. 128–129; *Ceva despre postelnicul Ioanis Caradja*, în „Revista istorică”, VI, 1920, p. 61–62. Cum este cunoscut, autorul menționat mai sus s-a ocupat și de heraldică. A publicat studiul, *Despre stemele românești ale lui Richetale*, în „Revista Arhivelor”, V, 1928–1929, p. 436–437. Vezi și I. Filitti, „Postelnicul Ianache (Caradja), în „Revista Arhivelor”, II, 1927–1929, nr. 4–5, p. 234–253.

¹³ Andrei Pippidi, *Jean Caradja*, în „Symposium: L'epoque phanariote”, Thessalonique, 1974, p. 187–208.

¹⁴ Publicat la Paris în 1983. Datele referitoare la familia Caradja se găsesc la pag. 257–260.

¹⁵ În fondul familial Caradja, dosar nr. 283, se află o schiță în care coborârea neamului începe cu acest Argyras Caradja. Vezi și dosarele 284–287.

¹⁶ Mihail Dimitrie Sturdza, *op. cit.*, p. 257.

clucer¹⁷. A deținut înalte dregătorii (în 1583 — era mare ban). A avut un rol important în vremea lui Mihai Viteazul. Fiind „Vlastelini”¹⁸ (1595) Mihalcea a fost sol al domnului Țării Românești la Praga (1595, 1597) și Viena (1599). El l-a însoțit pe Mihai Viteazul la Alba Iulia ca și la curtea Împăratului Rudolf al II-lea. După dobândirea Transilvaniei de către armatele lui Mihai, Mihalcea se intitula „delegat al ilustrului domn Mihai la Statele și ordinele ardelene”¹⁹. A împărțășit, în august 1601, tragica soartă a domnului care înfăptuise prima unire a Țărilor Române (a fost strângulat din ordinul lui Gheorghe Basta)²⁰.

Constantin — ultimul fiu al lui Ion Caradja — a deținut în 1654 funcții la Patriarhia din Constantinopol, apoi, în 1591, era postelnic în Moldova. El a avut doi copii, o fată care s-a măritat cu Scarlat (zis Grama Beglitzi — mare negustor din Constantinopol) și un fiu, Dumitrașcu (1570).

Urmând curgerea încrengăturilor, constatăm că mulți dintre reprezentanții acestui neam au ocupat funcții înalte și s-au înrudit cu cele mai de seamă familii boierești române²¹. Astfel, copiii lui Dumitrașcu au avut următoarele poziții sociale: 1. *Ion*, postelnic în Țara Românească, a restaurat în 1625 mănăstirea Sf. Sava la Iași, este ctitorul mănăstirii din Slobozia — Țara Românească, 2. *Pavlace* — mare comis (1627, 1628), mare ban al Craiovei (1631—1632), capuchehaia lui Vasile Lupu la Poartă²² (1646—1647), 3. *Apostolachi*, căsătorit cu Voica Cocănescu a urcat de asemenea treptele dregătoriilor fiind mare comis în Moldova (1668), apoi mare spătar în Țara Românească (1669). Fratele acestora, Constantin (Costache), a fost mare postelnic în divanul Moldovei (1653)²³ și a avut o posteritate ce ne interesează întrucât se leagă de personajul despre care relatăm. Copiii lui Constantin au fost: a. *Scarlat*, căsătorit cu Irena Rosetti; b. *Ștefan*; c. *Casandra*; d. *Dumitrașcu* (căsătorit cu Zamfira Rosetti, mare postelnic 1695 — 1705, în 1737 caimacan); e. *Gheorghe* (căsătorit cu Roxana Diplovatz) și f. *Ștefania*. În continuare vom urmări descendenții lui Gheorghe.

Trebuie să spunem, ajungând la acest punct al evoluției neamului Caradja, că afirmațiile incluse în lucrarea lui Mihai Dimitrie Sturdza în legătură cu ascendenții domnitorului Ion Caragea trebuie reanalizate, întrucât el apare ca având tată pe Ion — dragonul Porții (1764—1765)²⁴. Cum titulatura voievodului care a ocupat între 1812—1818 scaunul Țării Românești este Ion Gheorghe Caragea²⁵, credem că este viabilă evoluția consemnată de Eugen Rizo Rangabe, conform căreia Scarlat, mare dragoman al Porții (1765—1768), fiul lui Gheorghe a avut 6 copii: Gheorghe, Zamfira, Scarlat, Jaque, Maria

¹⁷ Date ample privind acest dregător găsim în lucrarea datorată lui Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV—XVII*, București, 1971, p. 42—43.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Stoica Nicolaescu, *Documente de la Mihai Viteazul ca domn al Țării Românești, al Ardealului și al Moldovei, 1600*, București, 1916.

²⁰ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 145.

²¹ Menționăm printre acestea familiile: Balș, Mavrocordat, Moruzzi, Ghica, Suțu, Cozadin, Cuza, Rosetti, Greceanu, Buzescu, Callimachi, Mavrogheni, Cantenir ș.a.

²² Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 145. După opinia lui Paul Cernovodeanu banul nu este aceeași persoană cu capuchehaia. („Glasul Bisericii”, XIX, 1960, nr. 5—6, p. 490—491).

²³ Mihail Dimitrie Sturdza, *op. cit.*, p. 257.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Astfel se intitulează în actele emise în perioada domniei. Excepții sunt în documentul din 1813 mai 10. (Arh. St. Buc., colecția Sului II, nr. 9).

și Constanța. Gheorghe a avut la rândul său doi fii: Constantin și Ion²⁶. Ultimul născut în 1734, era în 1780 al doilea logofăt; în 1797 caimacam al Craiovei; în 1808—1809 (și o lună în 1812) a deținut funcția de mare dragoman al Porții²⁷. Remarcându-se prin abilitate politică, el a fost numit, la 29 august 1812, domn al Țării Românești (va rămâne în scaun până în 1818 când se refugiază la Pisa). În timpul domniei acestuia se elaborează un cod de legi („Legiuirea Caragea”)²⁸. Aflându-se, în perioada 1818—1830, în Italia, Ion Gheorghe Caragea a sprijinit (cu importante sume de bani) mișcarea de emancipare elenă. În 1830 s-a întors la Atena (a încetat din viață la 27 decembrie 1844)²⁹. Căsătorit cu Elena Scanavo³⁰, Ion Gheorghe Caragea a avut cinci copii: *Roxana* (căsătorită cu Mihai Suțu, domnul Țării Românești³¹, *Ralu* (soțul său a fost Jacques Argyropoulo, mare dragoman); *George*, mare dragoman (căsătorit cu Smaragda Rosetti), *Constantin* și *Smaragda* (soția lui Spiridon Mavrogheni).

Acest *Constantin*, fiul fostului voievod este personajul care ne interesează, întrucât, după opinia noastră, el este posesorul diplomei Societății Naufragiaților și a Uniunii Națiunilor. În lucrarea lui Rizo Rangabe și a lui Mihai Sturdza referitor la Constantin (Ion) Caradja se dau următoarele date: s-a născut cu aproximație în 1795, după Mihail Sturdza, în 1799 după Rizo Rangabe, a fost ministrul Imperiului otoman la Haga și s-a căsătorit prima oară cu Adela Condo, iar a doua oară cu Catherine Tabacopoulo; a decedat la Haga la 16 mai 1860³². Din prima căsătorie a avut un fiu Ion Constantin Alexandru Othon Karadja Pasa, născut la Constantinopol, la 9 martie 1835, care a devenit ulterior ministrul Imperiului otoman la Haga și Stockholm. El s-a căsătorit cu Maria Luisa, fiica comandorului L.O. Smith, senator al regatului Suediei (născută la Stockholm la 12 martie 1868). A murit la 10 iulie 1894. Din a doua căsătorie Constantin Caradja a avut doi copii: George, născut la Constantinopol, la 8 februarie 1850 și Maria, născută tot în acest oraș, la 18 august, care se va căsători la Paris cu M. Nathanail-Johnston, fost deputat³³.

Cum în lucrările amintite nu s-a menționat nimic despre vreun membru al familiei Caradja care să fi fost ambasador al Greciei în Franța, am fost tentați să credem că au existat în paralel (în prima jumătate a secolului trecut) două persoane cu numele Constantin Caradja — unul trimis extraordinar al Porții, altul ambasador al Greciei (așa cum reiese și din inventarul documentelor referitoare la această familie, aflat la Direcția Generală a Arhivelor Statului). Cercetând însă cu atenție documentele am constatat că este aceeași persoană.

În lumina documentelor ce s-au păstrat mai aflăm despre Constantin Caradja următoarele: este unul dintre participanții activi la revoluția elenă

²⁶ Eugen Rizo Rangabe, *op. cit.*, p. 40.

²⁷ Ibidem.

²⁸ În timpul domniei acestuia a avut loc o puternică epidemie de ciumă („ciuma lui Caragea”) care a curățat zeci de mii de oameni.

²⁹ Eugen Rizo Rangabe, *op. cit.*, p. 40.

³⁰ În legătură cu dregătorii din familia Caragea din Țara Românească care au trăit în secolul al XVIII-lea vezi Teodora Rădulescu, *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea, Liste cronologice și cursus honorum*, București, 1972, p. 308, 676.

³¹ Mihai Suțu a ocupat tronul între 1783 iulie 6—1786 martie 28; 1791 martie—1793 ianuarie; 1801 octombrie 8—1802 mai 19.

³² Dată ce nu este reală, cum vom evidenția mai jos.

³³ Eugen Rizo Rangabe, *op. cit.*, p. 43.

de eliberare din 1821 (a luat parte la luptele de apărare a orașului Neocastru³⁴). Constantin Caradja, neândoielnic un intelectual de profunzime ca și înaintașii săi, a avansat în viața politică, devenind în 1833 membru al Consiliului de Stat al țării sale³⁵. Tot în acest an a primit și prima însărcinare în diplomatie, fiind trimis ca reprezentant al Greciei pe lângă regele Bavariei³⁶. Activitatea desfășurată aici a fost apreciată, lucru dovedit de faptul că i s-a acordat o decorație bavareză³⁷. În 1834 a fost acreditat de regele Greciei la Londra³⁸. Printre alte atribuții a avut și sarcina expresă de a negocia pentru transformarea protocolului din 1830, referitor la granițele Greciei în tratat definitiv³⁹. Este apoi mutat în Franța, unde desfășoară o activitate diplomatică amplă. Primește „Legiunea de onoare” și este deosebit de prețuit⁴⁰. Este ales, în această perioadă, membru al Societății franceze de statistică universală⁴¹ ca și al Societății de arheologie din țara sa⁴². Deși trăiește în țările cele mai dezvoltate din Europa, Constantin Caradja are în vedere și Țara Românească, dovadă fiind faptul că a cumpărat aici unele proprietăți⁴³.

Rezultatele obținute în activitatea diplomatică îi aduc lui Constantin Caradja noi aprecieri și distincții (i se conferă din partea Regatului Spaniei ordinul Isabel⁴⁴, îi acordă de asemenea un ordin Regatul celor Două Sicilii⁴⁵). Serviciile aduse țării și meritele în domeniul cultural-științific determină numirea lui Constantin Caradja în secția legislativă dependentă de Consiliul de Stat al Greciei⁴⁶ și realegerea sa în funcția de consilier de stat (1837)⁴⁷.

Anii care au urmat au adus lui Constantin Caradja noi împliniri. În 1843 a devenit „consilier extraordinar”⁴⁸, iar în 1844 i se conferă, în numele regelui Greciei Otto de Bavaria (Otto I-1832—1862), o decorație militară⁴⁹.

Această ascensiune este însă întreruptă din motive pe care nu le-am putut afla. Dintr-o scrisoare datată 4 ianuarie 1849 cunoaștem că în decembrie 1848, Constantin Caradja a solicitat înalților dregători otomani să intervină pe lângă sultan pentru „a fi primit în serviciu imperial”⁵⁰. Răspunsul a fost favorabil, sultanul fiind de acord să-i ofere o retribuție anuală de 5000 de piaștri⁵¹. Această hotărâre i-a fost comunicată (lui Constantin Caradja) de către Reșid Pașa, care amintește de relațiile amicale pe care le-au avut încă din perioada în care erau la Paris⁵², informație care ne aduce un argument în plus în indentificarea personajului la care ne referim.

³⁴ Arh. St. Buc., fond familial Caradja, dosar 89.

³⁵ Ibidem, dosar 63.

³⁶ Ibidem, dosar 64.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem, dosar 73, 78.

³⁹ Ibidem, dosar 74.

⁴⁰ Ibidem, dosar 71.

⁴¹ Ibidem, dosar 70.

⁴² Ibidem, dosar 95.

⁴³ Ibidem, dosar 120.

⁴⁴ Ibidem, dosar 92.

⁴⁵ Ibidem, dosar 66.

⁴⁶ Ibidem, dosar 90.

⁴⁷ Ibidem, dosar 91.

⁴⁸ Ibidem, dosar 100.

⁴⁹ Ibidem, dosar 101.

⁵⁰ Ibidem, dosar 116.

⁵¹ Ibidem, dosar 117.

⁵² Ibidem, dosar 116.

Poarta i-a încredințat lui Constantin Caradja misiuni diplomatice (desigur, experiența sa în acest domeniu a cântărit mult în hotărârea autorităților otomane de a-l include între slujbașii săi). Astfel, în 1850–1851 a fost ministru plenipotențiar și trimis extraordinar al sultanului la Berlin⁵³. Este rechemat în 1852 și acreditat la Hanovra unde a îndeplinit funcția de secretar al Legației Imperiului otoman⁵⁴. În această perioadă, Comisia generală a ordinelor din regatul Hanovra îi conferă, în numele suveranului acestei țări, însemnele crucii de cavaler al „Ordinului Guelfilor”⁵⁵. În 1854 Constantin Caradja a fost avansat la gradul de „maior de stat major”⁵⁶. Ulterior a fost reprezentantul Porții în Olanda.

Ni s-au păstrat unele documente interesante în legătură cu activitatea sa din această perioadă: procesul-verbal încheiat la schimbarea instrumentelor de ratificare a Convenției dintre Imperiul otoman și Olanda cu privire la accesul agenților consulari ai Porții în principalele porturi din coloniile olandeze, semnat de Constantin Caradja și ministrul de externe olandez⁵⁷. Sunt demne de reținut și scrisorile semnate de unele personalități din domeniul științei — printre acestea — reține atenția corespondența cu naturalistul Alexander von Humboldt⁵⁸.

Păstrându-și funcția în Olanda, Constantin Caradja a fost, în 1860, și prim secretar al Legației Porții otomane pe lângă curtea Prusiei⁵⁹. Primește și din partea suveranului acestei țări o înaltă decorație⁶⁰. Data decesului, comunicată de genealogii menționați (Eugen Rizo Rangabe și Mihail Dimitrie Sturdza) — 15 mai 1860 — nu este reală. A decedat într-adevăr în 1860, dar după 14 iunie, când, în fața unui notar public din Haga, și-a întocmit ultimul testament⁶¹. În cuprinsul acestuia, după ce pune ordine în afacerile de familie (averea fiind împărțită între soție și cei trei copii, Ioan, George și Maria) și-a formulat și ultima dorință: „trupul să-i fie transportat și înmormântat la Atena”⁶².

Revenind la calitatea lui Constantin Caradja ca membru al „Societății Naufragiilor și al Uniunii Națiunilor”, trebuie să subliniem că acesta s-a numărat printre membrii fondatori ai numitei societăți. Acest lucru este atestat de lista dată publicității în ianuarie 1835 (odată cu statutul). Din documentele de arhivă aflăm că diplomatul grec s-a bucurat de o apreciere deosebită. Conform izvoarelor documentare, „virtuțile filantropice” pe care le-a dovedit au determinat conducerea societății să-l proclame pe Constantin Caradja ca președinte de onoare al secției regatului grec. Este concludentă în acest sens scrisoarea pe care i-a trimis-o, la 10 iulie 1835, secretarul general al societății, Godde de Liancourt: „J’ai l’honneur de vous faire part que la société vous a proclamé Président d’honneur de la section du Royaume Grec”. Désigné aux suffrages des nobles membres de la société, elle este persuadée que ses vœux s’accorderont avec l’opinion publique qui

⁵³ Ibidem, dosar 120, 121.

⁵⁴ Ibidem, dosar 122.

⁵⁵ Ibidem, dosar 123.

⁵⁶ Ibidem, dosar 125.

⁵⁷ Ibidem, dosar 130.

⁵⁸ Ibidem, dosar 131.

⁵⁹ Ibidem, dosar 136.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, dosar 138.

⁶² Ibidem.

désigna votre Excellence et qu'elle trouvera un puissant appui dans vos vertus philanthropiques. La société sera d'autant plus fière de posséder votre Excellence que personne ne saurait même qu'elle (apprécier) l'importance de son institution dont le but est de sauver des la majeure partie des douze — quinze mille personnes qui y périssent annuellement faute de moyens de sauvetages. Je prie votre Excellence de croire combien je suis flatté de l'honneur que m'a fait la société en me désignant pour lui (sic!) faire connaître son vote et d'agréer l'assurance de ma considération la plus éminente"⁶³.

Diploma lui Constantin Caradja este desigur una dintre cele destinate primelor clase de cotizanți (protectorilor și binefăcătorilor). Numărul de arhivă pe care îl poartă (10) dovedește că diplomaatul grec (trecut în lista membrilor fondatori la nr. 42) a fost printre primii care au primit diploma de membru. Pentru luarea în evidență a documentului răspunderea și-a asumat-o arhivistul societății (C. Nobel), a cărui semnătură autografă adaugă un nou argument în ceea ce privește autenticitatea actului.

III. ANALIZA IZVORULUI DIN PUNCT DE VEDERE ISTORIC ȘI VEXILOLOGIC

Societatea care a emis documentul pe care îl cercetăm a fost înființată în Franța în perioada cunoscută sub numele de „Monarhia din iulie”, când Carol X (Contele d'Artois), fost șef al nobilimii emigrante, a fost înlăturat, marea burghezie înscăunându-l pe Ludovic Filip de Orleans, ca locotenent general al regatului⁶⁴ (1830 — august 9 — 1848). Din punct de vedere al situației politice internaționale este epoca în care harta Europei, trasată în 1815 după înfrângerea lui Napoleon și, păzită cu strânsicie de membrii Sfintei Alianțe, începe treptat să capete alte contururi⁶⁵, prima modificare însemnată reprezentând-o tratatul de la Adrianopol⁶⁶, care a marcat pași însemnați în ceea ce privește statutul juridic al Țărilor Române⁶⁷, Serbia⁶⁸ și Grecia⁶⁹. În cadrul politicii internaționale, drumul pe apă reține tot mai mult atenția marilor puteri. Ca urmare, în prima jumătate a veacului trecut s-au elaborat reglementări internaționale având ca obiect regimul tran-

⁶³ Ibidem, dosar 72.

⁶⁴ Jacques Madaulci, *Istoria Franței*, vol. 11, *De la Ludovic al XIV-lea la Napoleon al III-lea*, București, 1973, p. 252.

⁶⁵ Referitor la relațiile internaționale din această epocă vezi Nicolae Ceacir, Gheorghe Bercan, *Diplomație europeană în epoca modernă*, București, 1984, p. 300—307. M.S. Anderson: *The Ascendancy of Europe. Aspects of Europe an history, 1815—1914*, Londra, 1970; Charles Seignobos, *Histoire politique de l'Europe contemporaine*, 2 vol. Paris, 1924—1926; *Histoire des relations internationales publiques sous la direction de Pierre Renouvin*, tome 1, *Le XIX-siècle I 1815 à 1871. L'Europe des nationalités et l'éveil des nouveaux mondes*, par Pierre Renouvin, Paris, 1954.

⁶⁶ N. Ciachir, *The Adrianopol treaty (1929) and its european implication*, în „Revue des études sud-est-européennes”, XII (1979), nr. 4, p. 695—713.

⁶⁷ Conform prevederilor acestui tratat se restituiau Țării Românești raiaalele de la Dunăre (granița cu Poarta fiind talvegul fluviului), se acordă autonomie administrativă, și respectarea dorinței țării în ceea ce privește numirea domnilor pe viață, libertatea comerțului (desființarea monopolului turcesc), dreptul de navigație pe Dunăre cu vase proprii, îngrădirea dreptului de intervenție al Porții în Principate, menținerea ocupației rusești până la plata despăgubirilor de război.

⁶⁸ Conform prevederilor acestui tratat, se garantează Serbiei (stat vasal Imperiului otoman) autonomia internă.

⁶⁹ Prin tratatul de la Adrianopol se recunoaște independența Greciei.

sporturilor navale⁷⁰. Se cuvine să amintim aici faptul că, în 1834, Înalta Poartă a recunoscut Principatelor Române dreptul de a naviga sub pavilion național⁷¹.

Contextul social-economic în care a apărut Societatea Naufragiilor este caracterizat prin accentuarea progresului tehnic, fapt dovedit, în special după 1830, prin creșterea rețelei de căi ferate⁷², înmulțirea navelor cu aburi⁷³, extinderea întreprinderilor de diferite profile. Apariția acestei societăți se însușește preocupărilor tot mai marcante ale burgheziei în ceea ce privește dezvoltarea industriei, comerțului și a celorlalte domenii ale vieții sociale.

Documentele, purtând patina primei jumătăți a veacului trecut, atestă faptul că în Franța, dar și în alte țări europene, a apărut un mare număr de asociații, societăți și cluburi⁷⁴, menite a impulsiona economia și stimula cercetările științifice aflate în strânsă interdependență cu aceasta. Desigur, astfel de preocupări s-au făcut resimțite și în Țările Române, unde s-au publicat lucrări de popularizare a cunoștințelor⁷⁵, s-au organizat unele forme de învățământ superior cu caracter tehnic⁷⁶, s-au înființat societăți și asociații⁷⁷. Se cuvine să amintim aici Societatea medicilor și naturaliștilor din Iași, renumită în această parte a continentului.

Privind suportul diplomei, constatăm că textul, plasat în centru, este încadrat de o bordură având cromatica verde, la margine fiind trasate cu tuș negru trei linii, două mai subțiri la exterior, una mai groasă în interior. Bordura este încărcată cu scuturi, plasate la egale distanțe între ele, susținute de un suport în formă de coloană și reunite prin ramuri. Scuturile, având forma dreptunghiulară și colțurile scobite (unele așezate pe verticală altele pe orizontală), poartă în câmp albastru, scrise cu tuș negru și litere de tipar, denumirile țărilor, orașelor sau insulelor care erau membre ale Societății. Fiecare ecuson este însoțit de patru drapele desfășurate, dispuse două în dreapta, două în stânga, desemnând, în general, prin coduri vexilologice statele respective.

În centrul bordurii superioare se află un tablou marin impresionant. Redat în culori vii, acesta înfățișează un vapor de mari dimensiuni, având multe catarge și plutind pe o mare învolburată. La prora și la pupă, ca și în vârful catargului, se află fanioane ce dovedesc că vasul navighează sub pavilion francez.

⁷⁰ O înțelegere în acest sens a avut loc la Londra (1845 — febr. 13) și s-a referit la strămtorile Bosfor și Dardanele.

⁷¹ Tricolorul a fost recunoscut prin firmanul sultanului Mahmud al II-lea din 7 — 16 august 1834. Vezi Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. I, București, 1960, p. 540.

⁷² În 1825 septembrie, a avut loc inaugurarea primei căi ferate din lume în Anglia între orașele Stockton — on — Tees și Darlington. Vezi *Istoria lumii în date*, București, 1972, p. 247.

⁷³ Primul vapor cu aburi (inventat de R. Fulton) datează din 1807.

⁷⁴ Vezi *La grande encyclopédie. Inventaire raisonné des sciences des lettres, et des arts par une société de savants et de gens de lettres*, Paris, vol. I.

⁷⁵ Estfel, Gheorghe Șincai a publicat *Povătuire către economia de câmp pentru folosul școalelor românești*. Buda, și tot în aceeași perioadă vede lumina tiparului *Vocabular ce ține de istoria naturii*.

⁷⁶ Estfel, Gheorghe Asachi, organizează un „Clas pentru a preda curs de inginerie și hotărnicie”. La moșia Pantelimon. În 1835, începe experimentarea mașinilor agricole.

⁷⁷ În Țările Române au apărut unele societăți culturale științifice încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea: „Societatea filozoficească a neamului românesc din Marele Principat al Ardealului”, „Societas philohistorum Transylvaniae”, „Societatea literară greco-dacică” (1810) — Țara Românească.

Tabloul, sugestiv pentru tematica documentului, este plasat pe o panoplie de steaguri, ce se desfășoară asemenea unui pavoaz solemn, primele fiind drapelele Franței, Angliei, Rusiei și Austriei, după care se orânduiesc drapelele celorlalte state. Pentru a prezenta scuturile și drapelele ce ornează documentul, le-am numerotat cu următorul sistem: bordura superioară A; bordura laterală stânga B; bordura inferioară C; bordura laterală dreapta D.

Înainte de a trece la descrierea reprezentărilor din bordură menționăm faptul că, deși fiecare imagine a fost cercetată cu mare atenție, este posibil să se fi strecurat unele inadvertențe. Acestea pot fi urmarea faptului că unele culori s-au alterat (probabil datorită acțiunii factorilor fizici și chimici care au acționat de-a lungul unui secol și jumătate asupra suportului), fiind foarte evidentă degradarea culorii albastre care se poate ușor confunda cu negru. A provocat greutate și faptul că unele drapele au fost desenate în mod liber, deseori, datorită spațiului restrâns în care se reprezentau flamurile, stemele ce le împodobeau au fost simplificate sau chiar eliminate⁷⁸.

Trecând la prezentarea compozițiilor constatăm că în bordura superioară sunt orânduți membri cei mai importanți ai Societății, respectiv:

A/1. Scutul desemnând „ANGLETERRE HANOVRE LIONNIEN-NES”⁷⁹ 1.1. SANDWICH”⁸⁰

Trei din cele patru izvoare vexilologice sunt engleze, au cromatica roșie, iar în partea superioară un canton albastru încărcat cu o cruce suprapusă cu o săritoare formată din două linii roșii (exterioare) și o linie albă (interior). Cel de-al patrulea steag, situat în stânga pe cel de-al doilea plan, are flamura formată din dungi roșii (4) și albe (3), iar în cantonul superior pieselor heraldice menționate mai sus redată în aceeași cromatică.

Compunerea vexilologică corespunde realităților politice. Cum se știe, ca urmare a faptului că în 1714 (în urma morții reginei Ana), coroana Marii Britanii a trecut la George (electorul de Hannover), până în 1837 între aceste două țări existând o uniune personală. Plasarea steagurilor acestei țări pe „primul loc” exprima supremația politică a Angliei. Victorioasă împotriva Franței, această țară, prima în care s-a introdus calea ferată din lume, avea să-și proclame în 1827 suveranitatea asupra Australiei. În perioada 1830–1837 s-a consumat domnia regelui William al IV-lea. Prin „legea reformei”, adoptată de Parlament în 1832 (se uniformiza sensul electoral), viața economico-socială a luat un puternic avânt.

A/2. Scut pe care s-au scris denumirile: „RUSSIE, POLOGNE, RIGA”⁸¹, OLDENBURG”. Drapelele care însoțesc acest ecuson (atât în dreapta cât și în stânga, înfățișează o flamură de aur pe care s-a plasat o acvilă bicefală

⁷⁸ Stemele de pe flamuri au fost comparate cu blazoanele reproduse de Ottfred Neubecker, *Wappenkunde*, Battemberg. Pentru istoricul și înfățișarea drapelelor vezi William G. Crampton, *The New Observer's Book of Flags*, Londra, 1984.

⁷⁹ Insule în Marea Ionică.

⁸⁰ Insule în Arhipelagul Malaezia. Pentru identificarea diferitelor insule, orașe și țări am folosit lucrările: *Dictionnaire universel théorique et pratique du commerce et de la navigation*, ed. II, Paris, 1863; M. N. Bouvillet, A. Chassang, *Dictionnaire universel d'histoire et de géographie*, Paris, 1872, Ernst Ambroussius, Konrad Frenzel, *Das Bild der Erde ein neuer Atlas in 100 Kartenseiten mit statischen Angaben und alphabetischen Namenverzeichnis*, Leipzig, 1930.

⁸¹ Capitala Letoniei.

⁸² Oldenburg, stat din Germania cuprins în provincia Hanovra, aproape de Coasta Mării Nordului (în 1919 a devenit republică).

purtând pe piept un scut roșu încărcat cu o mobilă redată datorită spațiului redus ce i s-a rezervat într-un mod ce o face indescifrabilă. Desigur, este blazonul Rusiei. Pe planul doi identificăm în dreapta un drapel având fond albastru (închis), încărcat cu o cruce roșie, iar în stânga un steag bleu (o culoare pastel) străbătut, pe verticală, de un brâu plasat în centru. (Niciunul nu este steagul Poloniei, care cuprinde o flamură împărțită în două pe orizontală, având cromatica albă în partea superioară, roșie în cea inferioară).

A/3. Scut rezervat entităților statale denumite „AUTRICE⁸³, LUBEK⁸⁴ BREMER⁸⁵, WISMAR”. Din punct de vedere vexilologic s-au reprezentat: în dreapta, pe prim plan, o flamură galbenă încărcată cu o acvilă bicefală încoronată, în stânga un drapel compus din alb (jumătatea superioară) și roșu (partea inferioară), pe care broșează pasărea himerică menționată, încoronată și purtând pe piept un scut tăiat, sus argint, jos roșu. În plan secund s-a plasat un drapel având flamura roșie cu șapte dungi albe, în dreapta o flamură cu aceeași cromatică (roșie) cu trei brăuri albe, în stânga. Cum este știut, steagul actual al Austriei, cuprinde două fâșii roșii și una albă, pe aceasta, plasată la mijloc, fiind imprimată stema adaptată în 1918, o acvilă naturală purtând pe piept un scut roșu tăiat de un brâu alb⁸⁶.

A/4. Ecusonul cuprinzând denumirile „PRUSE-HOLLANDE, BELGIQUE HAMBURG” este împodobit de asemenea cu patru drapele. Distingem în primul plan, în dreapta, pe o cromatică albă, o acvilă naturală, încoronată, cu aripile desfăcute, în cantonul superior fiind plasată o cruce neagră (Prusia), în stânga se află un steag de asemenea alb, având în centru un scut albastru încoronat, încărcat cu o mobilă nedefinită și sprijinit de doi lei. Pe planul doi, în dreapta, se află un steag tripartit în pal (pe verticală), cuprinzând culorile negru, alb, roșu, iar în stânga o flamură roșie cu dungi înguste negre (mobila imprimată pe aceasta este acoperită de flamura drapelului din față). Credem că este steagul Belgiei care cuprinde, dispuse pe verticală, culorile negru, galben, roșu.

A/5. Urmează scutul care ne aduce în atenție statele care au avut la începutul secolului trecut hegemonia în Marea Baltică: „DANEMARK⁸⁷,

⁸³ Austria s-a aflat, între 1792 – 1835, sub domnia lui Francisc II, împărat care a renunțat în 1806 la coroana „Imperiului romano-german” (rămânând doar împărat al Austriei), preocupându-se de înfăptuirea unor reforme social-economice care să asigure progresul țării.

⁸⁴ A făcut parte din Confederația Germanică creată în 1815.

⁸⁵ Și acest oraș a fost inclus în confederația germanică.

⁸⁶ Ottfried Neubecker, *op. cit.*, p. 118.

⁸⁷ Cum este știut, Danemarca, stat întemeiat în secolul X, va extinde considerabil stăpânirea, cuprinzând pentru o perioadă și Anglia și Norvegia. Aliata Franței în războaiele napoleoniene, Danemarca va fi atacată de Anglia, ceea ce face ca în 1814 să piardă Norvegia care va depinde (până în 1905) de Suedia.

SUEDE⁸⁸, ET NORVEGE⁸⁹, MEKLEMBURG⁹⁰, ROSTOK⁹¹". În dreapta acestui scut, pe prim plan, distingem un steag roșu, încărcat cu o cruce albă, având în centru o stemă care, deși este înfățișată la dimensiuni reduse, ne dăm seama că desemnează Danemarca. Se distinge scutul scartelat, încoronat, având în inimă un ecuson mai mic, tenanți fiind două personaje. Într-adevăr, blazonul actual al acestei țări cuprinde în cartierul 1 și 4, pe aur, trei lei leopardați de azur, însoțiți de nouă inimi roșii, în cartierul secund doi lei; în ultima partițiune de azur, tăiată, s-au plasat, în partea superioară, trei coroane deschise de aur, în cea inferioară despicată, în dreapta o oaie, în stânga un urs polar rampant. Peste tot, pe aur, două brăuri roșii. În stânga, pe prim plan, s-a așezat un steag albastru pe care s-a transpus o cruce de argint încărcată în centru cu un blazon format din scut încoronat și sprijinitori⁹².

Deși detaliile stemei nu pot fi deslușite, cromatica și înfățișarea de ansamblu ne sugerează însemnele Suediei. Pe planul doi, în dreapta, se desfășoară un drapel reunind pe orizontală albastru, alb și roșu (Norvegia), steagul actual al acestei țări înfățișează câmp roșu încărcat cu o cruce albastră mărginit la extremitate de câte o linie albă. În stânga, pe planul doi, zărim o flamură de aur pe care se zărește, fără a putea fi identificată, o figură heraldică artificială (un patruped înaripat).

A/6. Pe un alt scut s-a scris: „BAVIERE⁹³, SAXE⁹⁴, WURTEMBERG⁹⁵, SUISSE”⁹⁶. Drapelele care însoțesc această reprezentare au următoarea înfățișare: în prim plan, dreapta, o flamură galbenă încărcată la fiecare colț cu câte un ornament, în centru având o compoziție simbolică reprezentativă: într-o barcă un personaj cu un copil în brațe; în stânga un drapel de aceeași culoare, purtând în centru un scut oval, în care abia se percepe o mobilă cu smalt verde, negru, roșu, totul plasat sub un pavilion. Pe planul doi, în dreapta, un steag alb iar în stânga un drapel roșu încărcat cu un scut albastru dotat cu o cruce albă. Ultima reprezentare credem că este simbolul Elveției,

⁸⁸ Suedia a deținut multe secole Finlanda (până în 1809) Uniunea de la Kalmar (1395 – 1523), la care au participat Danemarca, Norvegia, Islanda, Finlanda, a favorizat creșterea pe mai departe a puterii Suediei, care va ajunge să dețină hegemonia în Marea Baltică. Între 1814 – 1905 a deținut și Norvegia.

⁸⁹ Stat legat inițial (între 1380 – 1814) de Danemarca printr-o reuniune personală, deși în 1814 a obținut statutul de autonomie va sta, până la începutul veacului al XX-lea sub dependență suedeză.

⁹⁰ Meklenburg — era unul din ducatele germane riverane Mării Baltice (în 1819, în cuprinsul acestui stat, a fost abolită sclavia).

⁹¹ Rostok — era cel mai important oraș din ducatul Meklenburg, reunea localitățile Attstadt, Mittelstadt și Neustadt.

⁹² Vezi Ottfred Neubecker, *op. cit.*, p. 67.

⁹³ Bavaria a devenit regat în 1805, ca urmare a păcii franco-austriacă de la Pressburg. În 1819 s-a încheiat o alianță cu Franța. În 1828 a luat parte la Uniunea vamală din Germania Centrală.

⁹⁴ Stat german din Uniunea vamală din Germania Centrală. În 1831 a adoptat o constituție proprie, iar în 1832 aici s-au desființat obligațiile feudale, (prin răscumpărare).

⁹⁵ Unul dintre cele 300 de state germane apărute după pacea de la Westfalia, ca urmare a războiului de treizeci de ani Wurttembergul a devenit regat în 1805 (pacea franco-austriacă de la Pressburg). În 1813 se alătură Franței, participând la războaiele contra statelor coalizate împotriva lui Napoleon. În 1817 în acest stat se desființează iobăgia. În 1828 a intrat în Uniunea vamală a Germaniei de Sud (cu Bavaria).

⁹⁶ Confederația elvețiană s-a alcătuit încă din secolele XIII – XIV. Prin pacea de la Westfalia s-a recunoscut independența, iar în 1815, în cadrul Congresului de la Viena, a fost declarat stat cu neutralitate perpetuă.

steagul său actual înfățișând o cruce albă pe fond roșu. Trecând la analiza reprezentărilor din bordura stângă întâlnim scutul care afișează denumirile țărilor „ESPAGNE⁹⁷, PORTUGAL⁹⁸, SARDEGNE⁹⁹, NAPLES¹⁰⁰ et SICILE¹⁰¹”.

Steagurile care îmbogățesc mesajul acestei reprezentări sunt: pe primul plan, în dreapta, întâlnim o flamură partajată în patru cartiere. Deși nu se pot distinge bine figurile, credem că este steagul și blazonul Spaniei. Acest steag, alcătuit în 1785, derivă din simbolurile oficiale ale regatelor Castiliei și Leonului și are imprimată o compoziție heraldică înfățișând un scut scartelat, cuprinzând, în primul cartier, pe roșu, o poartă de cetate cu trei turnuri, în al doilea, pe fond de argint, un leu roșu, rampant și încoronat; în cartierul trei, pe verticală, dungi galbene (cinci) și roșii (patru); în ultima partițiune având câmp roșu, un pătrat format din lanț galben având în centru o rozetă din 8 raze de același fel ca și conturul¹⁰².

Drapelul din stânga, alb, este împodobit cu un scut roșu încoronat și credem că desemnează Portugalia. Cum este știut, steagul actual al acestei țări are flamura împărțită în două, verde și roșu, iar în centru, broșând peste linia despărțitoare, scut de argint cu bordură, încărcat în centru cu cinci ecusoane de mai mici dimensiuni albastre, dispuse în formă de cruce și având în câmp fiecare câte cinci stele de același metal: în bordura roșie s-au reprezentat șase porți de cetate de aur, crenelate¹⁰³. Pe planul doi, în dreapta, întâlnim un drapel ce are de asemenea flamura împărțită în patru, mobilele sunt însă vizibile doar parțial (sus o cruce de aur pe fond alb, jos o cruce albă în câmp roșu); în stânga, cel de-al doilea steag este aproape în întregime acoperit.

B/8. Scutul care urmează individualizează alte state din Peninsula Italică. După titlul general „Etat romane”, sunt consemnate denumirile

⁹⁷ Spania a devenit un stat puternic după unirea (în 1479) regatelor Aragon și Castilia. Poziția geografică i-a permis să cerceteze lumea, devenind o mare putere colonială (secolele XV—XVII). În veacul al XIX-lea Spania a fost cucerită de Franța, ducând, până în 1813, un război de eliberare. În 1820 a început aici revoluția bugrheză.

⁹⁸ Eliberându-se, în 1095 de sub arabi, Portugalia a devenit stat independent în 1139. În secolele XV—XVI s-a numărat printre marile puteri europene (imperiul său colonial cuprinzând Insulele Capului Verde, Angola, Mozambicului, India, Ceylon, Brazilia). Cu toate acestea pentru o perioadă de 60 de ani, la sfârșitul secolului al XVI-lea și în cel următor a fost anexată de Spania. În 1807 Portugalia a fost ocupată de trupele lui Napoleon. În urma revoluției bugheze din 1820—1823 a devenit monarhie constituțională.

⁹⁹ Ducatul Sardiniei (Piemont) a apărut ca urmare a dezmembrării Italiei în anii 1814—1815. Încă din această perioadă se face resimțită nișcarea de regenerare.

¹⁰⁰ Napole s-a declarat regat în 1806, fiind condus inițial de Joseph Bonaparte, apoi de Joachim Murat.

¹⁰¹ Regatul celor Două Sicilii, apărut pe harta politică tot după evenimentele ce s-au desfășurat în Peninsula Italică în 1814—1815, (în cadrul acestui stat, în 1818 se desființează sclavia, iar în 1821 izbucnește revoluția burghezo-democratică).

¹⁰² William Crampton, *op. cit.*, p. 15.

¹⁰³ Ibidem, p. 139.

„MONACO¹⁰⁴, TOSCANE¹⁰⁵, LUCQUE¹⁰⁶. Podoaba vexilologică a scutului cuprinde, pe primul plan, în dreapta, un steag alb cu motive roșii, în stânga o flamură de aceeași cromatică, având în centru un scut oval încoronat, al cărui câmp este plin cu careuri („losange”) ecusonul respectiv având ca tenanți două personaje încoronate. Pe planul secund identificăm în dextra un steag roșu, având în centru un brâu alb încărcat cu o mobilă roșie nedefinită (credem că individualizează Monaco). În stânga, pe planul doi, s-a înfățișat o flamură galbenă străbătută de două dungi verticale roșii.

B/9. Următoarea compoziție desemnează: „TURQUE¹⁰⁷, SMYRNE, GRECE¹⁰⁸, ATHENE”. Izvoarele vexilologice ce însoțesc scutul fac desigur aluzie la entitățile statale înscrise pe scut. În prim plan, în dreapta ni se înfățișează un drapel roșu pe care se află un scut oval verde încărcat cu trei semiluni de aur (Turcia). Steagul actual al acestei țări are o flamură roșie suprapusă de semilună și o stea, ambele de argint. În stânga, un drapel ce cuprinde, pe fond albastru, foarte închis, o cruce albă (desigur steagul Greciei, adoptat în 1822). Pe plan secund se desfășoară în dextra o flamură albastră cu dungi albe (credem simbolul vexilologic al capitalei Greciei — Athena) iar în senestră, pe fond verde, două brâuri albe (posibil steagul Smirnei).

C/10. Prima compoziție din bordura inferioară cuprinde următoarele denumiri: „SIAM¹⁰⁹, COCHINCHINE¹¹⁰, CHINE¹¹¹, JAPON¹¹²”. Drapelele ce însoțesc acest ecuson se înfățișează astfel: în dreapta, pe primul plan, s-a plasat o flamură roșie, având în centru un soare de aur figurat (China). În stânga se vede un drapel cu o cromatică deschisă (pare mov), împodobit cu o mobilă de aur (nu se poate desluși). Pe planul secund, în dreapta, s-a plasat o reuniune cromatică formată din negru, albastru, roșu și alb, în stânga întâlnim o flamură roșie (poate fi o variantă a drapelului Japoniei). Steagul Național actual al acestui stat cuprinde flamură albă încărcată cu un bazant roșu.

¹⁰⁴ Constituit în secolul al X-lea, ca o seniorie, Monaco a fost condus în perioada 1297 — 1715 de familia geneveză Grimaldi, ca formă de stat fiind un principat autonom. Din 1641 Monaco devine vasal Franței, iar în perioada 1793 — 1814 a fost anexat de aceasta. Își recucerește suveranitatea după 1814. Până în anul 1861, sub protectoratul Piemontului, drapelul statului Monaco cuprinde cromatică roșie și albă (pe verticală).

¹⁰⁵ Ducatul Toscana este unul din statele apărute ca urmare a destrămării Italiei în 1814, 1815.

¹⁰⁶ Oraș italian făcând parte din ducatul Toscanei (situat la Marea Ligurică). Congresul de la Viena a creat un ducat „de Lucques”, pentru infanta Maria Luisa, fiică lui Carol IV, regele Spaniei. După 1818 acest ducat i-a revenit lui Charles Luis de Bourbon.

¹⁰⁷ Pentru Imperiul otoman de la sfârșitul secolului al XVIII-lea în veacul următor începe declinul ce va duce în secolul al XIX-lea la reorganizarea statului.

¹⁰⁸ Cucerită în secolul al XV-lea de Imperiul otoman, Grecia a militat continuu pentru emancipare; în perioada 1821 — 1829 are loc războiul de eliberare. Prin tratatul de la Adrianopol din 1829 i se recunoaște independența. În 1832 Grecia a devenit regat.

¹⁰⁹ Siam, stat în Asia de sud-est. În perioada 1651 — 1688 pătrunde puternic aici influența franceză. În 1690 Rama I a întemeiat o nouă dinastie cu reședința la Bangkok. În 1828 a anexat statul Ventiane.

¹¹⁰ Colonie franceză în Indochina, a cărei dezvoltare a fost favorizată de poziția geografică (Marea Chineză).

¹¹¹ Moștenirea unei culturi de veche tradiție, China se dezvoltă, fiind condusă între 1644 — 1912 de suveranii din dinastia Manciuriană. Steagul său actual — roșu, poartă un soare de aur și patru stele din același metal.

¹¹² Japonia, care a străbătut în perioada 1192 — 1868 epoca șogunatului (comandant militar suprem), duce o perioadă îndelungată o politică de izolare (nu întreține legături cu europenii).

C/11. Scutul care urmează cuprinde denumirile următoarelor țări: „ÉTATS UNIS¹¹³, HAÏTI¹¹⁴, MEXIQUE¹¹⁵, GUATEMALA¹¹⁶”. În dreapta și stânga scutului apar steagurile respective. În prim plan, dreapta, simbolul vexilologic al Statelor Unite: dungi roșii și albe pe orizontal, iar în cantonul dextru albastru — stele de argint. În dreapta culorile pentru Haiti: roșu și negru — pe verticală. Pe planul secund, în dreapta, drapelul Mexicului, fiind evidente cele trei culori, verde, alb și roșu, în centru aplicându-se, fără a fi vizibilă (este acoperită de steagul prim), stema statului respectiv. Cel de-al patrulea drapel este al Guatemalei, tripărțit — albastru, alb, albastru, plasate pe orizontală (astăzi drapelul acestei țări cuprinzând aceeași cromatică, însă poziția este inversată, deci pe verticală). Și în acest caz se sugerează faptul că în centrul flamurei s-a reprezentat blazonul statului amintit.

C/12. Un alt ecuson poartă denumirile unor state din America Centrală: „COLOMBIE¹¹⁷, VENEZUELA¹¹⁸, CARACAS¹¹⁹, CUMANÁ¹²⁰”. Podoaba vexilologică cuprinde în prim plan dreapta: steag tripărțit pe verticală, reunind galben, albastru, roșu, pe prima culoare fiind conturate (în colțul dinspre hampe) trei stele. Sunt culorile Columbiei introduse încă din 1806 de Francisco Miranda. În stânga, pe primul plan, se află un steag verde pe care s-a

¹¹³ Statele Unite deveniseră independente în 1776. În urma războiului din 1775–1783, cele 13 foste colonii engleze își dobândesc un nou statut juridic. Conform Constituției din 1787, Statele Unite ale Americii erau un stat federal. Dezvoltându-se economic și politic, SUA își largesc și teritoriul, întrucât au cumpărat în 1803 Louisiana (de la Franța), în 1820 Florida (de la Spania). În 1826 Statele Unite ale Americii se compuneau din 26 de state.

¹¹⁴ Insula Haiti, descoperită în 1492 de Cristofor Columb a avut o istorie interesantă. Astfel, în 1697, prin tratatul de la Ryswick, vestul insulei a fost cedat Franței (se va numi Saint Dominique), care va lua în 1795 și restul ei. În 1804 insula își cucerește independența devenind primul stat suveran în Marea Caraibilor. Stema îmbrățișează un palmier de steaguri și baionete, două țevi de tun, 2 ancore; totul pe o terasă verde.

¹¹⁵ Cucerit în 1519–1521 de spaniolul Hernando Cortes, Mexicul a devenit nucleul viceregalului Noii Spanii. Între 1810–1816, are loc războiul de eliberare națională condus de Miguel Hidalgo. La 24 februarie 1821 Mexicul devine independent, iar în 1824 se proclamă republică federativă. Steagul actual al Mexicului cuprinde și stema înfățișând o acvilă așezată pe un cactus și ținând în cioc un șarpe.

¹¹⁶ Locuită de spanioli Guatemala a fost cucerită în 1523 de spanioli și inclusă în „căpitană generală”. În 1821 își câștigă independența. Între 1822–1823 se constituie Imperiul mexican, iar după aceea va face parte din „Federația Provinciilor Unite ale Americii Centrale”. La 19 aprilie 1839 Guatemala a devenit republică de sine stătătoare. Blazonul oficial cuprinde un pergament desfășurat purtând textul LIBERTAD 15 DE SEPTIEMBRE DE 1821, așezat pe două baionete încrucișate și însoțit de pasărea colibri; în partea inferioară două săbii încrucișate; totul înconjurat de două ramuri verzi.

¹¹⁷ Cucerită de spanioli între 1536–1538 Columbia va fi inclusă în Viceregalatul Peru. Din 1739 devine nucleul Viceregalatului Noua Grenadă. În 1810 începe războiul de eliberare națională. În decembrie 1819 se proclamă unirea Venezuelei și a Columbiei în „Republica Federativă Marea Columbie”. În 1832 Noua Grenadă și-a proclamat independența.

¹¹⁸ Teritoriul său, cucerit de spanioli, va fi inclus (în 1546) în Viceregalatul Peru și Noua Grenadă (1739). În 1773 a luat ființă Căpitană Generală Venezueleană. În 1810 începe războiul de eliberare națională. La 17 decembrie 1819 se proclamă Republică Federativă Marea Columbie (însușind și Venezuela). În 1830, în septembrie în urma destrămării federației, Venezuela se proclamă independentă.

¹¹⁹ Capitala statului Venezuela (circa 3 milioane de locuitori).

¹²⁰ Oraș situat pe coasta Americii de Sud, în apropierea Mării Caraibilor.

imprimat o săritoară¹²¹ de aur. Pe planul secund, în dreapta, flamură reunind galben și negru, în stânga galben cu o dungă de aur plasată în mijloc.

C/13. În centrul părții inferioare a suportului se află o compoziție (în corespondență cu cea din partea superioară — tabloul cu vaporul) expresivă. În imagine distingem un scut galben pe care s-a suprapus un document redat sub forma unei cărți deschise pe care scrie FRANCE—CHARTRE. Scutul încoronat cu o coroană închisă este înconjurat în dreapta și stânga de steaguri redând tricolorul francez (albastru, alb, roșu). Fiecare drapel este susținut de o hampă ce se termină printr-o acvilă sau globul crucifer. Aceste culori, adoptate încă din 1794, simbolizează, conform tradiției, unitatea Franței¹²². Acvila din vârful hampei evocă latinitatea.

Desigur, modul în care este înfățișată această compoziție are menirea de a evidenția rolul Franței în dezvoltarea spiritualității umane. Amintindu-se Charta („Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului”), adoptată la 26 august 1789 — de Adunarea Națională Constituantă, document fundamental al Marei Revoluții Franceze, se exprima de fapt prețuirea generală față de noile principii ce stăteau la baza noii rânduieli.

C/14. Scutul următor desemnează: „BRESIL¹²³, BOLIVIA¹²⁴, BAS-PERU¹²⁵, CHILI¹²⁶”. Steagurile prin care aceste state sunt evidențiate au următoarea înfățișare: pe prim plan, în dreapta — steag verde suprapus în centru cu un romb de aur pe care se află un scut cu un blazon înfățișând un disc albastru încărcat cu stele (Brazilia). În stânga, pe prim plan, o flamură compusă din două fâșii verzi mai înguste și una mai lată la mijloc — roșie și încărcată cu cinci bezanti — verzi, având în centru câte o stea. Pe planul secund, în dreapta, se află drapelul statului Peru, tripartit pe orizontal, două părți laterale roșii și una albă în centru. În stânga, pe al doilea plan, se află, drapelul statului Chile (adoptat în 1817), flamura divizată pe orizontal, cea de sus împărțită la rândul său astfel: 1/3 albastră, încărcată cu o stea de argint; 2/3 alb (înfățișarea de pe document corespunde din toate punctele de vedere cu drapelul național utilizat și în prezent).

¹²¹ Piesă heraldică. Vezi *Dicționar al științelor speciale ale istoriei. Arhivistica, cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie*, București, 1981, p. 205.

¹²² William Crampton, *op. cit.*, p. 105.

¹²³ Cucerită de portughezi la 22 aprilie 1500, Brazilia și-a dobândit independența la 7 septembrie 1822.

¹²⁴ Cucerită de spanioli, Bolivia va fi inclusă în Vicereatul Peru (1534); ulterior va intra în componența Vicereatului Rio de la Plata (1776). Și-a cucerit independența la 6 august 1825. Drapelul Boliviei, alcătuit încă din 1825, cuprinde roșu-galben și verde (plasate pe orizontală) în centru, pe galben fiind plasată stema înfățișând un scut oval cu un peisaj specific zonei. În bordura scutului s-a scris BOLIVIA și s-au plasat (în partea inferioară), pe câmp de azur, 9 stele de aur. Sentul, timbrat de un vultur plasat între două ramuri, este așezat pe o panoplie de steaguri și arme.

¹²⁵ Cucerit de spanioli în 1532, Peru a fost ulterior capitala Vicereatului cu acest nume, centrul materii coloniale din America de S. R. Și-a cucerit independența la 28 iulie 1821.

¹²⁶ În secolul al XV-lea, pe teritoriul său își extinde stăpânirea Imperiului incaș. Este cucerit de spanioli (care întemeiază orașul Santiago). Face parte din Vicereatul Peru și din Căpitănia Generală Chile. În 1810 se declanșează războiul de eliberare națională. La 12 februarie 1818 Chile a devenit stat independent.

C/15. Urmează scutul pe care s-a scris: „VAPARAISO ¹²⁷, BUENOS-AIRES ¹²⁸, PARAGUAY ¹²⁹, OTAHITI ¹³⁰”. În dreapta și stânga ecusonului se desfășoară maiestose drapele care desemnează entitățile statale menționate. Pe primul plan în dreapta — un drapel reunind pe orizontală roșu (sus) și alb (jos). În partea superioară, într-un canton negru (conform datelor istorice trebuia să fie albastru), o stea de argint. Este simbolul orașului Valparaiso. În stânga, pe prim plan, întâlnim un drapel cu flamura tripartită pe orizontală — două benzi — sus și jos — fond albastru, una la mijloc — albă și aceasta poartă o soare de aur. Pe planul al doilea în dreapta, s-a înfățișat un drapel albastru deschis purtând în centru o stea de argint. În stânga, al doilea steag este roșu.

D/16. La intersecția părții inferioare a laturii din dreapta se află scutul pe care s-a scris: „MAROC ¹³¹, TRIPOLI ¹³², TUNIS ¹³³, MAURE ¹³⁴”. Drapelele din dreapta și stânga — prim plan — sunt verzi și au pe suprafața lor trei semiluni. În dreapta, pe planul al doilea, o flamură reunind pe orizontală trei fâșii roșii și trei albe; în stânga un drapel alb dotat cu un brâu roșu în partea superioară.

D.17. În continuare ni se înfățișează un scut pe care s-a scris: „MAROTTES ¹³⁵, PEGOU ¹³⁶, BANTAM ¹³⁷, SONDE ¹³⁸ ET MOLUQUES” ¹³⁹. De sub scut ies drapelele cu următoarea înfățișare: pe prim plan dreapta — un steag verde încărcat cu o semilună de aur figurată. Primul steag din stânga este roșu cu bordură galbenă, iar în centru s-a reprezentat o figură heraldică

¹²⁷ Orașul stat Valparaiso, inițial capitala regatului Chile, a devenit provincie spaniolă (în 1541 coloniștii întemeiază orașul Santiago). A făcut parte din Vicereatul Peraraz, după 1778 din căpătâșia Chile. Și-a cucerit independența la 12 februarie 1818.

¹²⁸ Actuala capitală a Argentinei, Buenos Aires, a fost întemeiată de coloniștii spanioli, în 1536, sub denumirea de „Santa Maria del Buenos Aires”, devine o parte a regatului Peru, iar din 1776 intră în componența regatului Rio de la Plata. Provinciile unite Rio de la Plata și-au proclamat independența la 9 iulie 1816. Țara se va numi Argentina — ca urmare a introducerii constituției din 1826.

¹²⁹ Și acest stat a fost colonie spaniolă (cucerit în 1525). A făcut parte din Vicereatul Peru (1617), apoi, după 1776, din Vicereatul Rio de la Plata. Steagul acestui stat este format din trei benzi orizontale: roșu, alb, albastru, în centru fiind reprezentată stema (o stea de aur înconjurată de raze, totul încadrat de două ramuri-măslin și laur — prinse într-o fundă reunind culorile naționale).

¹³⁰ Otahiti-Tahiti, insulă în Polinezia.

¹³¹ Stat situat la Marea Mediterană. Provincie romană (secolele I—V), posesiune vandală (secolele V—VI), apoi bizantină (secolele VI—XVIII). Marocul va fi cucerit ulterior de arabi. În veacurile care au urmat, datorită bogățiilor naturale și poziției geografice, Marocul a fost ținta marilor puteri. În 1906, la conferința internațională de la Algeiras se confirmă independența Marocului, însă în 1912 devine protectorat francez. În 1956 și-a cucerit independența.

¹³² Azi capitala Libiei. Teritoriul pe care se află a făcut parte, din 1556, din Imperiul otoman, fiind numit „Tripolitania”.

¹³³ Tunisia a devenit din 1574 provincie a Imperiului otoman. În 1705 își cucerește independența. Prin hotărârile tratatului de la Bardo (12 mai 1881) devine protectorat francez. Își va obține independența în 20 martie 1956.

¹³⁴ Denumirea corespunde: a/unui oraș din Franța, reședința cantonului Vilaine; b/ insulei Maura Santa din Marea Ionică.

¹³⁵ Insula în Arhipelagul Malaieziei.

¹³⁶ Stat în Asia de sud-est; diviziune a provinciei indiene — Basse Birmanic, oraș pe fluviul Pegou, district Hanthavdy.

¹³⁷ Bantam. Oraș maritim din Malaesia (Insula Java), centru comercial important.

¹³⁸ Insulă în Arhipelagul Malaieziei.

¹³⁹ Poate desemna insula Molluken din Arhipelagul Malaieziei.

(indescifrabilă). Pe rândul al doilea, în dextra, se zărește un steag galben pe care se suprapun două săbii încrucișate; în stânga o flamură neagră.

D/18. Un alt ecuson poartă denumirile „SANGRIN¹⁴⁰, SCLAVONIE¹⁴¹, SURATE¹⁴², CANANORE¹⁴³”. Podoaba vexilologică se compune din următoarele steaguri: în dreapta, pe prim plan, un steag roșu cu dungi galbene, iar în stânga, flamura reunind galben sus și roșu jos. Pe planul al doilea, în stânga, un steag roșu cu o mobilă de aur neidentificată. Ultimul drapel are fond albastru pe care se suprapune un dreptunghi alb, având bordura roșie dantelată.

D/19. În fine, un alt scut este destinat să reprezinte: „PERSE¹⁴⁴, MONGOL¹⁴⁵, ANJOUAN¹⁴⁶, ARABIE¹⁴⁷. Drapelele care le desemnează au următoarea înfățișare: în prim plan dreapta steag alb pe care s-au reprezentat trei animale (lei), în față, stânga, steag roșu pe care zărim un personaj feminin purtând veșminte lungi și având mâna ridicată. Pe planul al doilea, în dreapta, un steag roșu cu bordură albă; în stânga, o flamură rosie purtând mobile ce nu se pot vedea datorită faptului că sunt acoperite de drapelul plasat în prim plan. Primul credem că este al Persiei. Steagul folosit de regatul Persiei se înfățișa astfel: verde, alb, roșu, încărcat, în centru, pe alb, cu un leu ținând în laba superioară o sabie.

Admirând, ca la o mare expoziție, steagurile națiunilor reprezentate în 1835, în „Societatea Naufragiaților și a Uniunii Națiunilor”, reflectăm adânc asupra semnificației acestui izvor documentar. Neândoielnic, diploma lui Constantin Caradja este un prețios document istoric și vexilologic. Ea înregistrează un anume moment în evoluția drapelelor diferitelor state, oferind posibilitatea cunoașterii drumului pe care l-au parcurs steagurile în viața națiunilor și a lumii.

Această reuniune de simboluri, marcând, în 1835, o nouă formă de colaborare internațională, conturează calea spre solemnitatea manifestărilor specifice epocii moderne și contemporane. Prin cea de a doua parte a denumirii instituției emitente — „Uniunea Națiunilor” — documentul pe care îl prezintă, prefigurează organismul internațional creat în 1920 și devenit în epoca pe care o străbatem centrul în jurul căruia gravitează relațiile internaționale.

¹⁴⁰ Posibil să fie vorba de Sanguir — de asemenea insula în Malaiezia.

¹⁴¹ Stat în Europa Centrală.

¹⁴² Oraș în India, la 22 km de golful Camlaya. Între 1639 — 1683 a fost centrul afacerilor Companiei Indiene. În 1759 a fost anexat de Anglia.

¹⁴³ Insulă situată în Oceanul Atlantic în apropiere de Coasta de vest a Africii (Canari).

¹⁴⁴ Stat din Asia (Podișul Iran) la începutul secolului al XIX-lea era condus de regele Abbas-Mirja (1799 — 1834). După această dată în fruntea statului se afla regele Mahomed (până în 1848).

¹⁴⁵ Stat în Asia Centrală, între China și Rusia. După unirea triburilor mongolice în 1206 de către Ghenghis-Han se creează un vast imperiu; în epocile următoare statul s-a destrămat, fiind parțial înglobat în Imperiul chinez.

¹⁴⁶ Insulă (359 km²) în Arhipelagul Comore.

ANEXĂ

1835 iunie 7, Paris. Diplomă emisă de Societatea Generală a Naufragiilor și a Uniunii Națiunilor în onoarea lui Constantin Caradja, ambasadorul Greciei la Paris.

Société Générale des Naufrages et de l'Union des Nations sous les rapports des sauvages, du commerce, de l'industrie et des sciences, fondée à Paris le 1er Janvier 1835 par M^{rs} le Comte P.C.A. Godde de Liancourt et Dan de St. Anthoine.

La Société Générale des Naufrages et de l'Union des Nations, conformément à l'art. 4 des ses statuts, a admis en nombre de ses membres bienfaiteurs a son Excellence le Prince Caradja, ambassadeur de Grèce à Paris en foi de quoi le present diplome lui a été délivré.

Le Président

(ss) Alexandre p<rince> de Wagnam

Le président de la Section

(ss) Daniel St. Anthoine

Le président, du C-seil admin-tion

(ss) le général Baron St. Denys

Le secrétaire général

(ss) le Comte Godde de Liancourt

Nr. des archives 101.

Paris, le sept Juin 1835.

Arh. St. Buc., fond familial Caradja, dosar 84, Orig.

Pe marginea unui document de la Petru Aron.

Note de lectură

ANA-CRISTINA HALICHIAS

În urmă cu un deceniu, câțiva entuziaști cercetători din interiorul și din afara Arhivelor Statului ¹ și-au propus să realizeze o ediție masivă, cuprinzând izvoarele menite a limpezi epoca și personalitatea lui Ștefan cel Mare. La capătul a doi ani de eforturi, căutări și rezolvări (istovitoare, dar și dătătoare de mari satisfacții), primul volum era încheiat. Din nefericire, obstacole ce nu țineau de voința autorilor, unele de netrecut pe atunci, au făcut ca acel prim volum să nu vadă lumina tiparului nici până în ziua de astăzi.

Fără a încerca să transformăm articolul de față într-o pledoarie *pro domo*, dorim totuși să ridicăm măcar o părticică din vălul uitării ce s-a așternut peste o lucrare despre a cărei necesitate și importanță ar fi superfluu să mai insistăm.

Cineva s-ar putea întreba de ce ne-am oprit asupra acestui document emis de voievodul Petru Aron în anul 1456, inclus în volumul amintit, în secțiunea privitoare la anii premergători înscăunării lui Ștefan cel Mare. Desigur că opțiunea noastră nu a fost întâmplătoare dar, pentru a o argumenta cât mai convingător, ne îngăduim o scurtă digresiune.

Ca oricare alt domeniu, și tehnica de editare a izvoarelor vechi a făcut progrese considerabile. Acum, textelor scrise în slavonă, latină, greacă, osmană etc. li se adaugă traduceri în limbile moderne, în cazul nostru în română, căci altminteri ele nu pot fi accesibile decât unui număr restrâns de specialiști. Documentele se editează în mod critic, însoțite de explicații filologice, istorice etc.

Cu toată strădania vechilor editori de a oferi un maximum de precizie în interpretarea textelor, în edițiile lor s-au strecurat adesea erori care sunt de natură să producă confuzii. Reeditarea unor asemenea documente se impune de la sine căci, nerezolvând și perpetuând aceste erori, textul nu poate fi utilizat cum se cuvine.

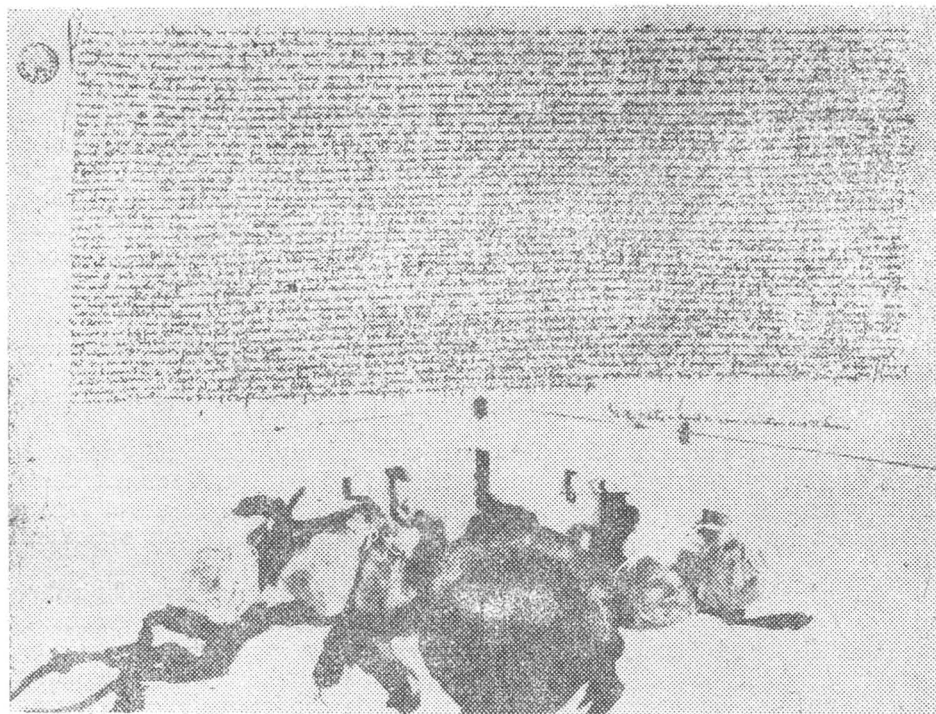
Este și cazul actului pe care ne-am propus să-l discutăm. Cunoscut din mai multe ediții succesive ², el apare în fiecare din acestea cu greșeli, unele nu foarte grave, altele semnificative, unele aparținând fiecărui editor în parte, altele comune tuturor. Această ultimă observație își are importanța ei, căci erorile (sau nerezolvările) comune apar tocmai acolo unde textul are dificultăți reale de interpretare (prescurtări neobișnuite, grafii dificile, greseli ale diacului).

Am ales ca text de referință ediția lui Mihai Costăchescu, care este cea mai recentă dintre toate, ni s-a părut a fi cea mai aproape de original având și traducere în limba română. Cu alte cuvinte, întrunește toate condițiile necesare pentru a susține demonstrația pe care dorim să o facem cu privire la necesitatea reluării vechilor ediții conform cerințelor actuale ale științei moderne.

— 15 —

¹ I-am numit aici pe cercetătorii Leon Șimanschi și Dumitru Agachi de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, pe profesorul Dan Slușanschi de la Universitatea din București, pe Ștefan Hurmuzache, Mircea Voiculescu și Ana-Cristina Halichias de la Direcția Generală a Arhivelor Statului.

² Autorii și titlurile complete ale acestora figurează în caseta bibliografică ce însoțește documentul.

Pe lângă erorile constatate în interpretarea textului latin, ediția Costăchescu ne oferă câteva greșeli surprinzătoare de traducere. Unele dintre ele își au sursa în interpretarea incorectă a originalului. Altele însă trădează necunoașterea sensurilor specific medievale ale unor termeni și, ceea ce este mai grav, neconsultarea dicționarului tezaur al latinei medievale, lexiconul DuCange. Dat fiind faptul că am comentat aceste situații în notele ce însoțesc traducerea noastră, nu vom insista asupra lor, ci vom face câteva considerații privind documentul propriu-zis.

La 29 iunie 1456, voievodul Moldovei, Petru Aron, îi făgăduiește regelui polon Cazimir IV să-l ajute împotriva dușmanilor săi, să respecte vechile tratate, să depună omagiu la Colomeia sau la Camenița, să-i dea 400 de boi în războiul cu Prusia, să-i extrădeze pe fiii hanului tătar Sayyid Ahmed etc.

Numele diacului care a scris textul nu ne este cunoscut, dar câteva elemente ne permit să afirmăm că era polonez de origine³, cu posibile cunoștințe de limbă italiană (poate era cleric?).

Actul este scris în limba latină după formularul diplomatiei polone; el cuprinde la sfârșit formula cu ordinul de uricire, potrivit practicilor cancelariei regatului polon în care asemenea ordine erau transmise fie direct de către

³ De altfel, studiul lui Nicolae Grămadă, *Cancelaria domnască în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în „Codrii Cosminului”, IX, Cernăuți, 1935, p. 129–231, demonstrează că în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea grămăticii de limbă latină erau originari din Polonia. Până târziu în secolul al XV-lea nu se poate admite un caracter de stabilitate acestor scribi care erau angajați în rezolvarea unor necesități momentane de scris.

rege, fie de către cancelar, ca în cazul nostru (*ad relacionem nobilis ac generosi domini Petri Cancellarii Terre Moldavie*⁴). Termenul *cancellarius*, care traduce românescul „logofăt” (întâlnit ca atare în alte izvoare latine din secolul al XVI-lea) este specific latinei din aria centrală și occidentală a Europei (deci și Poloniei). În același timp, atunci când diacul simte nevoia explicării sau precizării sensului unui anumit cuvânt, el recurge la echivalente din limba polonă: *equites... bellicose armatos alias „bronnnych; donis alias „vpomyanky”; dotalicicare alias „wyposzazyc”*.

Pe de altă parte, prezența unor termeni ca *ortatus*, *omagium*, *ebdomadis*, a unor dublete precum *bellum/guerra* (fenomene întâlnite, este adevărat, în toată aria occidentală a mediolatinei), la care se adaugă *nunccium seu ambasiatorem* și transferarea unuia dintre sensurile lui *gens* „oaste” (cf. și it. *gente* „oștire, armată”) asupra lui *gentilitas* „oștime” ne determină să credem că diacul nostru a avut, într-un fel sau altul, legături cu Italia.

Acest scrib de limbă latină se arată a fi destul de neatenț în redactarea documentului (poate ar fi prea mult dacă am afirma că nu știe prea bine latinește?). Exemplele sînt numeroase: alături de cele în care *h* (dispărut de multă vreme din pronunție, dar menținut grafic) nu este notat (cf. supra), apar și numeroase forme hipercorecte, cu *h* nejustificat etimologic: *prophanam*, *thabernis*, *methas* etc. Consoanele geminate sînt folosite la întâmplare: *opidum* și *oppidum*, *comoda*, *incomodum*, *imineret*, dar *nunccius*. La margine de rînd, dar și în interiorul acestuia, mănîncă litere: *quadringenta hastas* (corect *quadringentas*), *quibulibet* (corect: *quibuslibet*), *Wldislaum* (corect: *Wladislaum*). Uneori uită să pună semnele de prescurtare, scriind: *s(er)vadam* (corect: *s(er)vandam*), *Chotien* și *Czeczon* (corect: *Chotinensi* și *Czeczonensi*), sau le folosește în mod greșit: acolo unde ar fi trebuit să scrie *a patrum*, textul are *aprtum* care s-ar citi: *ap(er)rtum*, eventual *ap(ar)rtum* (evident fără sens în contextul dat).

La toate acestea se adaugă acordurile greșite (*bonum status*), omisiunile (*Allexandri et Elie fratrum nostrorum*, față de mai sus, corect, *Allexandri patris nostri ac Elie atque Stephani fratrum nostrorum*), sau forme contaminate (*theoloneis* în loc de *teloneis*), datorate asocierii spontane, în mintea diacului, a unui cuvânt din domeniul teologiei cu cel însemnând „vămi”.

Așa cum arătam mai sus, edițiile rezolvă în mod diferit situațiile dificile întâlnite în text. „Uricariul” recurge la soluția cea mai simplă: acolo unde nu înțelege, pune semne de suspensie. Hurmuzaki și Costăchescu încearcă să dea rezolvări care nu sînt întotdeauna și corecte. Două sînt erorile cele mai semnificative (care la Costăchescu au urmări și în traducere): pasajul care în original este *i(n) suo dote* este citit de toți editorii *usus dote*. La fel, pentru prescurtarea din original (*con)c(re)mator(um)* edițiile dau soluții diferite: Costăchescu propune *malorum*, ignorând, voit sau nu, prima parte a cuvântului (semnul 9 = *con-*, *c* și prescurtarea pentru *-re-*), citind doar sfârșitul și interpretându-l ca *malorum*. Hurmuzaki și „Uricariul” pun semne de suspensie.

Evident că, în aceste două situații, traducerea lui Costăchescu nu este foarte exactă și apropiată de text, chiar dacă păstrează ideea generală a acestuia.

⁴ *Ibidem*, p. 142, nota 1.

În final, dăm câteva detalii de ordin tehnic privind modalitatea noastră de editare a textului.

Simbolurile critice sunt cele consacrate în edițiile de texte clasice:

() — parantezele rotunde închid întregirile prescurtărilor din textul original.

< > — parantezele unghiulare închid ceea ce este introdus în text, ca necesar, de către editor.

[] — parantezele drepte scot din text ceea ce este considerat eronat.

(sic) — evidențiază unele abateri cu o semnificație aparte.

De asemenea, pentru simplificarea aparatului critic, am folosit următoarele abrevieri:

ms = manuscrisul; edd = edițiile; C = ediția Costăchescu; H = ediția Hurmuzaki; U = ediția Uricariul; DuC = DuCange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Graz, 1954.

Menționăm, de asemenea, că notele cu caracter istoric privitoare la traducere (nr. 2, 3, 4, 5, 6, 9, 13, 18, 23, 27) au fost preluate ca atare din volumul I al ediției Ștefan cel Mare, ele aparținând cercetătorilor ieșeni Leon Șimanschi și Dumitru Agachi.

1456 iunie 29, Suceava. Scrisoare a domnului Moldovei Petru Aron către regele Cazimir IV al Poloniei, prin care îi făgăduiește să-l ajute împotriva dușmanilor săi, să respecte vechile tratate ș.a.

In nomi(n)is Domini An(en). Ad p(er)petua(m) rei memoria(m). Cum om(n)is nature condicio suos videatur imitare productores, nos qui cet(er)a anima(n)cia et r(aci)o(n)e et intellectu antecellim(us) a pat(r)um¹ moribus (et) virtutib(us) et nobilitat(e)² oberrare no(u) debemus. Proinde nos Petrus woenoda et domin(us) Moldawien(sis) significamus³ tenor(e) p(re)se(n)ciu(m) quib(us) expedit vniu(er)sis et singulis p(re)se(n)tib(us) et futur(is) p(re)se(n)ciu(m) noticiam l(ab)itur(is) qu(om)od)o⁴ volen(tes) felic(is) memorie magnificor(um) dominor(um) p(re)decessor(um) n(ost)ror(um) woenodar(um) Moldavie⁵ et p(re)s(er)tim Allexandri⁶ p(at)ris n(ost)ri ac Elie atq(ue) Stephani fr(atru)m n(ost)ror(um) woenodarum Moldavie sequi vestigia (et) fidei ip(s)or(um) studiosa m(er)ita erga diue memorie⁷ se(re)nissimos p(ri)ncipes dominos reges Polonie et signant(er) erga excellentissimu(m) p(ri)ncipem d(omi)n(u)m Wl(a)dislaum p(at)rem et al(te)r(u)m d(omi)n(u)m Wladislaum natu(m) ip(s)ius, reges Polonie, f(a)cta et exhibita vere (et) fidedigna ymitat(i)on(e)⁸ ac ass(ens)u⁹ app(ro)bare vt quemadmodum ipsi antecessores n(ost)ri p(re)fat(is) d(omi)n(is) regibus Polonie ac corone eorum ad continua(m) et p(er)petua(m) fidelitat(is) prestancia(m) et alia cet(e)ra promissa et debita se rite (et) successores suos obligau(er)unt et inscripseru(n)t, ita et nos qui altissimu duce ip(s)or(um) l(eg)itima successione(e) gaudemus vot(is) eorum fideli obsecundac(i)one semp(er) parere tenemur. Cum ig(itu)r¹⁰ se(re)nissimus p(ri)nceps et dominus Kazimir(us): Dei gr(aci)a rex Polonie d(omi)n(u)s n(ost)er gr(aci)osissim(us) nos nuper sibi et corone sue¹¹ Polonie ad fidem¹² puram et p(er)fe(ct)am s(er)va(n)dam¹³ requisierit et ad vestigia patru(m)¹⁴ et fr(atru)m n(ost)ror(um) p(re)dictor(um) seque(n)da ortatus fu(er)it, quamobrem nos cupien(tes) ip(s)ius se(re)nitatem (et) corona(m) sua(m) p(re)dictam de fidelitat(is) n(ost)re studio redde(re) cerciore, profitem(ur) tenore p(re)se(n)ciu(m) nos sue s(erenitati) et corone sue Polonie p(re)dicte since(re) fidei seruare integritatem ac seruior(um) et subsidior(um) continua(m) assistentiam p(er) votum ju(r)amenti ligno cruc(is) vivifice¹⁵ p(er) nos tacto corp(or)a(lite)r et osculato prestiti esse obligatos et astrictos cum condicionib(us), clausulis et articulis subsequentibus. P(ri)mo q(uod) nemi(n)em aliu(m)¹⁶ p(ro) d(omi)no n(ost)ro p(re)terqu(a)m p(re)fatum¹⁷ d(omi)n(u)m Kazimiru(m) regem Polonie et corona(m) sua(m) h(ab)ere debem(us) et spondemus aut ei se(r)uire. Item exnu(n)c et in antea promittim(us) eidem¹⁸ domino Kazimiro regi et corone sue¹⁹ Polonie puram et since(r)am fidem seruare, bonum status (sic) eorum et honorem p(ro)curare, comoda et p(ro)fit(e)cus²⁰ eor(um) vbi lib(et) ordinare, nec umq(uam) esse in consilio u(e)l tractatu p(er) se u(e)l p(er) aliu(m) seu alios vbi p(re)fat(i) d(omi)ni regis aut corone sue Polonie malum, incommodum seu detractio tractaret(ur), sed ip(s)os de om(n)ibus adu(er)sis quecu(n)q(ue) ad n(ost)ram venerint noticiam²¹ (con)tinuo auisare et premunire et ip(s)is²² (con)t(ra) que(m)lib(et) ini(mi)cum

seu hostem aut hostes adh(er)ere et subsidia in p(er)sona p(ro)p(ri)a cu(m) tota n(ost)ra pote(n)cia quociens et ubi opus fu(er)it mi(ni)strare ²³. It(em) no(n) d(eb)emus neq(ue) volum(us) aliquas terras a(n) dominia terrar(um) Moldavie sine speciali (con)s(en)su et volu(n)ta)te p(re)fat(i) d(omi)ni regis et corone sue quoqu(omodo) ²⁴ alienare et si aliqua u(el) alique alienate u(el) alienata essent, illas recup(er)are debem(us) et volum(us). It(em) om(n)es et sing(u)las insc(ri)pc(i)ones, obligac(i)ones et munim(en)ta ²⁵ p(re)fator(um) dominor(um) p(re)decessor(um) n(ost)ror(um) woeuod(um) Moldawie et p(re)s(er)tim Allexandri ⁶ et Elie fr(atru)m n(ost)ror(um), quib(us) se ²⁶ memorato domino Wladislao regi et alt(er)i d(omi)no Wladislao nato suo inscripseru(n)t et obligan(er)u(n)t, sine dolo et fraude obs(er)uabim(us) et ²⁷ attendem(us). It(em) p(ro)mitti(mus) ²⁸ et spondem(us) q(uod) si aliquas insc(ri)pc(i)ones u(el) obligac(i)ones cu(m) quibuscu(n)q(ue) p(er)sonis face(re) nos (con)tingisset que aliqu(omodo) ²⁹ (contra) p(re)fat(u)m d(omi)n(u)m regem a(n) corona(m) sua(m) Polo(ni)e essent u(el) in futur(um) ³⁰ esse aliqu(omodo) ³¹ possent, eas cassatas et anulatas atq(ue) mortificatas esse volum(us) ac tenore p(re)sc(n)ci(u)m cassas, (sic) ³², anulatas reddim(us) (et) mortificamus) decernentes eas exnu(n)c et in antea nulli(us) esse robor(is) a(n) l(ir)mitat(is). It(em) p(ro)mitti(mus) et om(ni)no ³³ debem(us) in die et loco, hoc est in Colomya v(el) in Camenecz, vbi ex hijs p(er) p(re)fat(u)m d(omi)n(u)m n(ost)ru(m) regem Polonie et corona(m) sua(m) nobis deputab(itur) sibi et corone sue p(re)d(i)cte ³⁴ Polo(ni)e cu(m) dominis (con)siliarijs et boyaris n(ost)ris more p(re)decessor(um) n(ost)ror(um) woeuod(um) Moldawie fideli(ta)ti(s) p(re)stare omagiu(m), vbi ip(s)e d(omi)n(u)s n(ost)er rex nos sue maiestatat(is) l(ite)ris confirma(r)e teneb(itur) et debebit; veru(m) tu(m) si illo die sic deputato nobis et terris Moldawie aliq(ua) insignis nec(ess)itas, puta bellu(m), guerra cum Tartaris a(n) cet(er)is emulis, a(n) p(er)sonis n(ost)re aliq(ua) grauis inf(ir)mitas, et id se(re)missimo d(omi)no regi et corone sue nu(n)ccijs ³⁵ n(ost)ris p(ro)p(ri)js ess(et) ma(ni)festu(m), extu(n)c ad aliud compete(n)s temp(us) sua se(re)nitatis diem nobis differre debebit, l(ite)ris n(ost)ris p(re)sc(n)pt(us) et iurame(n)to p(re)stito nichilo(minus) ³⁶ i(n) suo vigore permansuris. H(o)c t(ame)n ³⁷ exp(re)ssio q(uod) p(re)fat(us) d(omi)n(u)s rex et corona sua tenebu(n)t(ur) nos ante deputac(i)one(m) diei d(i)cti decem ebdomadis auisa(r)e. It(em) sponde(mus) (et) ³⁸ pollicem(ur) ipsi d(omi)no regi Kazimiro et corone sue Polonie: si bellica expedit(i)o v(er)sus Prussiam a(n) ad alias p(ar)tes anno p(re)se(n)ti imine(re)t, dare in subsidiu(m) et mitte(re) quadringenta(s) ³⁹ hastas seu quadringentos cu(m) hastis equites decent(er) (et) ³⁸ bellicos armatos al(i)a(s) „bronnich”; quod si ve(r)o bellica expedit(i)o no(n) fie(re)t nec(ess)aria ⁴⁰, h(o)c est si d(i)ctus se(re)missimus ⁴¹ d(omi)n(u)s rex cu(m) crucifer(is) (com)pon(er)et et fortalicia p(er) ip(s)os tenta vell(et) exem(re) extu(n)c p(ro) d(i)ctor(um) fortalior(um) exempe(i)on(em) in Prussia sue maiestati quadringentos boues in subsidiu(m) da(r)e debem(us) (et) sponde(mus). It(em) si v(n)q(ua)m a(n) q(ua)n(do)cu(n)q(ue) ⁴² bellu(m) erga p(ro)phana(m) gentili(ta)te(m) imine(re)t et d(omi)n(u)s p(re)tact(us) rex n(ost)er Kazimirus a(n) corona sua cu(m) suis ex(er)citib(us) erga d(i)ctam Tartariam t(r)aheret ⁴³ seu p(ro)p(ri)a(m) sua(m) mitte(re)t gentili(ta)te(m), extu(n)c nos ec(iam) p(ro)mitti(mus) et obligam(ur) cu(m) ip(s)o d(omi)no ⁴⁴ n(ost)ro rege Kazimiro a(n) cu(m) suis capit(aneis) seu cu(m) sua gente p(ro)p(ri)a n(ost)ra i(n) p(er)sona ire et eq(ui)tare cu(m) n(ost)ra tota potencia. It(em) p(ro)mitti(mus) (et) spo(n)d(emus) filios quos h(ab)em(us) a(n) h(ab)ere potu(er)im(us) Sydlachmath ⁴⁵ olym Cesar(is) Tartaror(um) dare et ext(r)ade(re) ip(s)i d(omi)no regi Kazimiro a(n) co(ro)ne sue du(m) et q(ua)n(do) ⁴⁶ p(er) nu(n)cciu(m) ³⁵ a(n) nu(n)ccios ³⁶ et li(t)er as suas de p(re)miss(is) auisati fu(er)im(us) et eosdem filios d(i)cti Sydlachmath Cesar(is) usq(ue) in Camenecz (con)duce(re) debebim(us). Ip(s)e ⁴⁷ ec(iam) d(omi)n(u)s rex p(at)rem cor(um) filior(um), v(ide)licet Cesarem Sydlachmath, mitte(re) no(n) ⁴⁸ d(e)bet abs(que) co(n)silio et volu(n)ta)te n(ost)ris ⁴⁹ et d(omi)nor(um) consilia(r)ior(um) n(ost)ror(um) Moldavie. It(em) p(ro)mitti(mus) ⁵⁰, obligam(ur) et sponde(mus) exnu(n)c et quibu(s)l(ibet) ⁵¹ an(n)is subsequen(t)ib(us) nu(n)ccios n(ost)ros speciales ad ip(s)um ⁵² se(re)missi(m)u(m) d(omi)n(u)m regem n(ost)ru(m) Kazimirus cu(m) mune(r)ib(us) seu ⁵³ donis al(i)a(s) „vponynky”, bonis (et) vale(n)tib(us) ⁵⁴ regiam maiestate(m) (con)j(er)nentib(us) mitte(re) r(aci)on(e) pense omagialis. It(em) sponde(mus) ⁵⁵ (et) obligam(ur) p(re)cla(r)e p(ri)ncipi d(omi)ne duci Ma(r)ie relicte Elie olym duc(is) Moldavie r(aci)on(e) ip(s)i(us) dotis et dotalicij opidum ⁵⁶ Serath cu(m) suburbio et villis ad ip(s)u(m) p(er)tine(n)tib(us) et villa(m) Olchowiecz cu(m) cet(er)is villis ad ip(s)am ex antiq(uo) sp(e)cta(n)tib(us) cu(m) om(ni)ib(us) et sing(u)llis the[ol]loncis ⁵⁷, molendinis, thab(er)nis, agr(is), arcis ⁵⁸, p(ra)ti)s, campis, siluis, miric(is) ⁵⁹, nemorib(us), fluiijs, piscinis, censib(us), p(ro)ventib(us), utilita(t)ib(us), et coh(er)en)cijs que hic causa b(ut)u(l)ta(tis) specifica(r)e obmitti(mus) quib(us)cu(n)q(ue) no(min)ib(us) censean(tur) ad ip(s)os oppidum Serath et villa(m) ⁶⁰ Olchowiecz ⁶¹ ab antiq(uo) sp(e)cta(n)tib(us) nichil iur(is) et domini(j) p(ro) nobis expicien(tes) in man(us) d(i)ct(e) d(omi)ne duc(is) Ma(r)ie a(n) ip(s)i(us) nu(n)ccij u(el) in ma(nus) cui mag(ni)fic(us) d(omi)n(u)s Predhoris ⁶² de Conyeczpole, castella(nus) Sandomirien(sis) et capit(aneus) Premyslien(sis) ⁶³ fec(er)it seu mo(n)strau(er)it f(er)ia qu(ar)ta p(ro)xi(m)a ⁶⁴ p(ost) data(m) p(re)sc(n)ci(u)m ventu(r)a real(ite)r (et) cu(m) eff(ectu) resigna(r)e et co(n)descende(re). Qua(n)tum vero de Chotien et Ceczon (sic) ⁶⁶ et cet(er)is bonis sup(er) que ip(s)a dux Ma(r)ia i(n) suo ⁶⁶ dote (et)

.dotalicio h(abet) l(ite)ras (et) p(ri)uilegia. et mu(n)imenta, illa differim(us) ad mutua(m) cu(m) d(omi)no n(ost)ro rege Kazimiro visione(n) du(m) sue se(re)nitati omagiu(m) p(re)stare debu(er)-
inms et tu(n)c q(ue)que sua se(re)nitatis cu(m) d(omi)nis suis consiliarijs inven(er)it nos facien-
du(m) i(n) p(re)miss(is) id tene(re) volu(mus) (et) spo(n)de(mus). It(em) p(ro)mitti(mus) (et)
spo(n)de(mus) p(re)cla(r)e p(ri)ncipi v(ir)gini Anastasie fillie me(m)orate duc(is) Ma(r)ie, soro(r)i
(et) (con)sa(n)gwinee nostre car(issi)me, du(m) ip(s)am d(i)ct(us) d(omi)n(us) rex n(oster) Kazy-
mir(us)⁶⁷ sacro matrimo(n)iali fede(r)i⁶⁸ co(n)tul(er)it s(i)bi⁶⁹ r(aci)on(e) p(at)ri(m)o(n)i(j) ip(s)i(us)
sat(is)face(re) et ea(m) dotalicia(r)e al(ia)s⁷⁰ „wyposazycz” t(a)l(ite)r p(ro)ut se(re)missi(m)us
d(omi)n(us) rex n(oste)r Kazi(mi)r(us), tu(n)c du(m) s(i)bi⁷¹ omagiu(m) facie(mus), cu(m) suis
co(n)siliarijs et n(ost)ris inveneri(n)t. It(em) p(ro)mitti(mus) (et) spo(n)de(mus)⁷² duos ex
d(omi)nis de p(ar)te n(ost)ra ad methas seu granicies mitter(re), gene(r)osus v(er)o d(omi)n(us)
Andreas Ffrydrowicz tenuta(r) i(us) Snyati(n)en(sis) modo i(n)⁷³ si(mi)li de p(ar)te sua d(omi)nos
duos et q(ue)q(ue)⁷⁴ hij q(uatu)or t(a)l(ite)r missi r(aci)on(e) hor(um) bonor(um) regie maiestat(is)
et d(omi)ni Andree Ffrydrowicz et n(ost)ror(um) vastator(um) et (con)c(re)mator(um)⁷⁵ ac
dep(o)p(ul)ator(um) inven(er)int et edix(er)int illud ta(nqua)m⁷⁶ ratu(m), g(ra)tu(m) atq(ue)
f(ir)mu(m) in ewm⁷⁷ tene(re) volu(mus) et pollicem(ur). Qua(n)t(tu)m autem de alijs legac(i)oni-
b(us), v(idelicet) de castro et oppido Byelograd n(e)cno(n) stanni(ni)b(us) sericeis⁷⁸, bob(us),
agnis, ambulatori(b)us et equis⁷⁹, malmasia (et) vino ac alijs q(ue) p(re)libat(us) d(omi)n(us)
n(oster) rex Kazimir(us) p(er) mag(ni)ficu(m) d(omi)n(u)m P(re)dbor(i)u(m) d(e) Conyeczpole,
castella(nu)m Sandomirien(sem) et⁸⁰ capi(taneum) Premysliensem⁶³, nu(n)cci(u)m³⁵ seu
ambasiatore(m) sue maie(stat)is, postulat id t(anqua)m⁸¹ ad visione(m) cu(ni) sua se(re)nitate
mutua(m) differim(us) du(m) sibi⁷¹ omagiu(m) p(re)stabim(us) et q(ue)q(ue) sue se(re)nitat(is)
et d(omi)nor(um) suor(um) consilia(r)ior(um) edictu(m) extit(er)it arbit(ri)o⁸² id pollicem(ur)
p(ro) rato h(ab)ere sub hono(re) et fide n(ost)ra (Christi)anica. Dat(um) Soczawie, f(er)ia
t(er)cia ip(s)o⁸³ die S(an)ctor(um) Petri et Pauli Ap(osto)lor(um)⁸⁴ an(n)o D(omi)ni mille(s)imo
quadringe(n)tesimo qui(n)quage(s)imo sexto. In⁸⁵ cui(us) rei testi(mo)niu(m) sigill(u)m n(ost)-
r(u)m et d(omi)nor(um) consilia(r)ior(um) n(ost)ror(um) sigilla vt o(mn)ia p(re)missa maio(ris)
exista(n)t robor(is) p(re)se(n)ti(b)us su(n)t subappensa.

Ad r(e)l(aci)o(ne)m nobilis ac⁸⁶ gene(r)osi d(omi)ni Petri cancellarii Terre Moldawie.

Arh. St. București, col. Fotocopii Polonia, pach. I/83 (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Dokumenty pergaminowe 5386).

Ediții: Th. Codrescu, *Uricariul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, volum XI, Iași, 1889, p. 81–87; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea 2, București, 1891, p. 64–67; M. Costăchescu, *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 779–788 (text și trad. rom).

Rezumat: Dągiel, *Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Lituaniae*, vol. I, Vilnae, 1758, p. 602; Rykaczewski, *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, literarum, diplomatum quaecunque in archivo regni in arce Cracoviensi continentur*, Paris, 1862, p. 138.

¹ Ms: *aprtum*; C: *a patrium*; H nu înțelege și scrie: *antecellimus... moribus*; U: *ante-cellimus... Proinde*.

² C: *nobilitatibus*.

³ U: *significamus... quod volentes*; apoi: *felicis memorie... predecessorum*.

⁴ Edd.: *quod*.

⁵ Edd.: *Moldawie*.

⁶ Edd.: *Alexandri*.

⁷ U: *memorie... reges* și apoi: *erga... Wladislaum*.

⁸ Edd.: *ymitacioni*.

⁹ C, H: *ac...*; U: *ymitacioni approbare*, omițând cu totul *ac assensu*.

¹⁰ U: *igitur... Kazimirus D. gr. r. Pol...* nos nuper.

¹¹ C, H: *omit sue*.

¹² U: *ad fidem... servandam*.

¹³ Ms scrie *svadam*, fără semn de prescurtare pentru n.

¹⁴ Edd.: *patriis*.

¹⁵ U: *vivifici*.

¹⁶ U: *neminem malium*.

¹⁷ U omite *prefatum*.

¹⁸ U omite *eidem*.

¹⁹ Edd. omite *sue*.

²⁰ U: *perfectus*.

- 21 Edd. : *noconem*.
- 22 U : *ipsos*.
- 23 U : *instruare*.
- 24 U : *quoquando*.
- 25 U : *munimenta... predecessorum*.
- 26 U : *se... Wladislao*.
- 27 H : *ut*.
- 28 U : *Item promittimus... quod si*.
- 29 U : *aliquod*.
- 30 Edd. : *in futuris*.
- 31 U : *aliquando*.
- 32 Ms fără semn de prescurtare. H,U : *cassas*; C : *cassa<ta>s <et>*.
- 33 U omite *omnino*.
- 34 U omite *predicte*.
- 35 C : *nuncijs*; H,U : *nuncys*; edd. mai jos, la alte forme cazuale, *nuncios*, *nuncium*.etc.
- 36 Edd. : *praestito nihilominus*.
- 37 Edd. : *tum*.
- 38 Edd. : *ac*.
- 39 Edd. : *quadringenta*. Ms uită la margine de rînd pe s.
- 40 H : *non fieret... hoc est*; U omite *necessaria*.
- 41 U omite *serenissimus*.
- 42 U : *quamcunque*.
- 43 Ms pare a avea *tra-*, corectat peste *ten-*; U : *trahat*.
- 44 C,H omit *domino*.
- 45 Edd. : *Sidachmath*.
- 46 Edd. : *quum*.
- 47 C,H : *Item eciam*; U : *(Ipsum eciam)*.
- 48 U : *nec*.
- 49 C,H : *nostra*; U : *nostrum*.
- 50 U : *promittimus... exnunc*.
- 51 Ms omite pe s; U : *quibusque*.
- 52 U omite *ipsum Serenissimum Dominum* și apoi pe *nostrum*.
- 53 U : *vel*.
- 54 H,U : *valetibus*.
- 55 U omite *spondemus et*.
- 56 Edd. *oppidum*.
- 57 Ms *theoloneis*, scribul asociind spontan în mintea sa cuvîntul care înseamnă „vămi” cu aria teologică.
- 58 U omite *agris*, serie *arcis*, omite apoi *pratis*, *miricis*, *nemcritus*.
- 59 C omite *miricis*; H serie *siliis... nemoribus*.
- 60 C,H : *willam*.
- 61 U : *Olchowicz*.
- 62 U : *Prodborius*.
- 63 C,H : *Premisliensis*.
- 64 U : *proxime*.
- 65 Ms fără semn de prescurtare. C, H : *Chotinense et Ceczonense*; U : *Chotinense et Ceczonense*.
- 66 Edd. : *usus*.
- 67 Edd. : *Kazimirus*.
- 68 Edd. : *federe*.
- 69 C : *sive*; H : *s... ratione... ipsius*; U : *s. ration... ipsius*.
- 70 C,H : *alyas*.
- 71 C : *suum*; H,U : *s*.
- 72 U omite *et spondemus*.
- 73 Edd. omit *in*.
- 74 U : *quodquod*.
- 75 C : *et malorum*; H : *et... ac depopulatorum*; U : *et... ac (depopulatorum)*.
- 76 U omite *tanquam*.
- 77 Edd. *in eternum*.
- 78 U : *sericies*.
- 79 U : *ambulatoribus (et cerquis)*.
- 80 C,H omit *et*.

⁸¹ U omite *tanquam*, scriind: *id... ad visionem*.

⁸² Edd.: *arbitro*.

⁸³ Edd.: *ipsa*.

⁸⁴ U omite *Apostolorum*.

⁸⁵ U omite textul de aici și pînă la sfârșit.

⁸⁶ C,H: *et*.

TRADUCERE

În numele Domnului, amin. Spre veșnica amintire a lucrului. Cum orice stare a naturii pare a se asemui cu cei ce i-au dat naștere, noi, care le întrecem pe celelalte viețuitoare ¹ și prin judecată și prin înțelegere, nu trebuie să ne rătăcim de datinile și virtuțile și noblețea strămoșilor. De aceea Noi, Petru Voievod și Domn Moldovean, facem cunoscut prin cuprinsul (scrisorii) de față celor cărora li se cuvine, tuturor și fiecăruia, celor de acum și celor viitori, care vor lua cunoștință de (această scrisoare) cum că, voind a ne ține după urmele și sânguitoarele merite de credință ale mărișilor Domni de fericită pomenire, înaintașii noștri, Voievozii Moldovei, și mai cu seamă după cele ale lui Alexandru ², tatăl nostru, și ale lui Ilie ³ și Ștefan ⁴, frații noștri, Voievozi ai Moldovei, față de Prealuminății Principi, domnii Regi ai Poloniei de dumnezeiască pomenire, și anume față de Preainălțatul Principe, Domnul Vladislav ⁵ tatăl, și (față de) celălalt Domn Vladislav ⁶, fiul lui — Regi ai Poloniei —, (voind dară) a dovedi prin asemuire și incuviințarea (noastră) că cele făcute și arătate sunt de-adevărat și vrednice de crezare ⁷: așa precum înaintașii noștri s-au îndatorit pe sine și pe urmașii lor și au dat înscris, după tipic, față de sus-zisii Domni, Regii Poloniei, și față de Coroana lor, întru necurmata și veșnică împlinire a credinței și întru toate celelalte făgăduite și datorate, tot astfel și Noi care, datorită preainălțatului lor ocărmitor, ne bucurăm de succesiunea legiuită, suntem ținuuți a da ascultare întotdeauna dorințelor lor, cu credincioasă supunere. Așadar, de vreme ce ⁸ Prealuminatul Principe și Domn, Domnul Cazimir ⁹, din mila lui Dumnezeu Rege al Poloniei, Domnul nostru preamilostiv, ne-a cerut de curând să-i păstrăm Lui și Coroanei Sale a Poloniei credință curată și desăvârșită și ne-a îndemnat să călcăm pe urmele tatălui și fraților noștri sus-zisi, într-aceea Noi, dorind a încredința pe Luminăția Sa și Coroana Sa sus-numită de sânguină credinței noastre, dăm mărturie prin cuprinsul celei de față că suntem îndatorați și legați prin făgăduiala jurământului prestat, atingând trupește și sărutând Noi înșine lemnul Crucii dătătoare de viață, să păstrăm neprefăcut Luminăției Sale și sus-numitei Sale Coroane a Poloniei deplinătatea credinței și neîncetatul nostru sprijin cu slujbe și ajutoare sub condițiile, clauzele și articolele următoare ¹⁰: Întâi, că trebuie ci chezășuim să nu avem sau să slujim nimănui altuia ca Domn al nostru afară de sus-numitul Domn Cazimir, Regele Poloniei, și de Coroana Sa. Apoi, de acum și pe mai departe, făgăduim aceluiași Domn Rege Cazimir și Coroanei Sale a Poloniei să-i păstrăm credință curată și neprefăcută, să ne îngrăjim de buna stare ¹¹ și onoarea lor, să rânduim oriunde treburile și foloasele lor și să nu fim nicicând, prin noi înșine sau prin altul, ori alții, nici în vreun sfat, nici sub vreun tratat în care să se pună la cale vreun rău, neajuns ori defăimare a sus-zisului Domn Rege sau a Coroanei Sale a Poloniei, ci neîncetat să le dăm de știre și să-i prevenim asupra tuturor neajunsurilor care ar ajunge la cunoștința noastră, și să le fim alături împotriva oricărui neprieten sau vrăjmaș ori vrăjmași și să le dăm ajutoare în persoana noastră proprie, cu toată puterea noastră, ori de câte ori și unde va fi fost de trebuință. Apoi, nu trebuie și nu vom să înstrăinăm în nici un chip nici un fel de pământuri sau stăpâniri de pământuri ale pământurilor Moldovei fără osebita incuviințare și voință a sus-zisului Domn Rege și a Coroanei Sale, iar dacă vreunul sau vreunele vor fi fost înstrăinate sau înstrăinat ¹², trebuie și vom a le redobândi ¹³. Apoi, vom păstra și vom lua aminte, fără înșelăciune și viclesug ¹⁴, la toate și la fiecare din înscrisurile, legămintele și întăririle sus-numiților Domni, înaintașii noștri, Voievozii Moldovei, și mai cu seamă la cele ale lui Alexandru și Ilie, frații noștri (*sic*) ¹⁵, prin care ei au dat înscris și s-au legat față de pomenitul Domn, Regele Vladislav, și față de celălalt Domn Vladislav, fiul său. Apoi, făgăduim ci chezășuim că, dacă s-ar întâmpla să facem cu orice fel de persoane niște înscrisuri sau legămintele care ar fi în vreun oarecare chip împotriva sus-numitului Domn Rege sau a Coroanei Sale a Poloniei ori ar putea fi, în vreun fel, în viitor, voim ca ele să fie stricate, anulate și abrogate și, prin cuprinsul celei de față, le facem să fie stricate, anulate și le abrogăm, hotărând că de acum și pe mai departe ele nu au nici o trăinicie sau tărie. Apoi, făgăduim și suntem datori întru totul ca în ziua și locul (stabilit) — adică în Colomeia și în Cămenia — în oricare dintre acestea ni se va rândui de către sus-numitul nostru Domn, Regele Cazimir, și de către Coroana Sa să păstrăm jurământul de credință față de ele și sus-zisa Sa Coroană a Poloniei, împreună cu dumnealor sftencii și boierii noștri, după obiceiul înaintașilor noștri, Voievozii Mol-

dovei, unde Domnul Rege va fi ținut și va trebui să ne întărească printr-o scrisoare a Maiestății Sale. Dar atunci, dacă în acea zi astfel statornicită <ar cădea> ¹⁶ asupra noastră și a Țării Moldovei vreo nevoie osebită, de pildă război, bătălie cu tătarii sau cu ceilalți potrivnici sau <de ar veni> ¹⁶ asupra persoanei noastre vreo grea neputință — iar acest fapt ar fi vădit Prealuminatului Domn Rege și Coroanei Sale prin solii noștri proprii — atunci Luminăția Sa va trebui să ne amâne ziua pentru un alt soroc potrivit, scrisoarea noastră de față și jurământul prestat rămânând nu mai puțin în <toată> puterea lor; fiind totuși lucru hotărât că sus-numitul Domn Rege și Coroana Sa vor fi ținută să ne dea de știre cu zece săptămâni înainte de statornicirea noimitei zile ¹⁷. Apoi, dacă ar sta să se întâmple în anul de față o expediție războinică înspre Prusia¹⁸ sau spre alte părți, chezășim și făgăduim să-i dăm într-ajutor și să trimitem Domnului Rege Cazimir și Coroanei Sale a Poloniei patru sute de sulite sau patru sute de călăreți cu sulite, înarmați cum se cuvine și ca de război, altfel zis „bronných” ¹⁹; iar dacă expediția războinică nu s-ar arăta trebuincioasă, adică dacă numitul Prealuminat Domn Rege s-ar învoi cu cruciații ²⁰ și ar voi să desfacă întăriturile stăpânite de ei ²¹ atunci, pentru desfacerea ziselor întărituri în Prusia, trebuie și chezășim să-i dăm ca ajutor Maiestății Sale patru sute de boi. Apoi, dacă vreodată sau ori de câte ori ar sta să se întâmple un război împotriva oștimii ²² păgâne și Domnul înainte pomenit, Regele nostru Cazimir, sau Coroana Sa ar purcede cu oștile sale împotriva zisei <oștimi> tătărești sau și-ar trimite propria sa oștimă, atunci și noi făgăduim și ne legăm să mergem în propria persoană și să ne încălărăm cu toată puterea noastră împreună cu Regele nostru Cazimir ori cu căpeteniile sale sau cu oastea sa proprie. Apoi, făgăduim și chezășim ca pe fiii lui Sidachmath ²³ — fostul Han al tătarilor — pe care îi avem sau i-am putea avea să-i dăm și să-i extrădăm Domnului Rege Cazimir sau Coroanei Sale de îndată ce sau când am fi înștiințați de cele de mai sus printr-un sol sau prin soli și scrisori ale Sale, iar pe fiii zisului Han Sidachmath va trebui să-i însoțim pînă în Camenița. Chiar Domnul Rege nu trebuie să-l trimită²⁴ pe tatăl acelor fii, adică pe Hanul Sidachmath, fără sfatul și voința noastră și a dumnealor sfetnicilor noștri, ai Moldovei. Apoi, făgăduim, ne legăm și chezășim ca, de acum și în oricare an care urmează, să trimitem sub cuvânt de prinos omagial solii noștri oșebiți la Prealuminatul Domn, Regele nostru Cazimir, cu plocane sau daruri — altfel zise „ypomyinky” ²⁵ — bune și prețioase, privind-o pe Maiestatea Regească ²⁶. Apoi, chezășim și ne legăm față de Preastrălucita Princesă, Doamna Duceasă Maria, văduva lui Ilie ²⁷ fostul Duce al Moldovei, sub cuvânt de zestre și înzestrare, să lăsăm și să trecem, în fapt și cu împlinire, în mâinile zisei Doamne Duceșe Maria sau într-ale trimisului ei sau în mâinile celui pe care măritul domn Predbor de Konieczpole, părcălab al Sandomirului și căpitan de Premyszl, îl va fi pus sau îl va fi arătat, în miercurea care va veni imediat după data celei de față²⁸, tîrgul Siret cu mahalaua <sa> și satele care țin de el, și satul Volovăț cu celelalte sate care țin de el din vechime, cu toate și ficcare vamă, cu morile, cărciumile, ogoarele, ariile²⁹, pășunile, câmpurile, pădurile, tufărișurile, codrii, râurile, heleșteiele, dările, veniturile, foloasele și acareturile — pe care, pentru scurtime, renunțăm să le amănunțim — sub orice nume ar fi socotite ca ținând din vechime de tîrgul Siret și de satul Volovăț, neoprind pentru noi nici un drept sau stăpînire. Iar cît privește Hotinul și Țețina și celelalte bunuri asupra cărora Duceșă Maria are scrisori și privilegii și întăriri în zestre și înzestrarea <ei> ³⁰, pe acelea le amănăm pînă la vederea de amândouă părțile, dimpreună cu Domnul nostru, Regele Cazimir, când va trebui să depunem jurământul față de Luminăția Sa și atunci ceea ce Luminăția Sa, dimpreună cu domnii sfetnici ai Săi, va găsi cu cale că avem a face în ceea ce privește cele de mai sus voim și chezășim să ținem. Apoi, făgăduim și chezășim Preastrălucitei Princesă, Domniței Anastasia, fiica pomenitei Duceșe Maria, sora și multiubită noastră rudă de sînge, ca, atunci când zisul Domn, Regele nostru Cazimir, o va fi adus lângă sine prin legătura sfântă a căsătoriei, să-i dăm mulțumită în ce privește moștenirea ei și să o înzestram, altfel zis „wyposzacz” ³¹, așa precum Prealuminatul Domn, Regele nostru Cazimir, atunci când îi vom face jurământul, va găsi cu cale, împreună cu sfetnicii săi și ai noștri. Apoi făgăduim și chezășim să trimitem doi domni despre partea noastră la hotare sau granițe, iar nobilul domn Andrei Fridrovici, administrator de Sniatin, în același chip <să trimită> despre partea sa doi domni și, ceea ce ar afla și ar hotărî aceștia patru, astfel trimiși, în privința acelor bunuri ale Maiestății Regești și ale domnului Andrei Fridrovici și ale noastre, pustiite, părjolate ³² și jefuite, acel <lucru> voim și făgăduim a-l ține în veci ca pe o <hotărâre> consfințită, încuviințată și întărită. Însă cît privește alte solii, anume despre cetatea și tîrgul Cetății Albe, precum și despre pânzeturi, mătăsuri, boi, miei, trăpași³³, și cai ³⁴, malvasie ³⁵, și vin, și altele pe care pomenitul Domn al nostru, Regele Cazimir, le cere prin măritul domn Predbor de Konieczpole, părcălab de Sandomir, căpitan de Premyszl, solul sau ambasadorul Maiestății Sale, acestea le amănăm pînă la vederea de amândouă părțile cu Luminăția Sa, când îi vom depune jurământul, și, ceea ce s-ar afla hotărât prin judecata Luminăției Sale și a domnilor Săi sfetnici, acest <lucru> făgăduim a-l socoti drept consfințit, sub cîntea și credința noastră creștinească.

Dat la Suceava, marți chiar în ziua sfinților Apostoli Petru și Pavel, în anul Domnului o mie patru sute cincizeci și șase. Întru mărturisirea acestui lucru au fost atârinate acestei <scrisori> pecetea noastră și pecețile dumnealor sfetnicilor noștri pentru ca toate cele de mai sus să dobândească mai mare tărie.

După spusa nobilului și generosului domn Petru, logofătul Țării Moldovei.

¹ C: „noi care de altfel ne deosebin prin făptură și știință și înțelegere”, înscrindându-l pe *animancia* (acuzativ neutru plural) în seria ablativelor următoare, *ratione* și *intellectu*.

² Alexandru cel Bun (1400–1432);

³ Iliș (1432–1433; 1435–1436; 1436–1442 împreună cu fratele său Ștefan).

⁴ Ștefan al II-lea (1433–1435; 1436–1442 împreună cu fratele său Iliș).

⁵ Vladislav al II-lea (1386–1434), mare duce al Lituaniei (1377–1381, 1382–1401), iar din 1401 duce suprem.

⁶ Vladislav al III-lea Warneńczyk (1434–1444), duce suprem al Lituaniei (1434–1440) și rege al Ungariei ca Ulászló I din 1440.

⁷ Întreaga frază este deficitar construită, lipsindu-i un verb regent care să-i întregască sensul. C aici: „vrând a aproba faptele și arătările de adevăr și credință, vrednice de imitat”.

⁸ C: „când”.

⁹ Cazimir al IV-lea (1447–1492), mare duce al Lituaniei din 1440.

¹⁰ C: „Din această pricină, Noi dorind să asigurăm Seninătatea Sa și Coroana sa înainte numită de zelul credinței noastre, făgăduim prin această scrisoare că vom păstra în chip sincer Seninătatea sale și Coroanei sale a Poloniei numite înainte întregimea credinței și am arătat că suntem îndatoriti și legați pentru ajutor continuu, cu slujbe și sprijin, prin jurământ, atingând în chip material lemnul crucii dătătoare de viață și sărutând-o, sub condițiunile, capitolele și articolele care urmează”.

¹¹ În original *bonum status eorum*. Dacă admitem că diacul a socotit *bonum* drept substantiv „binele”, iar *status* un genitiv, traducerea ar trebui să sune: „binele stării noastre”. Această variantă este destul de improbabilă dat fiind faptul că formula uzuală era *bonus status* (în care *bonus* este adjectiv atribut pe lângă *status*). Aici probabil că avem de-a face cu aceeași inabilitate (sau neatenție) în mănuierea limbii latine pe care am semnalat-o mai sus (cf. nota 2) și pe care o vom întâlni și în continuare (cf. notele 6, 9, 12).

¹² Textul este redactat cu stângăcie; corect: *si aliqua alienata vel aliquo alienate essent*.

¹³ Evident, aluzie la recuperarea Chilei, cedată de Petru al II-lea, în 1448, lui Iancu de Huedoara, și constituind un element fundamental al rivalității polono-maghiare în spațiul românesc. Această clauză (inserată și în tratatul moldo-polon din 2 martie 1462) stipulează, într-o formă deghizată, angajamentul domnului moldovean de a readuce Chilia sub stăpânirea Moldovei.

¹⁴ C leagă *sine dolo et fraude* de *inscripserunt et obligauerunt*, traducând: „au dat în scris și s-au îndatorit, fără viclenie și înșelăciune”.

¹⁵ Evident greșeală (datorată, o dată mai mult, neatenției diacului); cf. mai sus corect: Alexandru tatăl și Iliș și Ștefan frații.

¹⁶ Verbul regent lipsește, sensul frazei trebuind a fi clarificat prin adăogirea noastră.

¹⁷ C: „cu acest lucru atunci hotărât, că numitul Domn, Regele, și Coroana sa vor fi ținuti să ne înștiințeze cu zece săptămâni înainte de numita zi”.

¹⁸ Este vorba de războiul regatului polon cu Ordinul Teutonic, izbucnit în 1454 și încheiat după 13 ani (1466) prin pacea de la Toruń.

¹⁹ În limba polonă „înarmați”. C: „înarmați cum se cuvine și ca de război, cu cuirasse”, iar în nota 1, p. 785: „срѡна armure, cuirase”.

²⁰ Cavalerii Ordinului Teuton.

²¹ C traduce, inexplicabil, „Iar dacă o expediție războinică n-ar fi trebuincioasă, adică dacă numitul, preastrălucitul Domn Rege s-ar lupta cu Cruciati și ar vrea să sfârșească el singur neînțelegerile iscate, atunci pentru aducerea la sfârșit a minutelor neînțelegeri, în Prusia, trebuie și făgăduim să dăm ca ajutor Maiestății Sale patru sute de boi”. Să nu fi înțeles corect sensul lui *componere* și *fortalicium*? Mai ales că ultimul era un cuvânt nu foarte rar în latina medievală, atestat și în română de la 1750 (cf. Gheorghe Clivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Măruș, *Dictionarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche* (1421–1760), București, 1992). Sau mai degrabă i-a scăpat sensul general al frazei și, atunci a încercat să dea o traducere care i s-a părut a fi logică?

²² C traduce *gentilitas* prin „popor”; *prophanam gentilitatem* „popor necredincios”; *propriam suam gentilitatem* „propriul său popor”, *Tartaricam* (*gentilitatem*) „popor tartaric”. DuC explică: *gens*: 1. gentiles, pagani, 2. militum copia, exercitus, iar *gentilitas* = paganismus. Aici, scribul nostru transferă sensul 2 al lui *gens* asupra lui *gentilitas* (poate să fi știut și că în italiană *gente* „oaste, arinată”), considerând că, dacă *gens* = 1. păgîn; 2. oaste, atunci și *gentilitas* = 1. păgânătate, păgânime, iar 2. oștine.

²³ Sayyid Ahmed I, han al Hoardei de Aur (cca 1433 — cca 1465). Afirmatia din textul nostru presupune o participare a moldovenilor la luptele împotriva tătarilor, împrejurare în care unii fii ai hanului au căzut în captivitatea lor.

²⁴ Adică să-l elibereze.

²⁵ În limba polonă „daruri”.

²⁶ C: „Asemenea făgăduim și ne îndatorăm și chezășuim ca de acuma și în oricâți ani vor urma să trimitem în chip de preț de omagiu solii noștri anume, la însuși prea luminatul Domn, Regele nostru Cazimîr, cu daruri sau bunuri vrednice de amintire, pentru Maiestatea sa regească”.

²⁷ Marinca, sora ducelui Lituaniei; vară cu regele polon, căsătorită în 1425 cu Iliș.

²⁸ În 1456, data de 29 iunie, Sfinții Apostoli Petru și Pavel, a căzut în ziua de marți. Deci prima miercuri după această sărbătoare a fost în 30 iunie.

²⁹ C: „judecăți (?)”. De altfel, întreaga frază este tradusă destul de confuz.

³⁰ C: „Întrucât privește pentru Hotin și Țețuina și celelalte bunuri asupra cărora însăși Doamna Maria are scrisori și privilegii și întărituri pentru a le folosi ca zestre”, traducere impusă de lectura greșită a prescurtării din ms (cf. nota 66 la text).

³¹ În limba polonă „a dota, a înzestra”.

³² C: „ale pustiirilor și pagubelor și jafurilor noastre”, traducere determinată de neînțelegerea prescurtării din ms (cf. nota 75 la text).

³³ C lasă loc liber, necunoscând sensul lui *ambulatoribus* pe care DuC îl explică astfel: *equus qui Tolutarius Senecae, Gradarius Lucilio, Asturco Plinio dicitur* cui *mollis alterno crurum explicatu glomeratio est*”.

³⁴ În latina medievală *equus* înseamnă și cal mare, cu cuirasă de zale, folosit mai ales în război (cf. DuC „pro equo maiore et cataphracto, quo utebatur potissimum in bellis et praeliis”).

³⁵ Vin dulce, licoros, numit astfel după numele unui oraș din Peloponez.

SLUJITORI AI ARHIVELOR DIN ROMÂNIA

Constantin S. Nicolăescu-Plopșor unul din întemeietorii Filialei Arhivelor Statului din Craiova

ILIE VULPE

Constantin S. Nicolăescu-Plopșor s-a născut în comuna Sălcuța, județul Dolj, la 20 aprilie 1900, fiul lui Stan Nicolăescu și Polina — născută Dincă Schileru. Licențiat în litere, el a fost numit în funcția de arhivar subdirector în primul colectiv al Arhivelor Statului din Craiova, alături de C. D. Fortunescu, director, Ion Căncea, paleograf, și Ion Donat — impegat ¹.

La data de 15 ianuarie 1933, când nu împlinise încă vârsta de 33 ani, a fost numit, în locul lui C. D. Fortunescu, director al noii instituții, funcție din care a fost înlocuit în 10 decembrie 1933, pentru scurtă vreme, de Șt. Ciuceanu, profesor al liceului Carol I din Craiova ².

Acești primi ani ai Filialei Arhivelor Statului din județul Dolj au fost și cei mai grei, mai cu seamă că, prin ordinul de înființare a ei, trebuia să funcționeze fără nici un angajament bugetar ³. De aceea, preocuparea primordială a conducerii a fost de a prinde Filiala Arhivelor Statului în bugetul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, din care făcea atunci parte, și de a obține un local corespunzător pentru tânăra instituție.

În același timp, Constantin Nicolăescu-Plopșor s-a dovedit un pasionat al muncii de strângere, spre salvare, a documentelor, mai ales în cel de al doilea mandat al său ca director, consumat între anii 1939—1951 ⁴.

Revenind, trebuie subliniat că în întreaga sa activitate de șef al Arhivelor craiovene, Constantin S. Nicolăescu-Plopșor s-a zbatut pentru rezolvarea unei probleme care a fost însă soluționată abia în 1972 — aceea a obținerii unui imobil care să ofere condiții optime de păstrare a documentelor. Primul imobil pe care l-a obținut a fost una din aripile Școlii primare de băieți „Mădona Dudu” ⁵.

¹ Arh. St. Craiova, fond Filiala Arhivelor Statului județul Dolj, dosar 1/1931, f. 6.

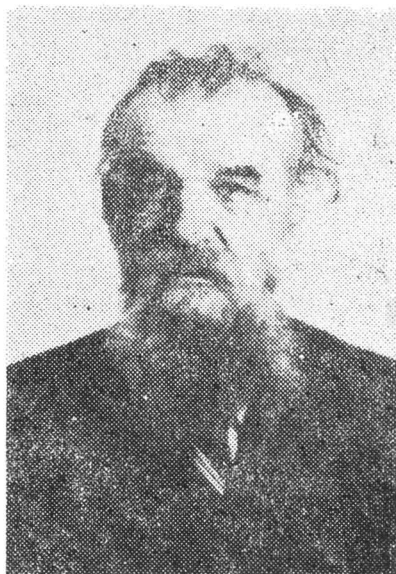
² Ibidem, f. 4.

³ Ibidem, Vezi și *Arhivele Statului Craiova. 50 de ani de la existență (1931—1981)*, București, 1981, p. 28.

⁴ *Arhivele Statului Craiova...*, p. 92.

⁵ Arh. St. Craiova, fond Filiala Arhivelor Statului județul Dolj, dosar 1/1933, f. 104—105.

Dovedindu-se a fi o rezolvare nesatisfăcătoare a acestei probleme, obținerea unui local special desemnat ca depozit de arhivă, a rămas în continuare în atenția conducerii filialei, mărturie fiind atât numeroasele rapoarte făcute la autoritățile locale și centrale cât și deseale mutări ale arhivei, de la Școala primară de băieți „Madona Dudu”, la Casele Băniei, în casele Jean Mihail. La 24 martie 1934 Constantin S. Nicolăescu-Plopșor încheia proces-verbal de predare-primire a averii filialei, noului director, Nicolae Gh. Dinculescu.

Prin aceasta, îi transmitea în gestiune 81 de documente din perioada 1469—1855 inventariate și alte 220 neinventariate, 290 planuri și hărți, 42 tabele de împroprietărire și hotărnicii, 415 cărți ale bibliotecii instituției, precum și mai multe fonduri arhivistice, între care Curtea de apel Craiova (1831—1900), Tribunalul județului Dolj—Secțiunile I—III (1831—1900), Prefectura județului Dolj, (1844—1900), Teatrul național Craiova, Liceul „Elena Cuza”, Liceul „Regina Elisabeta” și primăriile comunelor Calafat, Corabia, Întorsura, Cerat, Craiova etc.⁶.

Reinstalat la cârma instituției în anul 1939, Constantin S. Nicolăescu-Plopșor s-a confruntat cu aceleași probleme, situația agravându-se după cutremurul din noiembrie 1940⁷, în urma căruia localul Școlii primare de băieți „Madona Dudu” în care se găsea depozitată arhiva, a fost serios avariat. Dar cei mai grei ani au fost cei din timpul celui de-al doilea război mondial, mai cu seamă aceia în care frontul s-a apropiat de granițele țării.

Cu aprobarea Direcției Generale a Arhivelor Statului, Constantin S. Nicolăescu-Plopșor a luat măsura ca fondurile și colecțiile arhivistice cele mai valoroase să fie puse la adăpost, nu întâmplător, în Plopșor, sat al comunei

⁶ Documentul se află în proprietatea doamnei Mira Nicolăescu-Plopșor din Craiova.

⁷ Arh. St. Craiova, fond Filiala Arhivelor Statului județul Dolj, dosar 2/1940, f. 37—39.

Sălcuța în care se născuse, în localul dispensarului uman, de unde au fost readuse în Craiova abia mai târziu, după sfârșitul războiului ⁸.

Mare prețuitor al arhivelor, Constantin S. Nicolăescu-Plopșor a menținut până la sfârșitul vieții sale — mai 1968 — o legătură strânsă cu Filiala Arhivelor Statului din Craiova, deși destinul de arheolog l-a despărțit de această instituție.

Meritul său, pus alături de contribuția celorlalți directori: Fortunescu, Dinculescu, — din anii de început — a fost în primul rând acela că s-a străduit să organizeze și să facă funcțională, ca instituție de cercetare și de cultură, Filiala craioveană a Arhivelor Statului.

⁸ Ibidem, dosar 1/1944, f. 4.

Document Management

— un sistem modern de prelucrare a documentelor tehnice —

TIBERIU TĂNASE

Lumea modernă funcționează pe structura unei rețele uriașe de informații ce trebuie să circule rapid și fără pierderi. Nici o instituție sau organism social nu poate să ignore această realitate. Torentul de informație este un impozit înspăimântător pentru productivitate. Studiile arată că cei mai mulți oameni pierd 15% din documentele pe care le primesc și consumă mai mult de 20% din timpul de lucru încercând să le găsească. Mai mult decât atât, 20% dintr-o oră se pierde încercând să extragem, să îndosariem și să distribuim informația.

Document Management reprezintă un sistem modern de prelucrare a documentelor tehnice, ce presupune unele soluții computerizate de arhivare, circulație și tehnoredactare a documentelor. Acest sistem reprezintă ultima noutate în prelucrarea documentelor tehnice și a fost prezentat și în România, prin colaborarea firmelor A.C. International S.A., Lotus Development Corp. și KODAK. Sistemul presupune următoarele etape: I. Introducerea de date. II. Interogarea și prelucrarea datelor.

I. *Introducerea de date.* Introducerea datelor poate fi asigurată de compania Lotus — Development Corp, care deține o tehnologie informatică utilizată de C.E.E., Japonia, S.U.A. Este vorba despre un produs software pentru gestiunea documentelor, partajarea și controlul circulației informației — Lotus Notes 3.0.

Prin produsul Notes se pot culege informații din mai multe surse, indiferent de suportul pe care se găsesc sau de dimensiunile acestuia. Se pot introduce date din documente scrise (hârtie); desene; sonorizate sau video etc. Răspunsurile (replicile) pot fi date acolo unde este necesar și chiar în mai multe locuri simultan.

II. *Interogarea și prelucrarea datelor se poate face în următoarea succesiune:* 1. exploatarea bazei de date și distribuirea informației; 2. tehnoredactarea computerizată a documentelor; 3. arhivarea și prelucrarea computerizată a documentelor tehnice.

1. Exploatarea bazei de date se poate realiza folosind produsul software pentru gestiunea documentelor și partajarea informațiilor LOTUS NOTES 3.0. Acest produs a fost prezentat ca o noutate la târgul internațional al informaticii de la Hanovra. Stocarea informațiilor se poate face pe hard-disk, disc optic sau de un alt suport.

Documentele fragile sau cele care se pot deteriora mai ușor pot fi scanate și introduse în baza de date. Exploatarea bazei de date este eficientă deoarece răspunsurile (replicile) pot fi simultane în aceeași instituție sau în localități

diferite (ex. București, Londra sau Paris). Orice modificare a bazei de date (de la centru) se transmite tuturor utilizatorilor din rețea.

2. Tehnoredactarea computerizată permite editarea informațiilor solicitate într-un interval de timp redus. Compania Aldus Corporation utilizează un program Aldus Paga Market care permite utilizatorilor să proiecteze, să editeze, și să producă electronic informațiile tipărite, reducând astfel timpul și cheltuielile asociate tehnicilor de editare tradiționale.

3. Arhivarea și prelucrarea computerizată a documentelor. În această operațiune, firma KODAK — s-a impus realizând discul optic și sistemul Automated DISK Library-Model 560, acest sistem permite stocarea informației de pe orice suport (hârtie, film, microfilm, video etc.) prin scanarea imaginilor ce pot fi înregistrate pe discul optic, permițând accesul rapid la documente prin programul „NOTES”. Imaginea se poate păstra atâta timp cât va fi nevoie, putându-se renunța la stocarea imaginii (păstrare), când nu mai este nevoie de ea.

Sistemul permite stocarea proiectelor ce pot fi scanate și trecute pe discul optic, putând rezolva și problema depozitării și a accesului rapid la proiectul solicitat. De asemenea, prin utilizarea programului Aldus Page Marker se poate edita rapid informația păstrată pe discul optic.

Trecerea proiectelor prin scanare pe discul optic permite renunțarea la proiectele originale ce pot fi selecționate, iar spațiile mari de depozitare nu vor mai fi necesare. Accesul rapid la proiect poate să elimine sistemul de evidență primară greu operabil, manipularea proiectului, iar copierea lui rapidă se poate realiza prin tehnoredactarea computerizată¹.

RÉSUMÉ

Document management est un nouveau système pour la classification des documents techniques. Ce système est présent maintenant en Roumanie aussi par la collaboration entre AC International, Lotus Development Corporation et Kodak.

PRÉCIS

The Document Management — its a modern system of the processing of technical documents. This system is present now in Romania too in close cooperation of AC International, Lotus Development Corporation and Kodak.

¹ Materialul de față are la bază datele prezentate la colocviul „Puterea conexiunilor și conexiunea puterilor”, care a avut loc la Curtea Constituțională pe data de 9 aprilie 1993.

Documente românești privind răscoala antiotomană de la Niș (1841)

Autoritățile Țării Românești, mai ales după înființarea, în 1830, a cordonului sanitar pe linia Dunării¹, au urmărit cu atenție evenimentele care se petreceau la dreapta fluviului, acestea găsimu-și, de aceea, o largă reflecție în documentele oficiale². Informațiile proveneau în primul rând de la șefii carantinelor dunărene, care aveau îndatorirea expresă de a face cercetări „pentru dovedirea a orice mișcări să urmează în a dreapta parte a Turchii”³.

Se știe că răscoala a izbucnit în luna aprilie 1841⁴, cauza principală fiind, așa cum se arată într-un raport consular austriac, mărirea arbitrară de către autoritățile otomane a impozitelor fixate și folosirea pentru perceperea lor, a „măsurilor celor mai crude”⁵. Causa imediată o constituie faptul că, în ziua de Paști, musulmanii au intrat cu forța în biserica satului Camanița din ținutul Nișului, atacându-i pe bulgarii⁶ aflați acolo, dezonorându-le soțiile și fiicele și rămânând nepedepsiți⁷. Unul dintre documentele pe care le publicăm acum corectează însă această știre, precizând că evenimentul s-a petrecut nu în ziua de Paști, ci în Duminica Floriilor, iar atacatorii erau „ca la 20 sau 30 turci și arnăuți”⁸.

Răscoala s-a întins curând în mai multe ținuturi, în „opt cazale”, cum se spune în același document, începând cu cea a Nișului⁹, cuprinzând un

¹ Ion I. Nistor, *Ravagiile epidemiilor de ciumă și holeră și instituirea cordonului carantină la Dunăre*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria III, tom. XXVII (1944–1945), p. 385 și urm.

² Cu alt prilej, am publicat un set de documente similare, din anul 1849, referitoare la răscoala de la Vidin. Vezi Tudor Mateescu, *Știri românești despre răscoala antiotomană din regiunea Vidinului din aprilie 1849*, în „Revista Arhivelor”, LV, (1979), vol. XL, supliment, p. 146–148.

³ *Ibidem*, p. 145.

⁴ St. Romanski, *Avstrijski dokumenti po Niškoto bālgarsko vāstanie otā 1841 g.* (Documente austriece privind răscoala bulgară de la Niș din anul 1841), Sofia, 1912, p. 79; Dimitrije Djordjević, *Revolutions nationales des peuples balkaniques, 1804–1914*, Beograd, 1965, p. 66. Vezi și raportul lui Billecocq, consulul Franței la București din 3 mai 1841. (Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVII, București, 1913, p. 808).

⁵ St. Romanski, *op. cit.*, p. 103.

⁶ Așa sunt numiți în documentele pe care le publicăm, ca și în documentele austriece. (*Ibidem*, p. 80 și urm). Dimitrije Djordjević consideră însă că răscoala au fost sârbi. (*Op. cit.*, p. 65–66). Consiliul Billecocq arată că la răscoală au participat atât bulgari cât și sârbi, ceea ce ni se pare mult mai aproape de adevăr.

(Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVII, p. 817).

⁷ St. Romanski, *op. cit.*, p. 103.

⁸ Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 1243/1841, f. 18.

(Vezi doc. nr. 3).

⁹ *Ibidem*, f. 19.

mare număr de sate¹⁰. Chiar și bulgarii din Țara Românească și Moldova vroiau să organizeze o ceată pentru a veni în ajutorul răsculaților de la Niș, „ce sunt supt prada și robia turcului”¹¹. Pentru înăbușirea răscoalei au fost aduse trupe și din alte părți ale Imperiului otoman, ca, de pildă, de la Silistra și Rușciuc¹². Cu acest prilej au fost incendiate 240 de sate, iar 10.000 de oameni au fost siliți să se refugieze în Serbia¹³. Documentele pe care le redăm în continuare completează, credem, în chip fericit informațiile cunoscute până acum despre răscoala de la Niș.

TUDOR MATEESCU

1

1841 aprilie 30, Zimnicea. Raport al carantinei Zimnicea către Comitetul Carantinelor, în care se prezintă știri despre evenimentele de la sudul Dunării, printre care și despre răscoala de la Niș.

No. 1873. Priimit mai 2.
Cînstitului Comitet al Carantinelor.
Direcția car<antinei> Zimnicea.

Raport.

La porunca ci<nstitului> comitet cu no. 840, direcția are cinste a-i face cunoscut că, în urma lui Necolache Țenovici din Siștov s-au mai jăfnuit două case și, după cercetarea ce au făcut musulimul de la Nicopoli, n-au putut dovedi ce turci au fost aceia care jăfniesc. Arnăuți<i> acei ce are în oraș Siștov și în satele după înprejurul lui au trecut dincolo, peste Balcanuri.

La orașul Nișu, ținutul turcesc despre Serbia, s-ar fi înpotrivit bulgari<i> asupra turcilor pentru regulile pămîntului.

Pentru care direcția, după îndatorire, plecat face cunoscut ci<nstitului> comitet.

P<entru> director,
ss. Schlacht

Anul 1841, apr<ilie> 30. No. 165.

<Rezoluție:> Să <se> facă răport la ce<selența> sa ghener<alul>, cu această arătare. Să <se> dea și în cunoștința ci<nstitului> Depart<ament> din Lăuntru. Mai 2.

<Însemnare.> S-au făcut cunoscut Depart<amentului> din Lăuntru.

Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 1243/1841, f. 11, Orig.

2

1841 mai 4, Bechet. Raport al carantinei Bechet către Comitetul Carantinelor despre adunarea de ostași otomani din părțile Rahovei pentru a fi trimiși la Niș.

No. 2170. Priimit mai 19.
Cînstitului Comitet al Carantinelor.
Carantina Bechetu.

¹⁰ Vezi lista acestor sate la St. Romanski, *op. cit.*, p. 103—104, 109.

¹¹ Constantin N. Velichi, *Știri și documente inedite asupra mișcării revoluționare de la Brăila din 1841*, în „Romanislavica”, V, 1962, p. 104. Vezi și raportul consulului, Billecocq din 30 iulie 1841 (Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVII, p. 817).

¹² Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor dosar 1243/1841, f. 52.
(Vezi doc. nr. 5).

¹³ Dimitrije Djordjević, *op. cit.*, p. 66.

Raport.

Fiindcă împotriva aceştii carant<ini>, în oraşul Rahova, s-au orânduie ca aianul de aci să adune du prin satele vecinate 1000 ostaşi, supt comanda pomenitului aian, şi pentru că s-au şi însumat dintr-inşi<i> câteva sute, cercetând am aflat că, din porunca Înaltei Porţi, sunt a să duce (amestecaţi cu oştiri de la Dii*) la Niş. Carantina însă să cunoaşte datoare plecat a face cunoscut.

ss. M. Fotescu

Anul 1841 mai 4. No. 67.

<Rezoluţie:> La delă.

<Insemnare:> La ec<selenţa> sa ghener<alul> — 20.

Arh. St. Buc. fond Comitetul Carantinelor, dosar 1243/1841, f. 22, Orig.

* Vechea denumire românească a oraşului Vidin.

3

1841 mai 8, Calafat. Raport al carantinei Calafat către Comitetul Carantinelor despre izbucnirea şi desfăşurarea răscoalei antiotomane de la Niş.

No. 2045. Priimit mai 13.

Cinsti<ului> Comitet al Carantinelor.

Carantina Calafat.

Raport.

În urma porunci<i> cinstitului comitet cu no. 837, atingătoare de a să da ştiinţă de tulburarea ce să urmează în decindea, carantina, cercetind prin putincioasele ei mijloace şi luând acum adevărată ştiinţă despre rădicarea bulgarilor asupra turcilor, plecat, pă lângă acest o alătură cinsti<tu>ului comitet.

Pentru director,
ss. C. Stăncescu

Anul 1841, luna mai 8. No. 165.

<Rezoluţie:> La delă.

<Anexă>

Tulburarea ce să urmează în decindea între turci şi bulgari s-a început cu chipul următor, adică: În Duminica Florilor, fiind creştini<i> la sfânta biserică într-un sat din cazaoa Nişului, a<u> venit ca la 20 sau 30 turci şi arnăuţi şi, intrând în biserică, pă bărbaţi i-au tăiat, iar pă fete, neveste şi copii i-au batjocorit. Din carei, scăpând câţiva bărbaţi, s-au dus la Nişi să jeluiască mării sale paşi<i> pentru această netrebnică faptă, cărora le-au răspuns că va căuta pă acei hoţi a-i prinde să-i pedepsească. După câteva zile, negăsindu-i, le-au zis că n-are ce să le facă, şi să se roage lui Dumnezeu să nu se mai întâmple asemenea. Văzând creştini<i> că după aceasta nu pot căpăta nici un drept, au luat arme şi a<u> început şi ei a face turcilor precum turci<i> făcuse lor, adică adunându-se ca la 30 mii bulgari, a<u> început revoluţie asupra turcilor. Şi văzând paşa de la Nişi a lor pregătire, pă d-o parte a scris la Arnăutluc* şi au venit d-acolo doi paşi cu opt mii ostaşi, iar pă de alta a înştiinţat la Constantinopoli. Şi până a nu sosi răspuns d-acolo, ei au început bătaia, la care bătac s-au pierdut ca la 1200 creştini şi ca la 7 sau 8 sute turci. Unde biruindu-se turci<i>, a<u>, fugit innapoi la Arnăutluc. Şi în vremea aceştii turbări (sic!), aflându-se Arif Bei la Nişi, a fugit la Sofia şi d-acolo la Constantinopoli. Bulgari<i> până acum au luat cinci oraşele, care să zice pâlânci, iar Nişu<l> se află periorisit**. Mai în trecutele zile, viind un ferman de la Constantinopoli la măriia sa paşa de la Vidin, coprinzător că să trimitte de către Înalta Poartă 6 paşi cu 60 mii oştire, peste carei seraskher este Ederne Valesi***, iar măriia sa paşa de la Vidin este orinduie nazâr peste toţi. Şi de atunci şi până acum nu s-au mai auzit alt despre aceasta fără numai creştini<i> oraşani din Vidin a<u> făcut cerere către măriia sa paşa a nu să rădica din acel oraş, ca nu, în lipsa, să să facă şi aci vro tulburare. A căror cerere măriia sa paşa, pă de o parte a innaintat-o la Înalta Poartă şi aşteaptă răspuns, iar pă d-alta a chemat pă toţi cnezi<i> din cazaoa Vidinului şi, împreună cu vlădica, le-au dat

cuviniicioasele poveți ca să nu facă și ei vro mișcare, ci să-și caute de sărăcia lor, precum și turcilor le-au dat strașnică poruncă a nu face cătuși de puțin rău la vreunul din creștini. Din carei cnezi, pă carei i-au socotit măriia sa pașa că sunt turburători i-a oprit acoloa, și așa acum, în toată cazaoa, să află liniște.

Alalteer(i), cu întoarcerea tatarului**** de la Niși, a adus următoarele vestiri:

1-iu. Că Sârbiea a coborât la graniță ca la 10 mii sârbi, cu cuvânt ca să-și păzească granița.

2-lea. Cinci mii bulgari au intrat cu familiile lor în ținutu(1) Sârbii și, lăsându-le acolo, ei s-au întors înapoi spre război. Pentru aceasta însă bănuială are măriia sa pașa ca nu cumva să fie uniți sârbi(i) cu bulgari(i).

3-lea. Să vorbește că este să se coboare una mie cinci sute sârbi spre a fi comandiri bulgarilor.

4-lea. Până a nu să întări cordoanele de strejuire ale bulgarilor, s-au slobozit ca la 2 mii arnăuți de la Arnăutluc, și, călcând trei sate bulgărești, au tăiat, au robii și au jefuit, din care jafuri încărcind 70 cară, a(șu) plecat cu ele. Luând de știre pașa de la Niși despre această a lor urmăre, au plecat cu oștire asupra-le, unde, ajungându-i și, vrând să scoată pă cei robiți s-a pomenit d-odată că l-a lăsat oștirea și s-a unit cu arnăuți(i), întorcând armele asupra lui, de unde a fost silit a să întoarcă înapoi numai cu 5 oameni.

5-lea. Bulgari(i) să află până acum rădicați din opt cazale, adecă Nișu, Lescovța, Vrancea, Piroț sau Sarchioi, Sofiia și altele, întinderea lor este până, aproape de Pazargic****. Acum însă bătae între dânsi(i) deocamdată nu să urmează, decât pregătiri să fac d-amândooă părțile.

6-lea. Bulgari(i) și-au întărit cordoanele, încât nu poate să treacă alt nimeni fără numai curieru(1) austriiacesc.

7-lea. Bulgari(i) au scris la Beligrăic***** ce cade la hotaru(1) ținutului Vidinului, ca să se scoale și ei, despre care gătire, luând de știre măriia sa pașa, a trimis ostași cu tunuri spre a împiedica a lor mișcare.

Accasta este, știința ce până acum a putut carantina lua.

1841 mai 8.

Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 1234/1841, f. 17 – 19. Orig.

* Tc. *Arnauvuluk* – Albania.

** izolat, îngrădit, mărginit.

*** Tc. *Edirne Valisi*, guvernatorul de Adrianopol.

**** curier.

***** Tatar Pazargic, oraș în sudul Bulgariei.

***** Belogradic, oraș în nord-vestul Bulgariei.

4

1841 mai 31, Turnu Severin.

Raport al carantinei Noului Severin către Comitetul Carantinelor despre deslășurarea răscoalei antiotomane de la Niș.

No. 2432. Priimit iunie 4.

Cin(sti)țului Comitet al Carantinelor.

Direcția carantini(i) Noului Severin.

Raport.

Cu silință, prin toate mijloacele cercetând această direcție în vecinătate pentru turburarea turcilor, s-au aflat pricina lor dă stau gata a să război, căci au văzut pă sârbi(i) bulgari rădicați cu apostasie asupra turcilor, care să află bătându-să înprejuru(1) cetăți(i) Nișului. Turcilor dă la cetățile vecine fiindu-le teamă a nu face vreo nevălire asupra-le și Serbiia, d-aceia, strejuindu-să, sunt gata a să război. În pricina răzvrătiri(i) bulgarilor, după un ferman al Înnaltei Porți othomanicești, ce s-au cetit la Beligrad, dă sunt aproape zece zile, s-au luat știre că Înnalta Poartă othomanicească, după înțelegerea ce ar fi avut cu celelalte înalte curți, ar fi orânduit comisie în pricina acei răzvrătiri, însă pă luminăția sa Husain Pașa al Vidinului i pă luminăția sa pașa din Scopia și luminăția sa pașa dă la Edirnea, i d. ghinăral consol rusesc din Constantinopoli, și doi deputați sârbi din partea Sârbii care s-ar fi pregătind să meargă în Bulgaria spre cercetare și liniștire. Tot deodată, s-ar fi slobozit dă Înnalta Poartă othomanicească lei dooă sute cin(c)zeci mii ca să să plătească casele bulgarilor ce s-au ars dă turci în războiu(1)

arătat. Acum ar fi încontinat din război amândouă părțile până când va merge acea cinst<ită> comisiie la fața locului. Dar drumu<l> Tarigradului despre Serbia, în părțile acelu loc, este tot închis. Pentru care, după porunca cu no. 996, plecat să face cunoscut.

Director,

ss. Indescifrabil

Secretar.

Anul 1841, luna mai 31, No. 321.

<Rezoluție:> Spre știință, la delă.

ss. Indescifrabil

<Însemnare:> la ec<selența> sa ghenar<alul>. Iuni<e> 4.

Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 1243/1841, f. 51.

Orig.

5

1841 iunie 2, Călărași. Raport al carantinei Călărași către Comitetul Carantinelor despre strângerea de ostași otomani din părțile Silistrei și Rușciucului spre a fi trimiși la Niș, pentru înăbușirea răscosiei antiotomane.

No. 2449. Priimit iunie 5.

Ci<nstitu>lui Comitet al Carantinelor,

Direcția car<anti>nii Călărași.

Raport.

La 31 ale încetatei luni, direcția au luat știință că, prin porunca slăvirii sale pașii de la Rușciuc, urmată către împlinitoru<l> datoriilor sale din Silistra, și aceasta după fermanu<l> Porți<i>, cere ca, fără zăbavă, să se alcătuiască o trupă de oștire de șaisprezece mii din copriusul Silistriei și alții atâția din copriusul Rușciucului, spre a să trimită la Niș asupra bulgarilor, cu ordin ca, de să vor închina și vor preda armele, să ridice numai pă pricinuitoii și să-i trimită Porți<i>, iar de nu să urmeze cu bătae, fără osebire.

Pă care și dânsa, cu supunere aduce aceasta la cunoștința ci<nstitu>lui comitet, drept răspuns poruncii sale cu no. 1004.

Pentru director

ss. Indescifrabil

Anul 1841 iunie 2. No. 205.

<Rezoluție:> Spre știință, la delă.

ss. Indescifrabil

<Însemnare:> La ec<selența> sa ghenar<alul>. Iuni<e> 5.

Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 1243/1841, f. 52. Orig.

Documente privind activitatea arhitectului N. Gabrielescu pentru restaurarea Turnului Golia din Iași

Acum mai bine de un secol, unul din monumentele cele mai semnificative ale Iașilor, care, împreună cu vecinătățile sale, constituie, în prezent, singurul model de cetate medievală de apărare din fosta capitală a țării Moldovei, fusese condamnat să dispară. Desigur, este vorba despre Turnul Golia, cel ce străjuiește biserica purtând același nume și pe care, la anul 1652 Paul de Alep o descria în cuvinte foarte elogioase¹.

Impunătorul turn, iar mai târziu, în anii 1667–1668, și zidurile înalte — cu cele 4 bastioane ce înconjurau biserica —, au devenit un principal loc de adăpost, în vremuri tulburi, pentru averile mișcătoare ale cetățenilor, și, datorită poziției sale, prin care domina așezarea, sute de ani la rând, zidirea va constitui cel mai puternic punct de apărare a orașului.

Devastat de incendii, șubrezit de cutremure, surpat de bătrânețe, Turnul Golici era, la sfârșitul veacului trecut, o ruină, prezentând un real pericol pentru locuitorii Iașilor, astfel încât, la 14 aprilie 1886, celebrul arhitect francez Lecomte de Noüy își comunică opinia potrivit căreia nu poate fi restaurat. A fost nevoie de curajul arhitectului român N. Gabrielescu, omul care se va angaja într-o muncă de pionierat în acel timp la noi: conservarea și restaurarea monumentului. „Am ținut să nu se dea jos o clădire veche, oricare ar fi starea ei—mărturisirea arhitectul N. Gabrielescu la 26 decembrie 1889—pentru că distrugerea unui suvenir istoric este o nelegiuire ne-reparabilă”².

În virtutea acestui crez nobil, arhitectul N. Gabrielescu începe lucrarea în anul 1888. Pentru început, este dărâmată partea adăugită la 1854, a cărei construcție era diferită total în raport cu partea inferioară. Partea superioară era realizată într-o arhitectură de factură clasică, din piatră de talie cioplită spre deosebire de partea inferioară, construită în stil moldovenesc, din piatră brută³. Dărâmarea părții de sus a turnului fiind executată, arhitectul N. Gabrielescu trece la restaurarea definitivă a monumentului, evident, în limita modestelor fonduri avute la dispoziție. De altfel, lipsa acestora va conduce la întreruperea lucrării pentru mulți ani, ani în care arhitectul va trebui să lupte cu îndârjire spre a convinge forurile în drept asupra valorii monumentului și a necesității restaurării sale.

Abia în anul 1898, pe baza devizului general al lucrării privind restaurarea completă a turnului, bastioanelor și zidurilor, prin Jurnalul Consiliului de Miniștri, se aprobă sumele necesare⁴. La 10 iulie 1899, planurile complete pentru restaurarea „cetățuii Golia” din Iași sunt predate Comisiei Monumen-

¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, 1976, p. 39–42. Vezi și Sever Zotta, *Mănăstirea Golia — schiță istorică*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XVII, 1942, fasc. 41, p. 112.

² Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 789/1891, f. 78 (Vezi doc. nr. 1).

³ N. Ghica-Badesti, *Mănăstirea Golia. Studiu arhitectonic*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XVII, 1942, fasc. 41, p. 138–139.

⁴ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 789/1891, f. 167.

telor Istorice. C.C. Arion, în calitate de președinte, semnează referatul asupra lor. „Planurile corespund perfect ideii de restaurare istorică și arhitecturală. Comisia le aprobă”⁵.

În cele ce urmează, publicăm trei raporte inedite⁶ ale arhitectului N. Gabrielescu din perioada 1889—1893, ce, cu puterea de convingere a documentului original, sunt revelatorii în privința înaltului său profesionalism, a aleșelor sale calități morale, a curajului și devotamentului, a dragostei pentru adevăr și, nu în ultimul rând, a iubirii adânci pentru neamul românesc și pentru trecutul său istoric, a încrederii neclintite într-un viitor mai bun. Căci, așa cum spunea el, monumentele istorice „sunt simbolul concepției neamului și firul care ne leagă cu trecutul, și numai cultul trecutului ne dă încredere pentru viitor”⁷. Aceste mărturii sunt și o tulburătoare lecție din partea unui arhitect al altor decenii, la care este bine să medităm.

IOANA BURLACU

1

1889 decembrie 26, Iași. Raport al arhitectului N. Gabrielescu către ministrul cultelor și instrucțiunii publice privind starea Turnului Golia și necesitatea restaurării lui.

Iași, 26 decembrie 1889

Restaurarea Turnului Golia
nr. 145

Domnule Ministru,

Însărcinat anul trecut de Domnia Voastră cu dărâmarea în parte a Turnului Golia și cu reparația sa previzorie — cred respectuos, Domnule Ministru, că e de trebuință să vă arăt situața lucrărilor până astăzi și felul cum au fost conduse.

Mai întâi, vă rog, Domnule, Ministru, a-mi permite să vă arăt prin ce împrejurare s-a început reparația acestui turn.

Dese ori și mai cu seamă primăvara, cădeau cărămizi întregi și moloz din vârful Goliei. Crăpături colosale de câte 10 centimetri lărgime se vedeau la partea de jos a zidăriei, încât nu îndrăznea nimeni să mai treacă pe sub turn.

S-au numit comisii în diferite rânduri pentru a-și da părerea asupra solidității și asupra mijloacelor de întrebuințat și se decisese totala sa dărâmare.

În anul 1886, însărcinat fiind de minister cu adresa nr. 2154 de la 18 februarie a-mi da părerea asupra turnului și pentru a face un deviz de costul lucrărilor, am răspuns cu adresa nr. 143 de la 26 martie, același an, că restaurarea sa s-ar sui la suma de 69.000 lei. Suma fiind însă însemnată, cu raportul meu nr. 150 de la 18 mai, am fost de părere că s-ar putea da jos pe jumătate și repara provizoriu partea rămasă cu suma de 12.300 lei, așa ca să poată servi de clopotniță până cînd mijloacele vor permite a se lua măsuri mai definitive. Nu s-a făcut însă nimic.

Peste doi ani, în 1888, ministerul primește din nou reclamațiuni din partea publicului și a autorităților ca să dea jos turnul. Se face un deviz prin prefectura locală și punându-se, în licitație, rezultatul a fost că antreprenorii cereau numai ca să dărâme turnul 35.000 lei și în urmă au lăsat cu 26.000 lei, însă cu condițiunea să li se dea și materialul scos din dărâmare.

Ministerul găsiind că se cere prea mult la licitație, se adresează către domnul Lecomte prin domnul prefect Leon Negruzzi, sperând că lucrarea se va putea face mai economic deoarece ministerul dispunea de lucrările de restaurare de materiale și de personal. Domnul Lecomte însă refuză de a se ocupa de această delicată afacere.

⁵ Ibidem, f. 269.

⁶ Ibidem, f. 1—10, 77—81.

⁷ Ibidem, f. 77. (Vezi doc. nr. 3).

⁸ Ioana Burlacu, *Arhivele și arhitectura. Informații documentare privind restaurarea Turnului Goliei din Iași*, în „Revista Arhivelor”, anul I (1973), vol. XXXV, nr. 2, p. 254—259.

Atunci domnul Maiorescu fiind ministru de Culte, pe temeiul raportului meu din 1886, aflat în dosarul ministerului și care conchidea că lucrarea se poate face cu suma de 12.300 lei, mă întreabă din nou în ce condițiuni pot face dărâmarea turnului și în urma sfătuirii mele cu domnul L. Negruzzi pe atunci prefect, de a se întrebuișă lemnăria veche de la Sfântul Nicolae care a servit de schele, să se ceară 14.000 lei, în loc de 12.300 cât estimasem mai înainte, pentru a fi mai siguri că nu voi depăși creditul.

În urma propunerii mele ministrul numai decăt cu telegrama nr. 9912 de la 31 august anul trecut, mă însărcinează cu darea jos în regie a turnului.

Începusem a face dărâmarea și la 1 februarie a.c. îmi dau din nou avizul că partea de jos a turnului fiind interesată și în vedere ca să nu rămână biserica fără clopotniță, să se dărâme numai pe jumătate, iar partea rămasă să se învelescă și să se repare provizoriu tot în limita sumei de 14.000 lei, și cu ordinul nr. 541 de la 15 februarie ministerul încuviințează această nouă dispozițiune.

Jumătatea de sus a turnului fu dată jos până la 1 august trecut și a costat 3.000 lei, încât dărâmarea sa totală s-ar fi suit la 6.000 lei, fiind și mai ușor de dărâmat cu cât se cobora.

Aceasta vă poate arăta, Domnule Ministru, diferența enormă dintre prețul cerut la licitație și costul real al lucrării, Și dacă eu estimasem costul la 14.000 lei, era mai mult ca un exces de precauțiune, lucrarea fiind de natură a prezenta surprize neașteptate.

Odată dărâmarea părții de sus fiind executată, când a fost să fac reparația părții de jos a turnului, în loc de a mă mărgini la o reparație provizorie, în vederea interesului artistic și istoric ce prezintă acest turn și pentru a nu sacrifică sumele în zadar cu o lucrare provizorie, am început pe cât mijloacele îmi au permis, a face restaurarea sa rațională și definitivă.

Pentru a fi însă mai lămurit în expunerea mea, cu respect vă rog, Domnule Ministru, a îmi permite să fac o repede ochire asupra trecutului acestui turn.

Monastirile noastre, mai toate așezate în punctele strategice serveau ca cetăți de apărare contra inamicului țării, după cum se făcea cu castelurile seigneuriale în Franța și în Germania în epoca feudală. Exemplele sunt numeroase mai cu seamă în Moldova unde întâlnim dese întărituri în dosul râurilor Prut și Siret care serveau ca două linii de apărare în tot lungul țării. Iașul prin poziția sa topografică, era unul din centrele importante după Huși, Suceava, capitala țării, deși bine așezată pentru apărare, era însă prea la o parte și dușmanul străbătea țara întreagă până să găsească opunerea, de aceea războinicii noștri voievozi, pentru vremuri de nevoi se coborârau cu capitala mai la vale, ca să fie mai în inima Moldovei. Iașul mic chiar prin secolul al XVII-lea după spusele cronicarilor se întindea între forturile Curtei Domnești și a Monastirei Trisfetitelor — de unde apoi mercea spre biserica Dancu și ajungeau la Golia, care era un punct mărghinaș și totodată mai puternic. De la Golia orașul apuca spre Tătărași și se întindea spre Nicorița și spre mahalaua Bucșănescului de astăzi care era partea cea mai frumoasă a Iașului și locuită de aristocrația țării. De la acest punct marginea orașului o lua înapoi spre Curtea Domnească, mergând spre coasta dealului ce se pierde în valea mlăștinoasă a Bahluiului.

Partea cea mai deasă a orașului era între Târgu de Jos și Sfânta Vineri, iar Târgul de Sus se afla la marginea despre miez-de-noapte.

Monastirea Golia prin poziția ei domina orașul și era cel mai puternic punct de apărare a Iașului. Cetatea era aproape pătrată având câte un bastion la cele patru colțuri, iar pe latura de-asupra porții se ridica turnul de astăzi care servea și de clopotniță. Turnul avea mai multe etaje și într-unul se grămădeau toate bogățiile și proviziunile luptei fiind punctul cel mai tare. Prin uși laterale comunica cu bastioanele din colțuri pe un podiș de lemnărie care mercea înăuntru de jur împrejurul cetății și era așezat la o înălțime astfel ca apărătorii se poată trage asupra inamicului de pe el prin meterezele zidului înconjurător.

Bastioanele circulare erau scoase mai în afară din ziduri pentru ca să poată vedea din trânsele și trage în lungul zidurilor. În interior bastioanele acestea aveau două etaje pentru a ține mai mulți apărători. Etajele de jos aveau două guri de turnuri. Diferitele etaje ale unui bastion comunica între dănsle prin scări făcute în grosimea zidurilor.

Din tot sistemul acesta de întărituri partea care suferise mai mult a fost turnul. Asupra lui erau ațintite privirile inamicului și-i puneă foc pentru a-l distruge.

După formele sale arhitecturale și după dispoziția arcurilor la l olți cu nervure și cu ciubuce întocmai ca cele din sala zis getică, din vechea mănăstire a Trisfetitelor și probabil că partea de jos a turnului datează de la Vasile Lupu. Partea superioară este nouă ca fusese ridicată de egumenii greci la 1854.

Partea veche, adică cea de jos era rău stricată din cauza deselor focuri ce suferise. Peste tot în interior piatra plămese de foc, legături de lemn în formă de grătare la fiecare trei metri înălțime puse în zid la începutul clădirii turnului pentru a lega zidăria, putreziseră sau arseseră cu vremea, încât lăsaseră goluri peste tot în zidărie, care și dânsa nu era tocmai bine făcută, fiind lucrată din gros cu bolovani. Cutremurele preduseseră pe toate fețele crăpături neliniștitoare pentru siguranța turnului astfel, focurile și cutremurele s-au ajutat unele pe altele.

Slăbirea pricinuită de focuri a înlesnit crăparea și stricarea zidurilor la vreme de cutremure. Ca urmare zidăria se strîbea de greutate, încât la cea mai mică dezechilibrare, sau mișcare de cutremur zidul întreg putea să se rostogolească de la înălțimea lui de 50 de metri.

Pe partea de jos astfel crăpată s-a adăugat acum 35 de ani încă 15 metri zidărie în înălțime — iar crăpăturile despre care puțin se nelineșteau reparatorii pe acele vremuri le-au făcut să dispară sub o coajă de două degete de tencuială pe care o aveau totdeauna la îndemîna pentru asemenea meremeteri.

Starea turnului fiind periculoasă publicul se temea să nu se întâmple vreun pericol și în urma cercetărilor făcute, găsindu-se că lucrarea ar fi prea delicată să se încerce o restaurare s-a decis totala sa dărâmare, lucrare cu care avusesem onoarea de a fi însărcinat de ministru.

Astfel turnul Golici fusese condamnat să dispară, pentru că o restaurare în starea în care era părea o îndrăzneală fără seamăn. În privința aceasta vă rog, Domnule Ministru, a îmi permite să reproduc câteva rînduri dintr-o scrisoare a domnului Lecomte din 14 aprilie 1886 când cerusem avizul său asupra acestei delicate lucrări. Și iată cum se pronunță Domnia Sa:

„Pour le tour de Golica dont vous me parlez j'estime que c'est un affaire delicate. *La reprise en sous oeuvre est dangereuse car on ne sait jamais ce qui s'est passé dans des vieilles maçonneries et les surprises peuvent être couteuses et fort desagréables pour tout le monde*”.

Cu tot sfatul puțin încurajator al domnului Lecomte am ținut însă să nu se dea jos o clădire veche, oricare ar fi starea ei pentru că distrugerea unui suvenir istoric e o nelegiuire nereparabilă.

Cui i-ar mai trece astăzi prin gând să arunce în foc un document istoric că ar fi vechi și stricat? De monumente se leagă suveniri scumpe ele sunt o mărturie văzută a veacurilor trecute a unei națiuni și un izvor de studii pentru artiști în viitor. Distrugerile unei clădiri vechi e un act fără nume pe care nici barbarii nu-l comiteau când se năpusteau asupra țării, ei dau foc monumentului și-l prădau, când aveau ce prăda.

Oricât ar fi o clădire zbuciumată de focuri și vremuri rele, nu e permis a o dărâma, și cu atât mai mult a o reface, precum nu dărâmau nici barbarii și precum nu refăceau, nici nu se reface în Asia un templu sau un palat care a suferit de asprimea vremurilor. Când se simțea nevoia de o clădire nouă, se ridica sau se ridica alta alături, nu se distrugea pentru aceasta vechea clădire, ea era lăsată pradă secolelor care puneau stăpînire pe dînsa ca de un lucru ce li se cuvenea.

Știința modernă, cu mijloacele de care dispune astăzi, cu experiența, cu capacitatea și cu tendința realistă a veacului nostru nu mai permite distrugerile și plagierile care s-au făcut în timpul din urmă. Oricât ar fi de degradată o clădire se găsesc mijloace pentru a o întări și păstra.

În Italia țara monumentelor, deși restaurările s-au început a se face în urma Franței s-a ajuns însă la o perfecțiune de studii pentru lucrările de asemenea natură. Fiecare bucată oricât de mică ar fi și oricât de puțin interes ar avea pentru istorie și pentru artă e păstrată și pusă la locul ei cu religiozitate. Nimănui nu-i trece prin gând a pune altă piatră în locul unei pietre care există oricât ar fi ea de rea. Cu atât mai mult nu e permis a înlocui un monument vechi care există, cu altul nou care devine o plagiatură pentru artă și o povară pentru punga. Vechea clădire se curăță, se întărește, se reface părți din trînsa pentru a-i asigura soliditatea și durata ei. Acestea sunt, Domnule Ministru, mijloacele și chipurile pe care le-am întrebuițat pentru a pune pe picioare Turnul Golici, a cărei temeinicie era compromisă cu desăvîrșire.

După cum am avut onoarea, Domnule Ministru, a vă arăta aci mai sus în loc de o reparațiune provizorie am procedat la o restaurare definitivă în marginile sumelor de care dispunem și sper a avea încuviințarea Domniei Voastre, pentru aceasta. Dacă Domnia Voastră sunteți de părere a se termina restaurarea începută și a se face în același timp și întărirea zidurilor și a bastioanelor din colțuri sunt gata a vă pregăti un deviz estimativ pentru aceste lucrări al căror cost e de puțină însemnătate.

Pe lângă originalitatea sistemului de apărare și pe lângă importanța artistică cetățuia Golici astfel întemeiată ne va înlesni studiul trecutului al cărui farmec e și mai puternic când îl vedem cu ochii într-o clădire seculară.

Acestea fiind relațiunile ce aveam să vă dau sper, Domnule Ministru, că mă veți scuza dacă v-am zădărnicit timpul întinzându-mă prea mult asupra unei lucrări de mică însemnătate și vă rog respectuos a primi încredințarea deosebitei mele stime și a profundului devotament ce vă păstrez.

Arhitectul diriginte
N. Gabrielescu

2

1890 ianuarie 14, Iași. Raport al arhitectului N. Gabrielescu către ministrul cultelor și instrucțiunii publice privind estimația lucrărilor pentru restaurarea Turnului Golia.

Iași 14 ianuarie 1890

Domnule Ministru,

Conform însărcinării Domniei Voastre verbale în urma adresei mele cu nr. 145 de la 26 decembrie trecut, prin care expuneam în detalii situația lucrărilor turnului Golia, am onoare, Domnule Ministru, a ne înainta aici alăturat estimația lucrărilor pentru restaurarea Turnului și pentru consolidarea și conservarea bastionelor din colțuri și a zidurilor împrejmuitoare a cetății. Turnul trebuiește restaurat fiindcă servește de clopotniță bisericii Golia ce ci că pentru bastioane și ziduri acestea servesc pentru ca statul să o întrebuințeze pentru construirea unui local școlar sau pentru vreo altă întrebuințare fiind foarte spațioasă și aflându-se în centrul Iașului.

Am căutat a prevedea strictul necesar pentru acestea, mai cu seamă consolidările acestea au de scop să nu se mai continue degradările căci lăsând zidurile în starea actuală s-ar pierde cu totul în curând fiindcă pe unele zidul e înclinat să se răstoarne.

În urma raportului meu citat mai sus prin care v-am arătat importanța Goliei cred că e de prisos, Domnule Ministru, să mai insist asupra trebuinței acestor lucrări care se reduc la suma de 24.000 lei.

Binevoiți vă rog, Domnule Ministru, a primi încredințarea prea deosebitelor mele considerațiuni.

Arhitect

ss. N. Gabrielescu

Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 789/1891, f. 77. Orig.

3

1893 ianuarie 20, București. Raport al arhitectului N. Gabrielescu către ministrul cultelor și instrucțiunii publice privind starea Turnului Golia și fondurile care trebuiau alocate pentru restaurarea lui.

„Restaurarea Turnului Goliei din Iași. București, 20 ianuarie 1893.

nr. 4

Domnule Ministru.

La ordinul Domniei Voastre cu nr. 1863 din 23 iunie anul trecut prin care cereți a se arăta forma învelitoarei Turnului Golia a vă propune măsurile ce trebuiesc luate pentru închiderea circulației pe sub turn, și a prezenta totodată și un avis estimativ, cu aceasta am onoare, Domnule Ministru, a răspunde la ordinul Domniei Voastre și a vă da următoarele înștiințări.

Forma învelitearei Turnului Goliei după cercetările făcute asupra clădirii însă și a caracterului ei arhitectural trebuie să fie o învelitoare dreaptă având patru fețe cu scurgere lină. Numai ridicându-se turnul la înălțimea sa primitivă învelitoarea ce vom face va avea numai scopul de a apăra zidăria de ploii adică ca să conserve clădirea.

Aici cu respect găsesc de cuviință, Domnule Ministru, a da carecari deslușiri pentru a lămurii mai bine această dispoziție.

Turnul Goliei a suferit cu vremea felurite stricăciuni din pricina focurilor și a cutremurelor în urma cărora reparatorii găseau prilejul de a mai adăuga sau schimba câte ceva și aceasta pentru cuvântul că știința restaurării le era necunoscută fiind o știință nouă. În cele din urmă în anul 1855 călugării greci au mai retezat o parte din trântul, anume aceea care nu le insufla

destulă încredere ca trăinicie și peste zidăria rămasă au mai înălțat turnul încă cu 17 m. făcându-l în total cu învelitori cu tot de 50 m. înălțime*

În urma dezivului mai multor comisii s-au luat măsuri pentru dărâmare, lucrare cu care am fost însărcinat de ministru și dând jos toată zidăria adăugată la 1855 de călugării greci am ajuns la partea veche a turnului.

După cum am avut onoare, Domnule Ministru, a supune la cunoștință Domniei Voastre în diferite rânduri partea aceasta veche a turnului s-a păstrat și se restaurează.

Dar ea e numai o parte a turnului din secolul al 17-lea. Aici se pune întrebarea dacă restaurarea trebuie să cuprindă și rezidirea părții dispărute, adică dacă turnul trebuie readus în starea sa primitivă sau dacă trebuie să se consolideze și restaureze numai partea aflată astăzi în ființă.

Aceasta e o chestiune de mare însemnătate că de la dânsa atârnă tot succesul restaurării.

În timpul din urmă s-au făcut mari greșeli întinzându-se cam departe principiul restaurării. Așa s-a ajuns a se completa un edificiu atunci când nu rămăsese decât o mică parte din trunchiul. De asemenea s-a ajuns a se rezidi din nou clădiri dispărute cu totul.

E ușor de înțeles că în chestiuni de arheologie monumentală unde aproape fiecare clădire își are caracterul său propriu, completarea în mare parte sau refacerea unei clădiri servindu-se pentru aceasta cu elemente luate prin analogie de la alte clădiri de genul său, opera ce rezultă nu poate fi decât creațiunea unor studii aprofundate a stilului clădirii ea va fi cel mult concepută în felul clădirilor de genul său, dar nu va fi niciodată clădirea înseși pe care am voit să o reînviem. Ea nu va fi decât produsul unui capriciu al artistului restaurator și odată zidirea terminată ar fi să o predăm urmașilor noștri ca pe o icoană adevărată, o stare primitivă a monumentului.

Aceasta e o falsificare adusă și istoriei și artei* Astfel când ne atingem de o clădire, respectul trecutului, a suvenirurilor istoriei artei trebuie să fie nota dominantă a lucrărilor de această natură, să nu se modifice nimic să nu se atingă nimic, să se consolideze înainte de toate, să se reedifice cât mai puțin și aceasta numai pe părți din clădire dar niciodată în total. Completările mai cu seamă se fac având o trebuință simțită și reclamată pentru serviciul monumentului sau când s-a schimbat destinația sa primitivă.

Așadar, în cazul de față cu restaurarea Goliei dacă s-ar completa turnul în toată înălțimea sa, ar fi a se rezidi o parte dispărută și care e destul de importantă în raport cu înălțimea totală a edificiului. Rezidirea aceasta nu e reclamată de nici o trebuință simțită ce ar cere o cheltuială constituitoare și, ce e mai mult după principiile de restaurare, completarea sa ar fi rezultatul unei fantezii care ar falsifica natura artei.

De aceea am adoptat, Domnule Ministru, măsura de a păstra partea veche care are un interes istoric neîndoielnic; a se restaura în adevăratul caracter lucru foarte sigur de altfel căci aproape toate elementele trebuincioase pentru această imi sunt cunoscute în urma cercetărilor ce am făcut asupra monumentului înseși și apoi a se înveli pentru a-i asigura trăinicia, Turnul astfel restaurat va putea totodată servi și de clopotniță.

Cât pentru circulațiunea publicului pe sub turn pentru care imi cereți a imi da avizul aceasta se va întrerupe de la sine când s-ar începe restaurarea, iar de nu, în partea despre apus a cetățuiei e o spărtură în zid pe unde ar putea circula publicul. Trecerea pe sub turn s-ar opri astfel și s-ar evita nenorociri de care ați fost pus în cunoștință la timp.

Dacă voiți, Domnule Ministru, ca nemărginita Domniei Voastre îngrijire pentru monumentele țării să aibă rezultatul practic și folositor, trebuie ca creditele încuviințate să nu aibă de ținută pârținirea câtorva clădiri în paguba științei și a bunei chibzuiei care trebuie să ocrotească monumentele întregii țări.

Clădirile istorice au împărțit soarta țării străbătând împreună veacuri de restriște. Ele au fost lăsate în părăsire servind pradă focurilor, a cutremurelor și a vremurilor rele și astăzi când națiunea română chemată la o epocă de strălucire renaște deodată ca prin farmec e drept ca suvenirile neamului să fie și dânscele chemate la o viață nouă — să li se asigure trăinicia.

Îngrijirea peste măsură ce s-ar pune pentru unele, lăsând pe cele multe în părăsire ar fi păgubitoare și statului și monumentelor, căci până să le vin rândul la o restaurare completă multe din tranșele pot dispărea și pentru că restaurarea revinsă prea departe duce la cheltuieli zadarnice și falsifică caracterul monumentului. În asemenea caz de multe ori artistul restaurator dând câmp liber închipuirii sale dintr-un sentiment de egoism produce de la sine, inventând lucruri de fantezie în loc de a fi sclavul credincios al artistului creator. . . . *. Să păstrăm monumentele în forma lor adevărată, dar nu să le ștergem pecetea adevărului pe care nici barbarii n-au atins-o. Ele merită o viață mai bună pentru că sunt simbolul concepției neamului și firul care ne leagă cu trecutul — și numai cultul trecutului ne dă încredere pentru viitor.

* Rupt în original.

Sper, Domnule Ministru, că în vederea micului cost al restaurării turnului și a cetății Golia pentru care am avut onoare a vă prezenta un deviz estimativ cu raportul meu nr. 1 de la 14 ianuarie 1890 în valoare de 26.300 lei veți binevoi a încurziința liberarea unui credit pentru continuarea restaurării și a degaja turnul de schelele ce-l înfășoară astăzi și care ar fi un pericol chiar pentru trecătorii din stradă căci lemnele au început a putrezi.

Acestea fiind relațiunile ce aveam să vă dau vă rog respectuos, Domnule Ministru, a primi încredințarea distinselor mele sentimente și a dezoziunii ce vă port.

Arhitectul diriginte

ss. N. Gabrielescu

Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 789/1891, f. 77—81. Orig.

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

Fondul personal I. G. Duca

CRISANTA PODĂREANU

La 30 decembrie 1933 cădea răpus de gloanțe legionare primul ministru al României, I. G. Duca, om politic remarcabil, cu simțul răspunderii și mult curaj. Născut la 20 decembrie 1879 în București, absolvent al Liceului „Sfântu Sava”, al Facultății de litere din București și al celei de drept din Paris, I. G. Duca se simte de tânăr atras de politică. Încă din perioada când se afla la Paris susținea conferințe despre situația internațională, în Cercul Studenților Români de la „Café Voltaire”.

După terminarea studiilor, este numit ajutor de judecător în ocolul Râmnicu Vâlcea, la recomandarea lui Ion, I. C. Brătianu, iar în 1907 intră în politică și candidează pentru Parlament pe listele Partidului Național Liberal. În 1914 devine ministrul instrucțiunii publice și cultelor. În anii neutralității este sfetnicul și legătura lui Ionel Brătianu cu diplomații aliați, fiind de față la semnarea tratatului cu puterile Antantei.

Începutul lungii guvernări liberale însemnă pentru I. G. Duca preluarea portofoliului externelor, apoi pe cel al agriculturii și domeniilor. În noiembrie 1933 este numit președintele Consiliului de Miniștri și primul act politic pe care îl face este dizolvarea Gărzii de Fier¹, ceea ce a constituit cauza sfârșitului său tragic.

Fondul personal I. G. Duca este compus din 0,45 m.l. de documente originale, concepte, copii și fotocopii, elaborate între anii 1893 și 1970, în limbile română, franceză, engleză, maghiară și germană. Acestea atestă preocupările, poziția și implicarea lui I. G. Duca în evenimente de seamă din viața României. Iată, spre exemplu, lucrările de drept ale creatorului de fond, brevetele prin care i-au fost conferite ordine și medalii rusești, italiene, cehoslovace, arabe, grecești, japoneze, belgiene ș.a., adresele, rapoartele, scrisorile, cererile referitoare la cooperarea românească și băncile populare, al căror promotor și susținător a fost I. G. Duca.

Iată ce îi scria M. Popescu ministrului instrucțiunii, Duca: „Nu voi uita cu câtă căldură ați îmbrățișat chestiunea clădirilor de școale rurale. Începusem peste o mie de școale și dacă nu le-am terminat pe toate, cauza a fost începutul războiului. În timpul cât dv. ați fost ca ministru s-au completat dotațiile școalelor de tot genul, s-a dublat numărul cărților din cele două biblioteci: a corpului didactic și a elevilor secundari, s-au dotat în mod larg laboratoriile, care au adus așa de mari foloase; în timpul

¹ I.G. Duca, *Memorii*, București, 1992, p. V—XVI.

războiului și după război, s-au tipărit un mare număr de cărți pedagogice și științifice în Editura Casei Școalelor etc. Toate acestea au ieșit din marea dragoste ce întotdeauna ați purtat-o învățământului. De aceea, nu voi uita niciodată această epocă de progres pentru învățământ”².

Un dosar conține procesul verbal redactat în iunie 1919, în timpul ședinței Consiliului de Miniștri, care a avut loc la Palatul Cotroceni, la care s-a discutat dacă România trebuie să accepte sau nu condițiile impuse de Conferința de Pace de la Paris. „D-nul Victor Antonescu arată că în momentul de față două considerațiuni domină la Paris concepția Marilor Puteri față de statele mici: 1. că drepturile minorităților trebuiesc garantate, impuse de cei mari; 2. că pentru țările fără de bușeuri la mare trebuiesc create asemenea debuseuri asigurând libertatea tranzitului prin țările vecine. De aici rezultă că Marile Puteri vor să supună țărilor mici și deci și României două servituți: una privitoare la drepturile minorităților și alta privitoare la dreptul de tranzit și la condițiile economice”³.

Unitatea arhivistică nr. 27 este conceptul declarației guvernului Ion I. C. Brătianu, din noiembrie 1918, după întoarcerea sa în București: „Chemați la guvern în împrejurări atât de însemnate pentru neamul românesc și continuând opera națională democratică a ministerului care ne-a precedat, credem de datoria noastră să afirmăm ținta ce urmărim: În politica externă guvernul, strâns legat de Aliații noștri, va urma politica care a călăuzit destinele României de la declanșarea războiului. El privește ca nule și inexistente toate actele ce s-au săvârșit după încheierea armistițiului și, răzîmându-se pe tratatele încheiate cu Aliații, va lucra pentru deplina realizare a drepturilor neamului, sprijinite pe atâtea jertfe și exprimate cu hotărâre de toate ținuturile locuite de români”⁴.

O altă unitate arhivistică constă din scrisoarea lui I. G. Duca adresată generalului englez Greenley, referitoare la situația grea a României după primul război mondial, insuficientul sprijin acordat de Aliați, deși această țară era avanpostul luptei împotriva bolșevismului și revizionismului.

Importante sunt de asemenea notele lui Duca și scrisorile lui Nicolae Titulescu și Henry Catargi din anii 1928–1929 privind chestiunea optanților.

Între dosarele de politică externă menționăm notele lui I. G. Duca referitoare la politica Marii Britanii în Africa și războiul cu burii, notele relative la principiile de politică externă ale României, raportul ministrului la Roma, Alexandru Lahovary, privind poziția Italiei față de răspunsul Franței la nota germană pe marginea Pactului de Siguranță, rapoartele ministrului la Varșovia, N. Iacovaki, privind alianța româno-polonă și relațiile polono-ruse.

Dintre actele care atestă activitatea și rolul lui I. G. Duca în Partidul Național Liberal amintim proclamația guvernului liberal adresată muncitorilor în timpul tulburărilor din București, în 1918, manifestele electorale, listele cu candidații, cererile de înscriere în partid, memoriul lui Gheorghe Tătărescu din 1927 privind reorganizarea Partidului Națio-

² Arh. St. Buc., fond personal I.G. Duca, dosar 250.

³ Ibidem, dosar 50, f. 2.

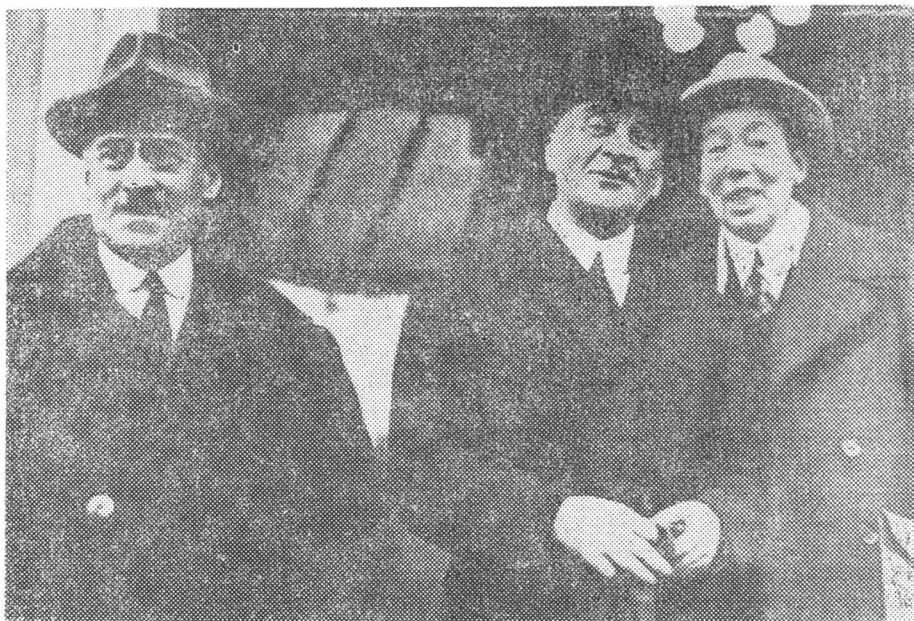
⁴ Ibidem, dosar 27.

I.G. Dăca — fotografie din tinerețe.

Pe un vapor francez.

La ieșirea din Palatul regal, împreună cu Iulia Maniu și Nicolae Titulescu (aprilie 1931).

nal Liberal, scrisorile de felicitări (între alții și de la comunitățile evrești) pentru alegerea ca președinte al Partidului Național Liberal.

Un loc însemnat îl dețin discursurile parlamentare ale oratorului I. G. Duca. Iată un fragment din discursul asupra proiectului Legii tocmelilor agricole: „Dar afară de aceste constatări erau și fapte care dovedeau gravitatea chestiunii, era sărăcia și exploatațiunea la care țăranii erau supuși și pe care iarăși toți au constatat-o cu ocaziunea discuțiunei diferitelor legi de tocmeli agricole.

În această privință erau date cu totul semnificative, așa de pildă, progresele uimitoare și lugubre ale pelagrei. Acum câțiva ani dl. dr. Toma Ionescu afirma că la 1894 erau șase mii șapte sute de pelagroși; la 1898 numărul sporise la 40.000 și în 1905 erau de 150.000. Va să zică, în 11 ani numărul lor a ajuns de la 6.700 la 150.000.

Precum și datele de la recrutare, care dovedeau o îngrijorătoare degenerare fizică a neamului. Tot dl. profesor dr. Toma Ionescu constată, în cuvântarea sa, că erau improprii pentru serviciul militar în 1891 5%; la 1899, 9%, iar numărul amânaților ca improprii unui serviciu militar imediat era de 50% în 1905.

În fine, era ceva mai izbitor încă. La noi răscoalele și foametea erau endemice. De vreo 20 de ani am înaintat distribuind țăranilor cu o mână gloanțe și cu cealaltă porumb. Și, natural, că toate aceste lucruri nu puteau decât să ducă la catastrofă, la răscoalele acelea de jalnică amintire din primăvara trecută.

Aceste răscoale, d-lor, nu erau decât ultimul inel al unui lanț. Ele nu au putut să fie o lovitură de trăsnet într-un cer senin, decât pentru acei care nu și-au dat osteneala să ridice ochii până la cer. (Aplauze).

Din nenorocirea acestor răscoale a ieșit legea de față a tocmelilor agricole, care inaugurează o eră nouă în raporturile dintre proprietatea mare și dintre (sic!) țărănime. Legea aceasta are două mari merite. Primul ei merit este că dă țăranului posibilitatea să discute învoielile cu proprietarul, prin înființarea islazurilor comunale și al doilea mare merit al acestei legi este că distruge tipul acela de contracte agricole încălcite și sălbătice, fără seamăn în nici o parte a lumii”⁵.

Deși apără realizările guvernărilor liberale, vorbitorul nu ocolește relele societății românești: „Cu toate acestea este netăgăduit că subzistă în țară o adâncă nemulțumire, este netăgăduit că legătura sufletească dintre cei de sus și dintre (sic!) cei de jos nu s-a îndeplinit încă, că șanțul acela care există între clasele conducătoare și între (sic!) țărănime nu s-a acoperit și că temerile pentru un viitor liniștit și pentru o așezare temeinică a statului român nu s-au înlăturat toate. Se simte în țară că cadrul înăuntrul căruia evoluează societatea românească a devenit prea îngust pentru nevoile și aspirațiunile poporului acesta. E o banalitate, dar trebuie repetată, fiindcă este un adevăr de care te izbești la fiecare pas. România de astăzi nu este România de acum câțiva ani. S-au ivit în ultimii ani o sumă de curenți sociale noi, s-au manifestat o mulțime de aspirațiuni care nu-și găsesc reprezentarea lor în actuala stare constituțională a României, altele păstrează o însemnătate care nu mai corespunde cu adevăratele lor puteri și din această pricină s-a creat o atmosferă de dezchilibrul social, înăuntrul căruia multe energii dispar, care face ca multe forțe sociale să cadă în rătăcirii periculoase care împiedică ca armonia dintre clase să se săvârșească, care paralizează neîncetat progresul, care împiedică continuitatea în lucrări dar îngăduie corupției să se întindă netulburată”⁶.

Răspunsurile la atacurile opoziției sunt bazate pe date concrete și cifre. Pentru a fi susținut și realizat votul universal și împrumutarea țăranilor din moșiile expropriate, Partidul Național Liberal era taxat drept partid de stânga. Unii chiar îl identificau cu Partidul Socialist. În 1910 Duca le răspunde acestora în Parlament: „Socialiștii nu voiesc să se mărească în România mica proprietate individuală pentru că ei știu foarte bine că în nici o țară ideile socialiste nu prind mai greu decât în țările în care marea majoritate a pământului este în mâinile țăranimii.

Ei știu că fiecare particică de proprietate mică este un focar de conservare socială și de rezistență împotriva tendințelor de naționalizare a solului și a mijloacelor de producțiune. Dezvoltarea proprietății mici este cel mai puternic vrășmaș al idealului care îi însuflețește. Ceea ce voiește Partidul Socialist este ca să se ajungă cât mai curând la proletarizarea întregii noastre sătenimi, pentru ca din această proletarizare să se nască lupta de clasă cu tot cortegiul ei de uri, de mizerii, și pentru ca în învâlmășeala acestor ciocniri violente societatea capitalistă să se prăbușească cât mai repede și să se înalțe cu un ceas mai curând societatea socialistă pe care ei o visează”⁷.

⁵ Ibidem, dosar 14, f. 10 — 11.

⁶ Ibidem, f. 92.

⁷ Ibidem, f. 92.

Conceptul decretului-lege pentru reforma agrară în Ardeal, pentru unirea acestuia cu România și administrarea lui, scrisoarea în care, în 1918, Ion I. C. Brătianu și I. G. Duca îl roagă pe regele Ferdinand să semneze decretul, conceptul decretului-lege de exproprierea moșiilor, tabelul cu moșiile expropriate pe județe și regiuni, circularele privind constituirea obștilor de expropriere, de însămânțări și de stabilirea izlazurilor comunale, memoriul lui Barbu Catargi asupra situației țăranilor și politicii agrare sunt doar câteva dintre unitățile arhivistice care se referă la problema țărănească.

Discursurile lui I. G. Duca la înmormântarea unui Spiru Haret, a lui Vintilă Brătianu, a lui Alexandru Djuvara vădesc prețuirea pe care acesta o acorda înaintașilor și simțul datoriei de a le continua acțiunea de ridicare a poporului.

Correspondența sa relevă nume sonore ca: Nicolae Iorga, Victor Antonescu, Constantin Diamandi, Vintilă Brătianu, Nicolae Titulescu, Alexandrina Cantacuzino, Cella Delavrancea, V. G. Morțun, Constantin Stere, Maria Ventura, Henri Berthelot. Într-o asemenea scrisoare, Legația britanică la București îi face cunoscut, în 1925, lui I. G. Duca faptul că un spion sovietic a acționat nestingherit pe teritoriul României. Într-alta, Robert de Fleurs, ministrul Franței la București, își exprimă, în 1917, părerea că, dacă regele Ferdinand ar merge în tranșee pentru a-i încuraja pe soldați, așa cum a făcut-o regele Albert al Belgiei, combatanții ar avea un moral mai ridicat și rezultate mai bune. D. I. Ghica îi relatează lui I. G. Duca faptul că a făcut toate eforturile pentru a intensifica legăturile economice ale românilor cu semenii lor bogați din Salonic, dar a eșuat din cauza eternului defect al românilor, indolența.

Iarăși, N. Crețul(escu) vorbind despre strângerea rândurilor liberalilor și tipărirea unei gazete, conchide: „Eu sunt convins că fără să facem apel la ajutoare de la centru vom putea obține destule subscripții locale și, unii cu scrisul, alții cu munca, alții cu mici ajutoare bănești, putem alimenta focul dragostei adevărate de țară, pusă la grea încercare prin tendințele acelora ce vor să pescuiască în apă tulbure și să alimenteze bolșevismul latent din masele de jos, prin făgăduieli irealizabile, pentru a-și crea situații și simpatii momentane”⁸.

Pe lângă acestea, se mai află în fond ziare, tăieturi din ziare despre viața politică românească și asasinarea lui I. G. Duca, un portret politic schițat de Ion C. Stroescu și caricaturi.

În 1930, conștient probabil de riscul pe care îl comporta poziția sa socială, I. G. Duca își concepea testamentul, mai grijuliu cu averea spirituală decât cu cea materială: „Doresc ca fiul meu să distrugă toate actele și hârtiile ce se vor găsi după moartea mea și care nu vor prezenta un interes deosebit. De asemenea îl rog să publice, 15 ani după moartea mea, memoriile mele, făcându-le corecturile cuvenite, dacă nu cumva mor înainte de a le fi putut da forma cuvenită și definitivă”⁹.

⁸ Ibidem, dosar 126, f. 2.

⁹ Ibidem, dosar 258.

CERCETĂRI PESTE HOTARE

Cercetări în Israel

În perioada 4 noiembrie 1992 – 5 ianuarie 1993, subsemnatul a efectuat cercetări istorice în statul Israel. Lucrătorii de pe ogorul istoriei pot constata că aici s-au concentrat numeroase fonduri arhivistice create pe mai multe căi. O parte din documente sunt deținute de instituții având o mare vechime locală. Între ele, spre exemplu, se numără Patriarhia Armeană care, cu mândrie, evidențiază faptul că în catedrala ei se găsesc osemintele apostolului Iacob, primul episcop al Ierusalimului. Un al doilea canal prin care s-au adunat aici documente sunt donațiile venite de pretutindeni, ca de pildă la Biblioteca Patriarhiei Ortodoxe Grecești (ai cărei enoriași, în general, sunt arabi). Multe documente au fost aduse de evrei care au făcut „alalia”, constituind însemnate fonduri, spre exemplu la biblioteca Universității Ebraice din Ierusalim. Un număr de organizații mondiale evreiești și-au depus actele în Israel ca, de pildă, mișcarea sionistă.

După crearea statului evreu (1948) s-a organizat o activitate de strângere de documente, în original sau copii, spre a se putea studia aspecte ale istoriei evreiești de pretutindeni. Dintre acestea, cea mai cunoscută este arhiva de la Jad-Vașhem, dedicată problemei holocaustului. Desigur, pe parcurs s-au format arhive de pe urma funcționării vieții economice și social-politice curente, ca de exemplu Arhiva Statului. În general, arhivele aflate în patrimoniul public sunt bine organizate, cu dotare modernă și un personal servizabil. Termenul de prescripție al documentelor este de 30 de ani.

O plăcută surpriză ne-a făcut fondul documentar al Asociației Culturale Mondiale a Evreilor Originari din România. Prin bunăvoința d-lui președinte, Slomo Leibovici-Laiș, am putut cerceta opt scrisori autografe ale lui Tudor Arghezi adresate de poet lui Leib Abraham Zissu (1888 – 1956). Adresantul a fost avocat și un important militant sionist. Întemnițat după 1954, a fost eliberat peste doi ani, apoi a plecat în Israel unde la scurt timp a încetat din viață. Scrisorile (cotele 35a–42a) pot fi împărțite în două categorii. O parte din ele privesc

problemele materiale ale lui Tudor Arghezi, iar celelalte sunt legate de activitatea lui literară și editorială. Astfel, la 27 ianuarie 1927, Tudor Arghezi se plânge că „articoul săptămânal” pentru „Adevărul literar” a fost excepționat de redacție, deoarece „se petrecuse ceva mai departe și mai sus decât la botul măgarului”. La fel se plânge că de la război (1916–1918) încoace „a fost izolat de confrăți”. La 2 martie 1928, poetul trimite o epistolă lui L. A. Zissu în legătură cu străduințele lui de a obține o tipografie modernă pentru revista „Bilete de papagal”. Restul imprimeriei proprii se justifică prin faptul că „desfacerea revistei sporește săptămânal”.

O altă descoperire de interes literar a constituit-o identificarea unui număr de trei scrisori și trei manuscrise autografe semnate de Panait Istrati. Ele sunt păstrate în Arhiva centrală pentru istoria poporului evreu din Ierusalim (cota R M I–II–III). Scrisorile provin din perioade diferite ale vieții scriitorului. Prima, datată din Meudon-Val Fleury din 21 septembrie 1927, consemnează eșecul prietenului său „Dorian” de a-și croi o nouă viață în Franța. A doua (12 decembrie 1933) este adresată gazetei „Ancheta” din Brăila, în legătură cu o colaborare. A treia (6 iulie 1934) privește plecarea lui la băi.

Manuscrisele (R M 27 IV–V–VI) cuprind trei scrisori deschise, redactate cu intenția de a fi publicate. Una se adresa prefectului și primarului din Brăila cu scopul de a organiza un „ceai literar” în favoarea celor aflați în mizerie extremă. A doua este „o scrisoare de la mănăstire”, adresată prietenului său Tănase, iar a treia salută apariția revistei „Săptămâna”. Aceste materiale nu sunt datate.

La Tel Aviv, din inițiativa viceprimarului Itzhak Artzi, originar din România, s-a deschis, în 1963, un muzeu ce cuprinde multe materiale referitoare la teatrul evreiesc din România. Acestea subliniază inițiativa lui Avram Goldfaden, care a inaugurat la Iași, în 1876, primul teatru evreiesc profesionist modern din lume. Se insistă asupra faptului că această inițiativă a avut loc în atmosfera culturală românească, pri-

ma cronică despre această acțiune fiind scrisă de Mihai Eminescu. Ulterior, activitatea se strămută la București, unde continuă și azi. Din perioada bucuresteană ni se impune dosarul piesei „Ben Israel” (20 iunie 1899). O altă reprezentație remarcabilă a avut loc la 10 august 1905, în beneficiul soților Siegler, el cu performanțe în piesele comice, iar ea o cupletistă de renume. Din perioada interbelică reținem scenariul piesei lui Tudor Arghezi, „O dramă inedită”. În colecție se păstrează proiecte de culise, fotografii ale actorilor și scenelor etc. De asemenea sunt păstrate aici peste 4000 de afișe și peste 40.000 file de documente teatrale ce în parte oglindesc activitatea teatrului evreiesc din România până la zi.

Desigur, am fi dorit să obținem informații și în legătură cu participarea transilvănenilor la cruciada a V-a (1217–1218), respectiv a doua ei ediție (1220). Este cert că trupele episcopilor Simion de Oradea și Toma de Agria erau constituite în principal din elemente originare din vestul Transilvaniei, inclusiv cneji. Cercetările efectuate în mănăstirea de pe muntele Carmel și la Acco (principalele lor baze de operați) nu ne-au oferit date privind elementele componente ale unităților amintite. Msgr. Harfouche, vicarul Patriarhiei Maronite la Ierusalim, ne-a atras atenția asupra arhivei patriarhale de la Bkerke (Liban), întrucât între cruciați și maroniți existau în permanență relații de alianță, cercetările de aici rămânând o speranță a viitorului.

Tot o speranță a viitorului este și Biblioteca Publică Gulbenkian din incinta Patriarhiei Armele din Ierusalim, înființată în 1929 cu sprijinul istoricului patriarhal K. Hintlian, am putut afla că deține un număr de 4000 de manuscrise medievale și moderne, precum și alte materiale, între care nu puține pot interesa istoria României. La fel ne interesează datele referitoare la comunitățile armenice ce au existat timp de secole pe ambele versante ale Carpaților. La Muzeul Mardigian din aceeași incintă am identificat o hartă din secolul al XVII-lea și un glob pământesc ce merită atenția geografilor noștri.

Manuscrisele de interes românesc în posesia Patriarhiei Ortodoxe Grecești (inclusiv Sf. Mormânt) nu ne-au oferit vreo informație nouă față de cele cunoscute în general.

Muzeul diasporei evreiești („Beth Hatefutsoth”) din Tel-Aviv caută să evoce viața evreiască de pretutindeni, de la prăbușirea Ierusalimului (70) până la formarea statului Israel (1948). Un interes oferă datele istorice înmagazinate în computer. Vizitatorul are dreptul să comande prin terminal câte-o micromonografie privind istoria unei

comunități sau arbore genealogic. Monografiile sunt de dimensiuni diferite, astfel în timp ce comunitatea evreiască din Riga este prezentată într-un text de 18 pagini, cea a Arachului este doar de patru pagini. Computerul răspunde la un mare număr de solicitări privind istoria comunităților evreiești din România. Considerăm că cele văzute de noi conțin și date inedite, dar suferă adesea de lipsă de informații ceea ce oglindește nivelul redus al cercetărilor de profil și parcurgerii bibliografice.

Una din cele mai importante surse de documentare este Arhiva Centrală Sionistă din Ierusalim, depozitarul fondurilor create de Fondul Național, Agenția Evreiască, Keren Hayesod, Congresul Mondial Evreiesc, organizațiile presioniste și sioniste etc. Creată în 1919 la Berlin, strămutată în 1933, la Tel Aviv și apoi la Ierusalim, împreună cu materialele aduse de la Köln și Viena ca însumează 7000 m liniari. Arhiva este adăpostită într-o clădire special construită (1987). Pe parcurs au mai intrat și fonduri personale ca cel al lui Theodor Herzl, fondatorul mișcării sioniste (1936) etc. Cercetarea fondurilor oferă pe lângă informații referitoare la mișcările evreiești din România date economice și sociale din abundență.

Fondul Al 133 cuprinde aproximativ 50 de dosare cu materiale de presă referitoare la activități evreiești dinainte de anul 1907, dar și, în general, despre situația României. Fondul Z 1 cuprinde acte din patrimoniul organizației mondiale sioniste din epoca când centrala se găsea la Viena. Remarcăm dosarul Z1/10 referitor la pregătirea întrevederii între Teodor Herzl și regele Carol I (1899). Dosarele Z 1/422, 423 păstrează acte ale federației sioniste românești (1899–1905).

După cum se știe, deschiderea primului congres sionist de la Basel a aparținut doctorului Lippe, delegat de la Iași. Tot aici apar niște centralizatoare ale organizațiilor sioniste din Regatul României care, în anul 1902, funcționau în 69 de localități, cele mai puternice fiind la București, Bărlad, Botoșani, Hârlău etc. După mutarea biroului central la Köln (1905–1911), relațiile cu România s-au materializat în șase dosare (Fond Z 2/444–449). Epoca activității centralei strămutată la Berlin (1911–1918) coincide în mare parte cu perioada primului război mondial, ceea ce a făcut ca corespundența de interes pentru noi să se reducă la trei dosare (Z 3/218–220).

În perioada 1915–1919, activitatea sionistă la nivel mondial în mare parte s-a concentrat în Copenhaga neutră. Biroul central s-a interesat în mod deosebit de situația din România, ceea ce se oglindește în 9 do-

sare (Fond L 6/401, 407, 413, 426—427, 431—432, 441). După primul război mondial centrul s-a mutat la Londra (1918—1935). Interesul pentru activitățile din România din epoca dată se reflectă în 13 dosare (Fond Z 4/1912, 1676, 1788, 1797 I—II, 1748, 2493, 3705, 3570 I—V).

Formarea celei mai mari diaspore originare din România a fost secondată de recalificarea unui mare număr de oameni. Pregătirea viitorilor agricultori poate fi studiată în primul rând în cele șapte dosare din perioada 1909—1919 (Fond K K L 1/90—95). Colonizările efectuate sub îndrumarea „Comisiei pentru explorarea Palestinei”, cu profil agrar, în perioada 1906—1912, fac obiectul unui număr de nouă dosare (Fond L 1/21, 25, 27, 34, 36, 38, 40, 41, 50). Am mai depistat 12 dosare cu caracter divers referitoare la sionismul din România (Fond F 9/1—3, 6—12, 24, 26).

Din fondurile personale remarcăm pe cel aparținând militanului Wolfsohn, care cuprinde o corespondență cu S. Pineles, mai ales la începutul secolului nostru. Într-o scrisoare din 1903, acesta din urmă revendică pe seama evreilor din România „aprinderea flăcării” sionismului. Fondul Alexandru Marmorek (1865—1923) ne interesează deoarece în perioada primului război mondial a fost mobilizat ca medic militar la Timișoara (Fond A 41). Fondul A 203 conține materiale aparținând lui M. Gaster. Prin bunăvoința colaboratorilor arhivei am aflat că mai există vreo 25 dosare referitoare la M. Gaster, în diferite fonduri.

Fondul Ioan Ronay (1849—1919) aparține inițiatorului mișcării sioniste în Transilvania. Dosarele relevă activitatea lui antiasimilaționistă, cu înrăurire nu numai asupra contemporaneității, dar mai ales asupra poziției evreiești în Transilvania postbelică. Arhiva dispune de un număr de 40 de dosare cuprinzând corespondența lui, din care se evidențiază schimbul de scrisori între el și Theodor Herzl (Fond Z 1/279, 555—557, Fond H VIII/691).

În orașul Rehovot se găsește muzeul și arhiva lui Chaim Weizmann, lider sionist și apoi primul președinte a statului Israel. Corespondența lui, în parte editată, însușește și informații cu privire la România. Din rândul lor amintim scrisoarea din 2 iulie 1917, adresată lordului Nathaniel Rothschild (1877—1923), care de altfel avea soție originară din Oradea. În această misivă se analizează problema statutului evreilor din România. La 7 februarie 1941, îl abordează pe Winston Churchill, cerând un număr sporit de certificate de imigrare în Palestina, inclusiv pentru evreei din România. La 24 și 27 februarie 1941, se adresează lordului Moyn, plângându-se de întârzierea elibe-

rării unui număr de certificate destinate celor care au obținut autorizația de a părăsi România. La 2 martie 1944, își exprimă îngrijorarea față de soarta evreilor din Ungaria, România, Slovacia și Bulgaria, ca urmare a invaziei hitleriste și instaurarea unui guvern marionetă la Budapesta. Cu două zile mai devreme îl avertizează pe Henry Morgenthau, ministrul de finanțe al S.U.A., de schimbările nefavorabile din Ungaria, exprimând temeri pentru o eventuală repetare a evenimentelor în România.

În mai multe scrisori și-a exprimat dezamăgirea față de faptul că nu reușise să determine aliații să bombardeze liniile ferate dintre Ungaria (inclusiv Ardealul de Nord) și lagărele morții din Polonia, împiedcând deportările. Ele au putut fi oprite abia la 6 iulie 1944, dată la care adăugăm noi, deportările din Ardealul de Nord erau încheiate.

Un apreciabil fond de materiale conține informații cu privire la activitatea organizației W I Z O, organizația mondială sionistă a femeilor. Ele se găsesc la arhiva sionistă din Ierusalim ca și la centrala lor mondială din Tel Aviv. Prima organizație pe teritoriul României a luat ființă în 1919, sub președinția militantei Rosa Bernhard. În 1930 existau deja 31 de grupe cu 5000 de membri. În pragul celui de al doilea război mondial întrețineau 18 grădinițe, reușind să mențină câteva și mai târziu. În 1942 au înființat 17 cantine în Transnistria.

În Transilvania exista o rețea separată de organizații, care în 1939, cuprindea 54 de grupe și 5000 de membri. Deși oficial dizolvată în anii 1940—1944, organizația W I Z O a încercat să ajute familiile obligate să părăsească satele și alte categorii de nevoiași. Reconstituită în noiembrie 1944, s-au format două centre de activitate la București și Arad.

Biblioteca Națională și Universitară Ebraică dețin un număr de peste 3 milioane de cărți, 11 000 de manuscrise și vreo 5000 de hărți. Cercetările noastre, relativ scurte, ne-au permis să obținem doar informații despre existența manuscriselor de la Vijniț, transferate, după 1915, la Oradea, iar în 1944, după multe peripeții, trecând prin România, au luat drumul Ierusalimului. Ni s-a pus la dispoziție un manuscris al lui A. L. Zissu ce cuprinde notele lui din perioada 1933—1948 (Mss. 4—1253). Menționăm mai ales notele sale privind perioada 1942—1946. Astfel, la 26 ianuarie 1944, însemna faptul că în preajma înaintării armatei sovietice se încearcă readucerea în țară a deportaților în Transnistria.

Alte note interesante se referă la Partidul Evreiesc din România (1937), Sfatul Evreiesc (1943) etc. Multe acte se referă la posibi-

litățile sporite acordate evreilor de a părăsi România. Totodată, părea îngrijorat pentru soarta evreilor din Ungaria, aflați în pragul deportării (1944). Manuscrisul var 408 cuprinde o biografie a liderului bucovinean M. B. Grinzberg. Manuscrisul var 157 se referă la traduceri efectuate din literatura română în limba ebraică, în special scrierile poetei regine Carmen Sylva.

Nu putem trece cu vederea uriașul fond de ziare de care dispune biblioteca. Pe lângă colecționarea presei în limba română, remarcăm și numerele ziarului „Palestine Post” — (azi „Ierusalem Post”), care, în decursul apariției sale de aproape 70 de ani, a înregistrat multe informații veridice privind România. Deosebit de interesante ni se par relatările din perioada 1940—1944, încercând să ofere date despre realitățile din România, felul în care se conturează situația evreilor. În același context apare și interesul pentru situația din Ardealul de Nord, în special în primăvara tragică din 1944.

* * *

Arhiva Centrală pentru Istoria Poporului Evreu din Ierusalim (Campus universitar Givat-Ram, „Sprinzak building”) a luat ființă în anii 1938—1939, cu scopul de a salva documentele periclitate de nimicire în statele fasciste. Ulterior, activitatea s-a amplificat urmărind colectarea documentelor referitoare la evrei în original sau copii. Actualmente ea dispune de peste 4 milioane de cadre microfilme, vreo 5000 de fotografii și circa un milion de regeste, pe lângă un număr de documente originale. Materialele sunt grupate pe țări, potrivit granițelor existente. Cele referitoare la România formează fondul R. M. Unele de interes românesc apar în fondurile H V (Ungaria) și I V (Iugoslavia). Bucovina, la fel, constituie un grup aparte. Noi am urmărit doar documentele originale și copiile lor.

Un număr de documente se referă la comunitățile evreiești. Actele de la Șimleul-Silvaniei se referă la anii 1855—1880 (H V 148). Cele de la Bacău privesc perioada 1837—1904. Mai multe scripte oglindesc activitatea comunității din București în secolele XVIII—XIX. Remarcăm și documentele comunității Templului Coral din București (1936—1940) și ale Asociației cultului mozaic de rit occidental (1803—1891). Un interes deosebit prezintă „Pinkasul” și alte acte ale societății Chevra-Kedosa de asistență socială și înmormântare a enoriașilor din Arad (1850). Tot acolo aflăm și acte ale „Societății umanitariste” din Arad (1866) etc. (R. M. 235). Diverse grupe de acte comunitare aduc lumină în activitatea de la Tecuci, Botoșani, Iași, Galați, Craiova, Turnu-Severin, Brăila etc.

Un dosar cuprinde informații cu privire la evenimentele din 1868, ce au dus la divizarea comunităților din Transilvania în ortodoxe, necolte și status-quo (H V 28). Referiri încăte pot fi reperate cu privire la sămbătăritii trecuți la iudaism în Jezidul-Nou (R M 668 nr. 1—4).

Contribuția evreilor la promovarea vieții economice din România este sistematizată în amplul manuscris (206 pag.), semnat de S. Ferngod alias S. Marcel (R M 237). Putem vedea materiale ale corporației croitorilor din București (1837—1867), ale societăților „Voinea” (1919—1947) și „Progresul” (1885). Tot această arhivă păstrează actele referitoare la arendarea moșiei Paraioana (1822).

Nu lipsesc nici materiale demografice ca, de pildă, copiile conscripțiilor efectuate din ordinul Habsburgilor în 1725, 1735, 1746 (H V 2). Alte piese fac cunoscută legislația referitoare la evrei în perioada 1725—1826, în Văgare, în Măramureș, Crișana și Banat (H V 20). Un dosar face cunoscut că, în 1806, s-a interzis imigrarea evreilor în Transilvania (H V 44).

Desființarea taxei toleranțiale în schimbul, sumei de 1,2 milioane de florini a prilejuit, în 1846, o adunare privind repartitia sumei pe comunități, ceea ce ne permite evaluarea importanței celor din Banat, Crișana și Măramureș (H V 6). Un grupaj de document este legat de problema evreilor din Banat di timpul existenței acestuia ca provincii aparte (1849—1860).

Actele normative referitoare la statutul evreilor din România dinainte de 1918, manuscrisele rămase de la Adolf Stern (1880—1929) privind încetățenirea evreilor, precum și ale altor organizații evreiești militante (1857—1914) sunt dedublate de documente ale legăturilor organizațiilor mondiale evreiești (R M 235, 342, F (A) I U 84). În arhivă figurează și câteva unicate ale presei de pe teritoriul României. Astfel remarcăm „Siebenbürger Israelit” (Alba Iulia — 1883) și „Allgemeine Zeitung” (Baia Mare — 1917) (H V 33, 27).

În domeniul activităților culturale găsim documente legate de societatea „Sinai” (1846—1871) și societatea istorică „Iuliu Barasch” (1886—1895). Nu lipsesc materiale legate de personalități ca M. Gaster (R M 12), C. Graur (R M 1) și Iacob Psantir (1820—1902). Adoptarea limbii române de evreii pământeni este evocată de caietul de gramatică al lui David Vicol din 1847 (R M 9). Remarcăm și corespondența dintre Constantin Giurescu și Theodor Lwvenstein (R M 2).

Arhiva posedă un important fond școlar, în mare parte cu profil agricol. Acestea au facilitat crearea cooperativelor agricole evre-

iești, înființate cu precădere în Basarabia. De asemenea, se evidențiază o vastă activitate școlară elementară și în unele locuri medii (Iași). Unitățile școlare erau răspărte la Galați, Pălticeni etc. Comunicarea lui Liviu Rotmann prezentată la Cluj-Napoca (oct. 1992), aflată sub tipar, ne scutește de analiza acestui capitol al învățământului din România.

Tot în Campusul universitar amintit (Building Feldmann) funcționează „Institutul pentru cercetarea istoriei evreilor din România”, în cadrul universității. În prezent găsim aici peste 5000 de cărți, un mare număr de decupări din reviste și ziare, precum și arhiva Th. Lavi (Louvenstein), care conține rezultatele cercetărilor îndelungate ale directorului fondator al institutului (în curs de catalogare).

Documentele catalogate însumează aproximativ 200 de dosare. Între acestea figurează memoriile lui Abba Bardicev, unul din parașuștii lansați, în 1944, de aviația engleză, cu destinația România. La fel evidențiem raportul comisiei conduse de Iuliu Mănușianu, delegat al Președinției Consiliului de Miniștri, la care au participat și delegații centralei evreilor din București și care, împreună cu mandatarul Guvernământului din Odesa, au analizat la fața locului situația evreilor aflați încă în viață în Transnistria (dosar 105). În alte dosare găsim date despre comunitățile evreiești din Tulcea, Focșani, Piatra Neamț etc. (1941–1944).

În cadrul Campusului universitar Ramat-Aviv din Tel Aviv funcționează „Institutul pentru cercetarea diasporii” (Building Carter). Secția română (Fundatia Grossmann-Goren), condusă de Liviu Rotmann, deține unele materiale documentare, printre care arhiva lui Leon Mizrahi, lider sionist din perioada interbelică.

La Ramat-Gah se găsește Universitatea Bar-Ilan, de orientare religioasă-ortodoxă. În cadrul universității, fondată în 1955, funcționează un institut pentru cercetarea mișcării sioniste religioase (Mizrahi), care deține materiale documentare inclusiv referitoare la România. Tot la această universitate se găsește o catedră ce poartă numele șefului rabin dr. Moses Rosen, deținătoare a unor materiale referitoare la evreii din România. În biblioteca universitară s-au putut studia o seamă de „responsa” ale rabinilor de pe teritoriul României, dezlegând litigii iscate printre enoriași, dar care aruncă o lumină vie asupra ansamblului vieții economice și sociale.

În ultimii ani, străduințe deosebite au fost depuse în cadrul Asociației Mondiale a Evreilor Originari din România de a constitui un fond privind istoria și cultura moște-

nită din țara de obârșie. Fondul documentar se compune din originale, copii, microfилme și xerocopii. Partea cea mai importantă a fondului o constituie dosarele comunităților. Din cele ce îmbrățișează perioade mai lungi menționăm pe cele din București (1851–1968), Botoșani (1820–1920, 1926–1940), Făgăraș (1842–1931). Dosare ceva mai puține bogate provin de la Bacău, Galați, Iași, Dorohoi, Suceava, Ștefănești, Piatra Neamț, Tecuci, Sibiu, Satu Mare, Alba Iulia, Carci, Șimleul Silvaniei etc. O valoare deosebită prezintă manuscrisele rabinice de la Brăila (secolul al XIX-lea).

Un alt grup însumează documente din perioada 1890–1947. Dintre componente evocăm pe cele oglindind activitatea lui M. Brociner (1855–1942) care, începând cu anul 1882, a fost un fel de secretar al lui Carol I. Tot acolo apar actele referitoare la renumitul rabin Malbin, la pogromul de la Chișinău (1903), la participarea evreilor la campaniile electorale (1926–1937) etc. Alte materiale subliniază participarea evreilor la campaniile armatei române (1877–1878, 1916–1918).

Din mișcarea sionistă remarcăm copiile corespondenței dintre S. Pineles cu Theodor Herzl, colecția referitoare la activitatea curentului Mizrahi, precum și materialele referitoare la uniunea tineretului acestei mișcări.

Un bogat material se referă la perioada holocaustului. Numeroase file oferă informații despre tragedia vasului Struma (1941) și naufragiul lui Merikure (1944). La acesta din urmă apare și lista celor îmbarcați, între care au figurat 9 persoane din Arad, 11 din Timișoara etc. Mai multe documente sunt legate de funcționarea oficiului de emigrare autorizat în 1944, ceea ce a permis, printre altele, și evacuarea copiilor orfani din Transnistria. Arhiva deține o colecție a legilor rasiale aplicate în 1940–1944 și acte despre deportările efectuate din Bucovina de Sud și județul Dorohoi (1941–1942) în Transnistria și readucerea în țară a celor în viață (1944).

Mai multe materiale evocă deportarea evreilor din Ardealul de Nord, referindu-se la Salonta, Sighetul Marmăției etc. Alte izvoare lămuresc activitatea „Asociației rabinilor refugiați”, care au găsit azil în România (1944). Procesul-verbal al congresului „Uniunii democratice a evreilor din Transilvania de Nord” (aprilie 1945), a făcut bilanțul tragediei din anul precedent.

O seamă de documente oglindesc renașterea vieții evreiești din România după abolirea legilor rasiale. La fel putem face cunoștință cu declarația ministrului afacerilor externe Niculescu-Buzești (1944), privind

inlesnirea „alalicii”. În alte scripte se prezintă realuarea temporară a activității sioniste, în special de orientare Mizrahi, cu centrala la Arad. Colecția cuprinde documente și din perioada ulterioară privind Organizația Evreilor Democrați (1944–1945), despre activitatea Comitetului Democrat Evreiesc (1945–1952) și a Federației Comunităților Evreiești.

Dintre documentele de interes cultural spicuem pe cele referitoare la poetul Ezra Fleischer, originar din Timișoara, o scrisoare originală adresată lui Dobrogeanu-Gherea, precum și actele societăților culturale evreiești (Iasi, Piatra Neamț, Sîmleul Silvaniei etc.) O activitate meritorie a constituit-o realizarea unui repertoriu al periodicelor evreiești din România, însumând 1060 de titluri. Unele din ele apar în colecție în original sau copie. Un număr apreciabil de casete eternizează memoriile expuse de participanții la evenimentele din istoria contemporană a României.

Arhiva Institutului Jabotinski din Tel Aviv poartă numele liderului cu același nume (1880–1940). Poet, scriitor, ebraist, a stat în fruntea orientării radicale, zisă „revizionistă” a mișcării sioniste. Arhiva acțiunilor „revizioniste” sălășluiește la Tel-Aviv din anul 1935. Dosarele referitoare la România (1930–1948) cuprind materiale cu privire la pregătirea și înfăptuirea, inclusiv prin metode ilegale, a transferării imigranților europeni în Palestina. Evidențiem dosarul referitor la mișcarea haluțiană, mai puternică în Bucovina și Basarabia, pregătind agricultorii pentru Palestina (4/1–1932, 5/1–1933). La 3 septembrie 1933 a avut loc cea de a treia întâlnire a lor la Noua-Suliță (6/1–1933). O evidență înregistrează pe haluțienii pregătiți pentru plecare (7/1–1933/1946). În 1935 delegați din România au participat la cea de a doua conferință mondială a revizionistilor. Tot în acele dosare găsim materialele organizațiilor locale revizioniste de la Tighina, Rădăuți, Noua-Suliță etc. (1/4/44, 2/4, 3/4). Un număr de dosare însumează și materiale de presă referitoare la activitatea lor, atât dinaintea celui de al doilea război mondial cât și după aceea.

Actele arhivei amintite se completează cu cele deținute de arhiva Haganei. Această organizație de autoapărare, înființată în anul 1920, a contribuit la realizarea imigrațiilor, creând o formație aparte numită Mosad le Alyah Bet (1939), condusă de Shaul Avigor. Organizația respectivă a promovat plecarea vaselor cu imigranți din porturile României, urmând să intre legal sau ilegal în Palestina. În arhiva creată în 1969, am găsit un număr de 55 de dosare privind România (până la 1948). Materiale abundente

privesc probleme de organizare a imigrației (061/014, 0067/014). O seamă de documente se referă la probleme de ajutorare și salvare al celor dornici să facă „alalia” (0146, 0147–152). Actele Mosadului referitoare la România cuprind mai multe dosare (0023/014, 0072/014, 0071/014, 0057/299–R. 1080).

În timpul războiului, mai ales spre sfârșitul lui, imigrarea s-a reluat cu plecare din Constanța (0172/014, 0483/014, 0484/014). Uneori apar probleme legate de evrei din alte țări, care căutau să plece în Eretz Israel prin România (0055/114, 0079/114, 0080/114, 0040/036, 0009/083). Mai multe seturi de documente privesc problemele financiare ale acțiunilor amintite (0083/114, 0878/014). O mulțime de dosare cuprind corespondența dintre organizațiile evreiești din Palestina cu cele de pe teritoriul României. Reprezintă un interes deosebit activitatea biroului de legătură ce funcționa în acest sens în România (044/300, 0045/300, 0086/300, 0125/300, 0127/300, 0128/300). Mai multe pachete conțin memorii ale participanților (0060/B4–P/080). Deosebit de interesante sunt dosarele ce se referă la naufragiul Strumei (001/436 P–080, 07 M/014). Remarcăm și amintirile unui parașutist lansat de aviația engleză în România în 1944 (9/083).

Vizita noastră la „Muzeul imigrației clandestine” din Haifa ne-a permis, cu ajutorul doamnei Sarah Rozner, originară din România, să întocmim o situație privind proporțiile imigrației spre Palestina și locul jucat de România în facilitarea acestuia în 1939–1940.

<i>Denumirea</i>	<i>1939</i>	<i>1940</i>
Total vase pornite	34	9
din România	15	8
alte țări	12	1
pornire necunoscută	7	—
Total îmbarcați	10584	8725

„Jad-Vaschemul” din Ierusalim este cunoscut în lume mai mult ca un loc memorial dedicat milioanei de evrei asasinați în perioada holocaustului. Înființat în 1953, are în componență și o arhivă ce însumează peste 50 de milioane de documente. Munca cercetătorului este facilitată prin cataloage exemplar întocmite. Câteva privitoare la România, laudă activitatea doctorului. Ancel. Timpul nostru redus ne-a permis doar studii limitate. Astfel „Fondul Comunității Evreiești din România” cuprinde 56 de dosare conținând date începând cu anul 1933. Cele mai complete grupaje aparțin comunităților din Timișoara, Iasi și Piatra Neamț. Dosarul celei din Timișoara cuprinde și materiale referitoare la

Lipova, evreii din această localitate fiind obligați, în 1941, să se strămute la Timișoara. Unele date din acest dosar conturează activitatea de ajutorare a refugiaților evrei din Ungaria (1944).

Un interesant fond este lăsamântul istoricului și ziaristului A. Márton (P. 10), cu precădere oglindind situații din Ardealul de Nord. Tot în arhiva de la Jad-Vasheim este depus și fondul documentar al activității științifice a istoricului Mose Maur.

Un material abundent constituie memoriile supraviețuitorilor anilor 1940–1945. Spi-cuind cele referitoare la România (teritoriul din 1940) s-au identificat 203 memorii. Dintre ele amintim memoriile „Soarta evreilor din Tecuci” (nr. 786); „Evacuarea evreilor din Botoșani — 1941” (nr. 831) și ale rabinului șef A. Safran, privind evitarea deportării evreilor din Transilvania de Sud (nr. 711). Benjamin-Zeev Haber a sintetizat situația comunității din Arad (nr. 783). Noi date pot fi depistate despre fuga unor evrei în Ungaria urmăriți de legionari (1940). Date abundente oglindesc fuga evreilor din Ardealul de Nord în România în primăvara anului 1944, în pragul deportărilor. Menționăm și arhiva Fildermann

(1925–1947), precum și studiul elaborat de Sabin Mănuilă și W. Fildermann cu privire la evoluția populației evreiești din România.

Una din sursele documentare importante cu bogat material de interes românesc din anii 1940–1945 este arhiva Strohlitz din Haifa. Domnul rabin Nicolae Schönfeld, originar din România, colaborator al acestui așezământ, ne-a atras atenția asupra unor materiale privind manifestările de antisemitism ale trupelor sovietice în Moldova (1944–1945).

Cercetările noastre efectuate în vederea evaluării arhivelor israeliene ne-au sugerat două concluzii majore. Prima ne face să apreciem că actualmente conținutul acestora este puțin cunoscut în România, în-seși cercetările noastre atingând o modestă felie. Cealaltă concluzie ne determină să credem că istoricii care studiază istoria modernă și mai ales contemporană a României ar fi bine să aibă în vedere aceste fonduri, indiferent de interpretările pe care le consideră de cuviință.

EUGEN GLÜCK

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

A treia conferință europeană a Arhivelor

În perioada 11–15 mai 1993 s-au desfășurat la Viena, în noul sediu al Arhivelor Statului, lucrările celei de a treia Conferințe Europene a Arhivelor. Organizată de Arhivele Statului din Austria, sub auspiciile Consiliului Internațional al Arhivelor (C.I.A.), conferința, cu tema „Noi forme și perspective de cooperare a arhivelor din Europa”, a atras un număr de 75 participanți din statele europene, dar și din câteva state aflate în alte continente (S.U.A., Canada, Israel, India și Botswana). Cuvântul de deschidere, semnificativ pentru nivelul și importanța manifestării, a aparținut secretarului de stat al Cancelariei Federale a Austriei, Dr. Peter Kostelka, fiind rostit după o serie de alocuțiuni prezentate de directorul general al Arhivelor Austriei, Dr. Kurt Peball, reprezentantul Consiliului European, Jean Gattégno, directorul programului general de informații al UNESCO, Dr. Wolfgang Löhner și de președintele C.I.A., Jean-Pierre Wallot.

Delegații au participat, potrivit programului, la patru ședințe de lucru, toate în plan, audiind un număr de 14 comunicări de specialitate, urmate, fiecare, de discuții și la o excursie de documentare în Bratislava (capitala Republicii Slovacie) și Sopron

(Ungaria), având ca obiectiv principal vizitarea Arhivelor. Limbile admise au fost germana, engleza și franceza. Domeniul amintit, al relațiilor internaționale a Arhivelor, incomplet aprofundat până în prezent, dispersat într-o varietate de publicații și limbi, a beneficiat de o abordare cuprinzătoare. Studiul intitulat „Programe ale cooperării internaționale a Arhivelor în Europa”, întocmit de Lajos Körmendy, Budapesta, a servit drept orientare și temei multor participanți la dezbateri. Comunicările au reușit să valorifice, în general, experiența acumulată în privința raporturilor între Arhive, tratând subiecte ca: „Perspective deschise de simpozionul de la Maastricht (oct. 1991) în ceea ce privește Arhivele fără frontiere” (Kenneth Hall, Marea Britanie); „Noile zone economice și Arhivele lor” (Marie-Edith Brejon de Lavergnée, Franța); „Perspective ale cooperării regionale între arhive”: Cazul zonei Rinului de Sus (Joachim Sturm, Germania), cazul zonei Alpi-Marea Adriatică (Uge Cova, Italia), cazul Țărilor Scandinave și Baltice (Pirkke Rastas, Finlanda); „Coordonarea cercetării arhivistice și difuzarea informației profesionale” (Richard Huyda, Canada), „O experiență spaniolă privind banca de date și comunicarea la distanță” (Pedro Gonzales, Spania), „Pentru o nouă istorie europeană după integrare”

(Jean Marie Palayret, Italia), „Capcanele terminologiei și bariere lingvistice” (Sharon Thibodeau, S.U.A.) ș.a.

Mentalitatea arhivistului-istoric, predominantă în țările Europei, a determinat preocupări în direcția exploatării arhivelor istorice. De aici contacte externe consacrate ideii de completare a Arhivelor Naționale cu copii (microfilme) după înscrisuri conservate în străinătate. Între Arhivele țărilor europene s-au instituit, de-a lungul anilor, prin acorduri culturale cu spectru mai larg sau acorduri directe, relații bi și multilaterale. Este cunoscută și forma permanențelor arhivistice în țări din Europa, ca în cazul Canadei, prezentă prin câte un „ambasador” în Arhivele din Paris și Londra, precum și a Ungariei, cu trei arhiviști instalați permanent în arhivele din Viena.

Coordonarea raporturilor între Arhive a devenit resortul câtorva foruri arhivistice, de acum bine cunoscute și cu activitate complexă. Este vorba despre Reuniunea Arhivelor Lacului Constanța, care apropie instituțiile de profil din Elveția, Germania și Austria, despre Centrul Internațional de Informații pentru sursele istorice ale Balcanilor și Mediteranei (CIBAL), cu sediul la Sofia, fondat în anul 1976, despre Centrul de Informații a Arhivelor din Maribor (Slovenia), înființat în 1985 și profilat pe probleme tehnice derivând din păstrarea, conservarea, restaurarea și microfilmarea arhivelor. Cel mai mare și reputat organism profesional al Arhivelor din Europa este Consiliul Internațional al Arhivelor, ale cărui programe variate atrag, începând din anii '80, toate națiunile, chiar și pe acelea care nu au aderat încă la forme mai simple de cooperare.

Conferința s-a oprit asupra domeniilor principale ale relațiilor internaționale practicate în lumea Arhivelor, neomițând achizițiile de copii (microfilme) după documente, pe baza cercetărilor întreprinse de arhiviști vizitele de studiu și documentare, stagiile de perfecționare, participarea la diferite manifestări de specialitate, integrarea europeană a Arhivelor, organizarea de expoziții, elaborarea de publicații comune etc. și a acor-

dat un loc aparte perspectivelor deschise de immagazinarea și prelucrarea informațiilor din Arhive cu ajutorul sistemelor automate de calcul, aderării Arhivelor la Banca mondială de date.

Reprezentantul Direcției Generale a Arhivelor Statului din România a prezentat pașii făcuți în ultimii trei ani în țara noastră pentru scoaterea Arhivelor din izolarea la care au fost condamnate de regimul dictatorial și reluarea contactelor firești cu instituții similare și foruri specializate de peste hotare. S-a amintit, de asemenea, despre deschiderea Arhivelor românești pentru cercetare, punere la dispoziția celor interesați, în temeiul legii, a documentelor din Fondul Arhivistic Național, ridicarea oricăror interdicții care îngreunau accesul la unele fonduri de arhivă. Preocupările manifestate pentru încheierea în continuare a unor acorduri bilaterale cu Arhivele Statului din Ungaria, Austria și alte țări europene, au fost salutate de directorul general Dr. Kurt Peball, care și-a exprimat încrederea în viitorul relațiilor cu țara noastră, arătându-și disponibilitatea pentru o cooperare fructuoasă.

Lucrările conferinței au prilejuit cunoașterea părerilor participanților în legătură cu tendințele relațiilor între Arhive, condițiile nou create din acest punct de vedere în urma destrămării regimurilor comuniste în estul și sud-estul Europei. Arhivele țărilor dezvoltate aparținând Comunității Europei se detașează la ora actuală prin dotări, înzestrare tehnică și mijloace financiare de țările din est care, după cum observau reprezentanții Rusiei și Poloniei, au stringentă nevoie de sprijin în vederea alinierii lor la programele de modernizare și cooperare preconizate. Concomitent cu depășirea diferențelor de ordin material între Arhivele din vestul și estul Europei se așteaptă și schimbarea mentalității în lumea slujitorilor Arhivelor în sensul trecerii la abordarea raporturilor între instituțiile de profil exclusiv de pe poziții profesionale și nicidecum politice. Dacă vorbim totuși de o politică a Arhivelor, ea nu poate fi alta decât cea bazată pe cu-

noașterea adevărului izvorât din documente, iar aceasta se realizează printr-o cât mai rapidă și complexă evidențiere și răspândire a informațiilor din documente.

Pentru mai buna orientare în problematica manifestării, încercăm în continuare să re-producem idei, opinii și soluții desprinse din dezbateri, fără pretenția vreunei ierarhizări valorice: Dorința statelor europene, printre care și România, de a dobândi copii după documente aflate până în 1990 în Arhivele Uniunii Sovietice, spunea dl. Kiril M. Anderson din Moscova, își poate găsi împlinirea numai în temeiul acordurilor încheiate cu Arhivele republicilor independente desprinse din U.R.S.S. și nu doar printr-un singur acord cu Rusia, care nu mai are competență asupra celorlalte republici.

Normalizarea relațiilor între țările și Arhivele din vestul și estul Europei, a fost de părere dl. Hans Hoffmann, Belgia, a început și se află în plină desfășurare. Ea nu se poate produce însă instantaneu. Urmele lăsate de regimurile comuniste se șterg greu. Este nevoie de răbdare. Dorința generală de cunoaștere și cooperare se cere încurajată. Orice formă de colaborare este preferabilă izolării. Să ne ferim de pasivitate în abordarea relațiilor cu alte Arhive. Arhivele trebuie puse la dispoziția cercetării și aceasta stă în puterea noastră, a arhiviștilor. Să ne-o exercităm deci.

Costul ridicat al microfilmelor (1 dolar/cadru) împiedică statele sărace să obțină din străinătate copii după documente de interes istoric. Dl. Jerzy Skowronek, Polonia, întrezărea soluția pentru depășirea acestui neajuns în înființarea de către organismele internaționale de profil, cu fonduri realizate din colecte de la cei interesați, a unui laborator sau serviciu specializat, capabil să onoreze, gratuit sau la costuri accesibile, comenzile de microfilme ale Arhivelor.

Arhiviștilor, ca primi beneficiari ai informațiilor oferite de documente, le revine obligația răspândirii prompte a acestora. Lăsând informația închisă în documente, nesemnaland-o deci, arhiviștii nu-și împlinesc menirea, nu aduc nici un serviciu societății.

Dl. Richard Huyda, Canada, susținea, pornind de la însemnătatea cunoașterii informațiilor furnizate de documente, oportunitatea creării sistemelor naționale de informatică, cu implicarea largă a Arhivelor și racordarea lor la sistemele internaționale, coordonate de C.I.A. A remarcat în acest sens experiența Arhivelor spaniole, posibilitățile pe care informatica le crează în general. Dl. Pedro Gonzales, Madrid, explica succesul țării sale în materie de informatică prin bunele relații întreținute de regimul politic din Spania cu spaniolii din statele sud americane, care sprijină material acțiunea. Sistemul de informații realizat aparține însă Arhivelor spaniole. Ele încheie acorduri directe cu Arhivele altor țări și urmăresc constituirea Băncii mondiale de date.

Ultima ședință de lucru a conferinței, consacrată strategiei comunicației în domeniul cercetării istorice, a scos în evidență relația între Arhive și istorie. Istoria se scrie pornind de la documente, de la Arhive. Nici un istoric autentic nu poate face abstracție de Arhive. De aici importanța deschiderii Arhivelor pentru cercetare, a colaborării dintre arhiviști și istorici. Înainte de toate, a fost de părere d-na Regula Nebiker, Elveția, se cer publicate evidențele, repertoriile Arhivelor, pentru a grăbi accesul istoricilor la izvoare. Ideea a revenit de mai multe ori în discuție, intrunind largul acord al participanților la discuții. Dl. Hans Hoffmann, Belgia, remarcă însă nevoia publicării respectivelor evidențe, precum și a unei bibliografii complete, internaționale, a lucrărilor de specialitate, într-o limbă de circulație, propunând în acest sens limba engleză, recunoscută ca având cea mai largă răspândire pe plan mondial.

Conferința s-a încheiat printr-un discurs general concludiv, rostit de dl. Hermann Rümshöttel din München și prin mai multe intervenții având, de asemenea, rol de concluzii. În lipsa unor hotărâri ale conferinței, concluziile, apreciate ca utile, urmează să fie curând traduse de organizatori în limbile engleză și franceză și difuzate Arhivelor Naționale din țările participante. Amintim unele dintre acestea: nevoia înlăturării defi-

nitive a rigidității instalate în relațiile dintre Arhivele din estul și vestul Europei, indeosebi în ultimul deceniu al regimurilor comuniste. Importanța aderării deschise a tuturor Arhivelor la formele de cooperare existente. Rolul forurilor internaționale în domeniul Arhivelor este unul de facilitare și coordonare a raporturilor între instituțiile de profil și nu de dirijare a activităților acestora.

Președintele sesiunii de încheiere a lucrărilor conferinței, monseniorul Charles Burns, Vatican, a rostit în final un vibrant îndemn la colaborare și pace.

A patra Conferință europeană a Arhivelor va avea loc în Marea Britanie, în anul 1994, și va fi consacrată strategiei contactelor între Arhive.

MIRCEA TIMBUS

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

Natalia Trandafirescu — Album de paleografie greacă, București, 1993, 252p. (Direcția Generală a Arhivelor Statului).

Arhivele Statului, care au împlinit de curând 160 de ani de existență (1831 și 1832), au o tradiție de peste 125 de ani de activitate editorială, răstimp în care s-au editat albume, cataloage de documente, instrumente de lucru, și altele. În acest sens, „Piața cărții” a fost onorată de curând de o nouă apariție: Albumul de paleografie greacă al arhivistei Natalia Trandafirescu. Lucrarea este a doua din domeniu, după *Culegerea de facsimile pentru Școala de arhivistă, seria greacă*, fasc. 1, editată de Aurelian Sacerdoțeanu și Mihail G. Regleanu în anul 1942.

Prezentul album cuprinde 100 de documente grecești (secolele IV înainte de Christos — 1 martie 1775) aparținând sferei relațiilor culturale româno-elene, documente aflate în bibliotecile și arhivele românești. În selecția efectuată de autoare s-a ținut cont de evoluția grafemelor grecești de-a lungul timpului, ceea ce a transformat lucrarea într-un veritabil manual de paleografie.

Albumul are următoarea structură: Studiu introductiv, rezumat (în limba franceză); tabel pentru calcularea indictionului; lista patriarhilor ortodocși; bibliografie; lista textelor și documentelor; reproduceri de documente; anexe.

Studiul introductiv, într-o primă parte, cuprinde o excelentă sinteză referitoare la paleografia greacă, ca știință auxiliară a istoriei, (obiect de studiu, materiale și instrumente de scris, tipurile de scriere și evoluția lor, abrevieri, sisteme de scriere).

Partea a doua conține referiri concrete de natură istorică, paleografică și diploma-

tică la manuscrisele și documentele grecești din arhivele românești, familiarizând cercetătorul sau cititorul cu textele ce sunt facsimilate în lucrare.

Bibliografia, singura din literatura de specialitate din România, însumează 220 de lucrări, studii și articole de paleografie în general și de paleografie greacă în special.

Anexele, foarte numeroase, care însoțesc albumul, sunt constituite din: tabel cu evoluția literelor (secolele VI—VIII); tabel cu evoluția literelor și tipăriturilor din manuscrise; table cu simboluri, ligaturi și semne pentru terminații; table cu ligaturi din documente; table cu semne pentru terminații și cu ligaturi mai puțin obișnuite; transcrieri de documente; dicționar de abrevieri.

Aceste table au fost alcătuite de autoare fie după unele lucrări din literatura românească și străină de specialitate. (E. Miami, V. Gardjausen, P. Năsturel), fie după cercetarea manuscriselor și documentelor din arhivele românești.

Lucrarea editată de Direcția Generală a Arhivelor Statului este un autentic „ghid de inițiere în domeniul paleografiei grecești și un instrument de lucru pentru cei care, cunoscând limba greacă veche sau neogreacă vor să citească manuscrise sau documente care se află în Arhivele din țara noastră, în primul rând și apoi și din alte țări”.

Așadar, lucrarea, cu un bogat conținut teoretic și practic, realizată într-o excelentă formă grafică, constituie un adevărat eveniment științific și editorial.

ADINA BERCIU

Cristóbal Colón y la exploración española de Las Indias, Barcelona — Madrid, [1992], 163 p.

Lucrarea, apărută sub egida Ministerului Culturii — Direcția Generală a Artelor Frumoase și Arhivelor și Direcția Arhivelor Statului (Dirección de Archivos Estatales) prin grija a două specialiste, Rosana de Andréas și Pilar León, este dedicată împlinirii a 500 de ani de la descoperirea de

către Cristofor Columb a Lumii Noi, unul dintre cele mai importante momente ale istoriei universale. Este menită, totodată, să releve rolul civilizator al spaniolilor în America, rol pe care istoriografia comunistă și îndeosebi cea sovietică l-a negat și chiar l-a condamnat cu vehemență.

După o scurtă introducere („Presentación”), semnată de ministrul culturii, Jordi Solé Tura (p. 13), urmează patru studii succinte, semnate de specialiști de prestigiu. Primul, intitulat „Cristofor Columb și descoperirea Americii”, este datorat lui Antonio Rumeu de Armas de la Academia Regală de Istorie (p. 15–20). Se arată că temerarul navigator era în mod sigur genovez, stabilit însă în Spania în toamna anului 1486. Cu ajutorul unor persoane influente a putut fi primit de regina Isabela, chiar a doua zi după cucerirea Granadei, ultimul bastion musulman din Peninsula Iberică, izbutind, în cele din urmă, să obțină cele trei caravele, „Pinta”, „Niña”, și „Santa Maria”, cu care, la 3 august 1492, va porni din portul Palos să înfrunte Atlanticul. În continuare, este descrisă pe scurt prima călătorie a lui Columb și descoperirea Americii, la 12 octombrie același an, apoi celelalte trei călătorii ale lui spre Lumea Nouă.

Urmează studiul semnat de Consuelo Varela, „Cristofor Columb scriitor” (p. 21–25), în care se analizează tipurile și categoriile de documente rămase de la marele navigator (a. documente juridico-administrative, b. rapoarte, memorii și dări de seamă, c. corespondență oficială, d. corespondență particulară), arhivele în care se păstrează aceste documente, cronologia documentelor, transmiterea și editarea textelor, descrierea externă a documentelor, ortografia, paleografia și limba acestora.

Al treilea studiu, „Arhiva Generală a Indiilor” de Rosario Parra Cala (p. 27–29), este dedicat unei probleme de strictă specialitate arhivistică. Se face un succint istoric al constituirii acestei arhive, momentul central fiind ordinul dat de regele Carol III în anul 1778, prin care toate documentele existente la Simancas referitoare la Indii (coloniile hispano-americane) urmau să fie aduse și concentrate la Sevilla, creându-se astfel prima arhivă colonială din lume.

Ultimul studiu, semnat de Pedro González, este intitulat, „Noile tehnologii și istoria Lumii Noi. Un proiect spaniol” (p. 31–34). Proiectul se referă la introducerea noilor mijloace de reproducere a documentelor, precum și a informaticii în Arhivele din Spania în care se găseau mărturii scrise privind trecutul statelor din cele două Americi.

Partea cea mai importantă a lucrării o constituie albumul, care cuprinde 76 de imagini în culori (p. 37–126), ilustrând deosebit de sugestiv tema tratată. Sunt reproduse documente de arhivă, hărți, gravuri, pagini ale unor cărți, instrumente de navigație din epocă, machetele unor corăbii, inclusiv ale celor trei caravele cu care s-a făcut marea descoperire etc. Deosebit de impresionante sunt reproducerea scrisorilor și rapoartelor celor doi Regi Catolici, ca și ale ordinelor acestora către „amiralul oceanului”. Singurul lucru care se poate reproșa acestui album este lipsa ordinii cronologice a imaginilor. Astfel, după un document din 1730 (nr. 54) urmează unul din 1567 (nr. 55), apoi unul din 1688 (nr. 56), altul din 1671 (nr. 58), din 1579 (nr. 60) etc. Toate au însă explicații, uneori destul de amănunțite, precum și indicarea cotei.

Pentru a se facilita consultarea lucrării la nivel mondial, textele studiilor, ca și explicațiile imaginilor au fost traduse în limba engleză (p. 127–161). Adăugăm în final, dar nu în ultimul rând, condițiile grafice de excepție în care a apărut lucrarea: hârtia cretată de cea mai bună calitate, coloritul splendid al imaginilor, formatul literelor și dispunerea pe coloane a textelor, ceea ce face ca lectura să constituie, de fapt, o adevărată plăcere. În concluzie, o lucrare remarcabilă, pe măsura evenimentului cărui i-a fost dedicată.

TUDOR MATE ESCU

Bibliografia. Le fonti documentarie nelle pubblicazioni dal 1979 al 1985 (Archivio Centrale dello Stato), Roma, 1992, 543 p.

În contextul lărgirii în ultimii ani a schimbului de publicații între Arhivele Statului și instituțiile similare din Europa, biblioteca documentară a D.G.A.S. a primit din partea colegilor italieni un lot conținând cele mai recente publicații ale acestora, în rândul cărora se remarcă prin utilitate și mod de realizare lucrarea *Bibliografia. Le fonti documentarie nelle pubblicazioni dal 1979 al 1985*, apărută în contextul sărbă-

toririi a 40 de ani de la înființarea Arhivelor Centrale ale Statului din Italia. Lucrarea continuă și îmbogățește informația documentară reunită într-un prim volum apărut în anul 1986 și care acoperă perioada 1953–1978, prezentând articolele apărute în periodicele italiene și străine care folosesc ca surse de informare documentele păstrate în Arhivele din Italia.

Volumul, conceput ca un instrument de lucru, este menit să ofere posibilitatea cercetătorului de a se informa asupra conținutului fondurilor de arhivă în contextul epocii în care au fost create, dar să fie, în același timp, și un indicator necesar pentru orientarea specialiștilor din sistemul Arhivelor spre direcțiile prioritare de interes ale cercetătorilor istoriei la un moment dat, cu aplicații imediate în procesul de prelucrare automată a informației arhivistice.

Autorii au urmărit să permită deschiderea și familiarizarea cercetătorilor nespecializați în studiul istoriei cu unele surse fundamentale de informare care sunt documentele de arhivă, să generalizeze și să fixeze normele de citare (trimitere) la fondurile, dosarele și documentele de arhivă, să contribuie în acest mod la lărgirea interesului pentru cercetarea istorică.

Fără a fi o bibliografie în sensul cel mai strict al cuvântului, lucrarea citează un număr de 2972 de articole care menționează și folosesc documente aflate în arhivele de pe întreg teritoriul statului italian, articole depistate prin consultarea și fișarea unui număr de mai bine de 1000 de periodice apărute pe întreg mapamondul, între care însă nu am întâlnit din păcate nici o publicație apărută în România.

Lucrările citate în bibliografie sunt ordonate alfabetic pe autori, și conțin, alături de titlu și datele de identificare a publicației, mențiunea fondurilor arhivistice citate în articolul respectiv. Pentru a ușura folosirea lucrării autorii au întocmit o listă alfabetică a periodicelor consultate, care probabil, din rațiuni de spațiu, nu conțin din păcate și date asupra locului de apariție a acestora, o listă a fondurilor de arhivă cu trimiteri la lucrările în care acestea sunt citate, un indice de nume proprii și materii care figurează în bibliografie, precum și un indice cronologic care ordonează articolele în funcție de anii de apariție. La toate acestea se adaugă nelișita listă a abrevierilor.

Trebuie menționat că realizarea unei lucrări de atare anvergură și a instrumentelor de lucru aferente a fost posibilă prin munca conjugată a unui colectiv de specialiști în domeniul Arhivelor, însumând nu mai puțin de 12 membri, sprijiniți substanțial de informaticieni și utilajele specifice muncii acestora.

Folosirea sistemelor automate de prelucrare a datelor a permis colegilor italieni desprinderea unor concluzii legate de interesul manifestat de cercetătorii din domeniul istoriei spre anumite zone de cercetare în domeniul arhivelor. Astfel, comparându-se cu concluziile trase la sfârșitul primului volum al bibliografiei, s-a constatat menți-

nerea interesului larg pentru istoria politică și în mod predilect pentru perioada fascistă, dar se subliniază faptul că a avut loc o mutație a centrului de interes către valorificarea informațiilor păstrate la nivel local, ceea ce duce, implicit, la o creionare și prezentare mai exactă a fenomenului studiat.

O altă concluzie care s-a impus cu claritate a vizat fenomenul de lărgire a ariei de interes a cercetătorilor din domeniile conexe sau total străine istoriei, cum ar fi istoria artei, arhitectura, urbanismul, sociologia, pentru cercetarea documentelor de arhivă și a informațiilor conținute de acestea, fenomen pe care realizatorii volumului îl consideră accentuat dacă nu generat în totalitate de apariția primului volum al bibliografiei, confirmând încă o dată utilitatea acesteia.

Nu putem încheia această succintă prezentare fără a menționa citarea în cadrul volumului a unor articole privitoare la istoria României, ale căror titluri le redăm mai jos pentru a le pune la dispoziția celor interesați dar care nu au posibilitatea să consulte lucrare menționată: Arnon Teodor, *Stampa di regime e Guardia di Ferro*, în „Il Mulino”, XXXIII (1984), p. 219–230; Davenport-Hines R.P.T., *Vikings Balcan conscience: Aspects of Anglo-Romanian Armaments (1918–1939)*, în „Business History”, XXV (1983), p. 287–313; Guida Francesco, *Il compimento dello stato nazionale rumeno e Italia. Opinione publica e iniziative politico-diplomatiche*, în „Rassegna Storica del Risordimento”, LXX (1983), p. 425–262.

Socotim de asemenea util să menționăm, fără a intra în amănunte tehnice deosebite, faptul că la realizarea volumului serviciile de prelucrare automată a informațiilor au folosit un program dBase IV al firmei ASTON-TATE, cu patru bănci de date ce conțin: a) descrierea bibliografică a fișelor volumului; b) fondurile arhivistice citate; c) indicii; d) legăturile între fișele primare și secundare, urmând ca cei interesați să capete informații detaliate prin consultarea capitolului privitor la informatică din introducerea lucrării.

Considerăm că prin cele prezentate mai sus, acest gen de lucrare își dovedește pe deplin utilitatea, putând fi introdus, eventual cu unele adaptări, și în sistemul publicațiilor editate de Arhivele din România. Menționăm că un precedent în această direcție a fost realizat cu mult timp în urmă, când, în cadrul lucrărilor realizate de către Școala superioară de arhivistică și paleografie, Marta Andronescu a publicat *Reper-*

toriul documentelor Țării Românești publicate până astăzi, București, 1937. Din păcate, acest gen de publicații a fost abandonat după desființarea Școlii de arhivistică. Sperăm ca odată cu redeschiderea cursurilor

Facultății de arhivistică această tradiție să fie reînnoată și continuată la nivel superior.

PAVEL MIRCEA FLOREA

Répertoire des écoles et des cours de formation professionnelle d'archivistes. Directory of schools and courses of professional training for archivists, Koblenz, 1992, 402 p. (Conseil International des Archives)

Lucrarea pe care o supunem atenției cititorilor se constituie într-o înșiruire de date privind modul în care sunt formați (școlarizați) arhiviștii în diverse țări ale lumii.

În 1966 Charles Keszczemeti, secretarul Consiliului Internațional al Arhivelor, a publicat pentru prima dată „Lista școlilor și cursurilor de formare profesională a arhiviștilor”. În 1984, Michel Le Moel, la data aceea președinte al Comitetului, a publicat „Anuarul școlilor și cursurilor de formare a arhivistului. În 1992, lucrarea pe care o prezentăm și pe care Comitetul de formare profesională a decis să o publice, a fost realizată de Secția pentru învățământul arhiviștilor.

Fiecare instituție (88 la un total reprezentând 30 de țări) face obiectul unor note precise de documentare, clasate în ordinea alfabetică a țărilor. Lucrarea a fost publicată cu ocazia celui de al XII-lea Congres Internațional al Arhivelor, 121 de instituții aparținând a 43 de țări din 5 continente au răspuns la chestionar.

A apărut astfel un instrument de lucru de uzaj multiplu, care poate folosi următoarelor scopuri: cunoașterea periodică a învățământului arhivistic din lume; prezentarea programelor care să permită observarea tendințelor și a inovațiilor conform diverselor nivele de clasificare pro-

fesională vizată; punerea în relație a diverșilor parteneri responsabili cu învățământul pentru a le permite să-și confrunte experiențele; oferirea unui instrument pentru crearea de noi instituții acolo unde există nevoia creării acestora.

Inițial s-a pus problema creării unei publicații comune privind formarea arhiviștilor, bibliotecarilor și documentariștilor. Ea ar fi fost produsul unei colaborări între C.I.A. și I.F.L.A., sub egida UNESCO, care s-a preocupat permanent de promovarea armonizării între cele trei profesii.

A fost difuzat un chestionar, dar rezultatele sale s-au dovedit insuficiente pentru a fi exploatare de arhiviști. Chestionarul anchetei stabilit a reluat marile capitole ale anchetei comune și a abordat succesiv chestiunile de organizare (context, personal, elevi, resurse, bibliografice, referințe) apoi detaliile diferitelor cicluri de studii, precizând pentru fiecare condițiile de admitere, durata, nivelul, conținutul și diplomele.

Cu regret trebuie să constatăm că din lucrare lipsesc orice fel de referințe privind învățământul arhivistic din țara noastră. Să sperăm că vor apare în următoarele lucrări și credem că, în primul rând, acest lucru trebuie să-i intereseze pe factorii responsabili din țara noastră.

VĂSILE MATEI

„Mitropolia Moldovei și Bucovinei”, LXVI (1990), nr. 1–6

Începând cu anul 1990, buletinul oficial al Mitropoliei Moldovei primește o nouă denumire, în conformitate cu schimbările administrative ecleziastice. Noua titlatură aduce cu sine și o nouă viziune asupra materialelor publicate, adresându-se unui cerc mult mai larg de cititori, nu numai teologi.

În numerele 1–3 (ianuarie-iunie) 1990, la rubrica „Studii” semnalăm ample prezentare a lui Dan Gh. Teodor, *Etnogeneza românească în lumina cercetărilor arheolo-*

gice (p. 87–98). Autorul distinge două etape ale acestui proces: prima etapă se situează între secolele al II-lea și al VI-lea, perioadă în care are loc o romanizare generală a populației dacice băștinașe, extinzându-se treptat și spre regiunile locuite de dacii liberi; a doua etapă cuprinde secolele al VII-lea și al VIII-lea, marcând o înmulțire a așezărilor umane și o uniformizare a civilizației locale, moment în care se face simțită și influența culturii bizantine și a migrației popoarelor slave.

La rubrica „Între slujire și filocalie românească”, diac. Petre I. David face un portret de mare sensibilitate aceleuia care a fost *Mitropolitul Iosif Naniescu milostivul, lesne-iertătorul și ctitorul ierarh* (p. 141–158). Născut la 1818 la Răzălăi-Soroca este mai întâi hirotonit episcop de Argeș, apoi mitropolit al Moldovei la 1875. De numele lui se leagă zidirea monumentalei catedrale mitropolitane din Iași (1877–1887), pictată, după cum se știe, de marele Gh. Tattarescu, activitatea de duhovnicie a marilor spirite ale vremii (Ciprian Porumbescu, Mihai Eminescu, Veronica Micle, Ion Creangă), elaborarea de studii de exegeză bisericească. Pentru toate acestea și pentru multe altele a fost membru titular al Academiei Române, căreia i-a dăruit cu puțin înainte de obștescul sfârșit (1902) toată agoniseala sa spirituală — cărțile.

Vasile Chirică semnează la rubrica „Străveche vatră de viață și cultură” un original studiu, *Mitoc-Botoșani. Mărturiile de viață în lumina ultimelor descoperiri arheologice* (p. 159–162). Mitocul Botoșanilor deține, după părerea autorului, cinci priorități absolute pe plan național: prima așezare paleolitică descoperită pe teritoriul României, stațiunea cu cel mai înalt profil stratigrafic, cea mai mare stațiune paleolitică în curs de cercetare, coborârea cu 3000–5000 de ani a schemei geocronologice a paleoliticului superior pe baza descoperirilor de aici și, în sfârșit, descoperirea primei piese de artă paleolitică — a amuletei pandantiv — la o adâncime de 7,10 m, într-un atelier de cioplire, având o vârstă între 26.000–25.000 ani.

În numărul 4 (iulie-septembrie) 1990, la rubrica „Studii” remarcăm contribuția lui Constantin C. Cojocaru, *Legăturile episcopului Varlaam al Rădăușilor (1735–1745) cu românii ortodocși transilvăneni* (p. 57–75). Pe baza unei bibliografii impresionante, autorul face o analiză amănunțită a organizării administrativ-bisericești a românilor ortodocși din Transilvania, după momentul unirii cu Roma și după ocuparea acestei provincii românești de Habsburgi, prezentând protopopiatele românești rămase la confesiunea ortodoxă și preoții ortodocși care nu au acceptat noua confesiune greco-catolică. În acest context, un merit important revine episcopului Varlaam, care sprijină material și spiritual aceste enclave de cuget și simțire ortodoxă.

La comemorarea lor 100 de ani de la moartea bardului de la Mircești, Dumitru Ivănescu, creionează portretul diplomatului Vasile Alecsandri (p. 113–119), punând la contribuție documente inedite

de la Arhivele Statului din Iași, iar Gh. Sibeclii, apelând la aceleași izvoare, ne oferă date mai puțin cunoscute despre familia marelui poet (p. 120–125).

Pentru lingviști, dar nu numai pentru ei, la rubrica „Pagini de istorie și lumină veche românească”, cunoscutul filolog ieșean N.A. Ursu ne oferă *O bijuterie a literaturii noastre vechi: Cuvânt de îngropare vechiului Ștefan Voievod, domnul Țării Moldovei, cel ce s-au numit Mare* (p. 126–150). Autorul reia problema necrologului lui Ștefan cel Mare, publicat de Mihail Kogălniceanu în „Arhiva românească” din 1841, text primit de la Constantin Hurmuzaki din Bucovina. După ce face o analiză critică a tuturor ipotezelor emise pe marginea acestui text, începând cu B.P. Hasdeu, C. Erbiceanu, N. Iorga, Ovid Densusianu, Sextil Pușcariu și terminând cu Emil Vărtosu și Alexandru Piru, filologul ieșean trece la examenul lingvistic al manuscrisului aflat la Biblioteca Academiei, atribuindu-l ierodiaconului Gherasim Putneanu de la Roman, în secolul al XVIII-lea, cel ce avea temeinice cunoștințe de cultură latină și greacă și era renumit pentru arta sa oratorică. Studiul se încheie cu o anexă în care este reprodus textul în cauză și un glosar.

Din numerele 5–6 (octombrie-decembrie) 1990, la rubrica, „Comemorări” semnalăm contribuția lui Dumitru Ivănescu la cunoașterea lui *Nicolae Iorga, istoric al românilor* (p. 134–144) și în sfera vieții religioase, prin studiile sale fundamentale despre istoria bisericii românești, despre documentele religioase și despre lăcașele de cult. La rubrica „Însemnări”, arhimandritul Mitrofan Băltuță face o schiță de monografie intitulată *Mănăstirea Cetățuia și biserica ortodoxă* (p. 149–154). Ctitorie a domnului Gheorghe Duca, Mănăstirea Cetățuia a fost în secolul al XVII-lea un important centru de spiritualitate moldovenească prin școala și tipografia ce au funcționat aici. La școala din incinta mănăstirii s-au perindat, printre alții, Nicolae Kerameus, teolog și filosof, vestit profesor de la școala Patriarhiei din Constantinopol și Ieremia Cacavelas, cunosător de limbi clasice și orientale, viitorul dascăl al lui Dimitre Cantemir, apoi Ioan Molivdul Comnen, profesor de fizică și matematică, dascălul fiilor lui Gheorghe Duca.

Neobosita cercetătoare a cărților și manuscriselor de altă dată, Olimpia Mitric, este prezentă cu un amplu studiu intitulat *Manuscrise și cărți vechi în colecțiile bibliotecii Mănăstirii Dragomira* (p. 160–164). Ctitoria mitropolitului cărturar Anastasie Crimca

adăpostește între zidurile ei 167 de manuscrise slavo-române, 19 manuscrise românești, 93 de titluri în 1818 exemplare de carte românească veche și 30 de titluri în 40 de exemplare de carte străină veche. Dintre cele mai valoroase piese reținem *Tetraevan-*

gheliarul (1609), *Liturghierul* (1610), *Psaltirea* (1616), scrise și ilustrate de Anastasie Crimca, iar dintre tipărituri, *Cazania lui Varlaam*, Iași, 1643 și *Noul Testament de la Bălgrad*, 1648.

DRAGOȘ ȘESAN

„Biserica Ortodoxă Română” — Buletinul oficial al Patriarhiei Române — anul CIX (1991) nr. 1—12 (ianuarie—decembrie) 1991

Revista oficială a Patriarhiei Române continuă să-și informeze cititorii cu studii aprofundate și de un larg interes din domeniile exegezei teologice, dar și din sfera de cultură generală, istorie, artă, lingvistică. Din nr. 1—3 (ianuarie-martie), la rubrica „Din trecutul bisericii și al patriei noastre” reținem studiul lui Alexandru M. Ioniță *Domnitorul Alexandru Ioan Cuza și episcopul academician Melchisedec Ștefănescu* (p. 63—77), un omagiu adus celor două personalități marcante ale momentului unirii: una politică, cealaltă ecleziastică. Despre Alexandru Ioan Cuza s-a scris foarte mult, de aceea nici autorul nu își propune să aducă în discuție aspecte inedite. În schimb, se cunoaște mult prea puțin activitatea episcopului Melchisedec, viitorul membru titular al Academiei Române. Profesor la Seminarul teologic din Huși, episcop de Huși, episcop al Dunărea de Jos și, în sfârșit, episcop al Romanului, a ocupat și funcții politice, la 30 aprilie 1860 fiind numit în fruntea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, ca o recunoaștință a calităților sale de om cu principii liberale și progresiste, pentru ca în martie 1862 să facă parte din comisia pentru secularizarea averilor mănăstirești. Între anii 1877—1878 se află printre primii patrioți care fac donații și adună bani și alimente de la credincioși pentru ajutarea ostașilor români sau pentru întreprinderea războiului. Pentru toate acestea i s-a conferit distincția „Cruce de mare ofițer”.

Aspecte mai puțin cunoscute din *Lupta lui AVRAM IANCU pentru drepturile sacre ale limbii române în Transilvania* (p. 78—90) consemnează Ion Ionescu, valorificând colecția de manuscrise de la Academia Română, în care se regăsesc scrisori, cereri, memorii și multe documente adresate împăratului Franz Josef I sau însemnări despre vizita monarhului în Munții Apuseni în anul 1852. Din mulțimea de documente pase la dispoziția cititorului reiese cu claritate dăruirea cu care „Craii Munților” a luptat pentru recunoașterea limbii române ca limbă

în stat, biserică și școală și câtă opoziție a întâmpinat din partea autorităților maghiare și habsburgice pentru afirmarea drepturilor elementare de existență ale poporului român pe pământul Transilvaniei.

Lucrarea de seminar al lui Adrian Gabor, *Dobrogea în timpul lui Alexios I Comnenul* (p. 90—105) vine în întâmpinarea celor ce sunt interesați de istoria Dobrogei la începutul sec. al XI-lea. La urcarea pe tron a lui Alexios I Comnenul — 1081 — Dobrogea cunoștea o înfloritoare viață economică, politică și religioasă. Existența unor orașe ca Noviodunum, Carsium, Dristra, Vicina, Axiopolis (unde se afla o reședință episcopală) susțin cu prisosință afirmațiile de mai sus, fiind pomeniți conducătorii politici, militari, bisericesci din rândurile nobilimii bizantine, dar și din rândul populației băstinașe (cum ar fi Pudilă și alții). Bogata bibliografie, ca și numeroasele trimiteri la studii fundamentale și unele surse bibliografice inedite, recomandă lucrarea drept un punct de referință pentru cei ce își propune să aprofundeze studiul influenței bizantine asupra vieții materiale și spirituale a poporului român.

La rubrica „Documentare”, Marin Cojoc, face o schiță de monografie închinată lui *Ioan VI Cantacuzino, împărat, istoric, și monah* (p. 131—152). Din economia articolului reținem referirile la memoriile împăratului bizantin, în care sunt menționați și românii de la sud de Dunăre în secolul al XIV-lea, care l-au impresionat pe monarh pentru modul cum sunt organizați în regiunea Vlachia, plină de cetăți întărite, având pe Ioan Anghelos prefect al lor în anul 1342.

În numerele 4—6 (aprilie-iunie), la rubrica „Aniversări — Comemorări”, D. D. Sandu face un cald și vibrant elogiu marelui om politic și patriot Nicolae Titulescu la împlinirea celor 50 de ani de la trecerea lui întru cele veșnice. *Un mare diplomatic și creștin ortodox român. Cincizeci de ani de la moartea lui Nicolae Titulescu* (17 martie 1941 — 17 martie 1991), (p. 74—82). Pe lângă meritele sale ca om politic și patriot, autorul subli-

niază și o latură mai puțin cunoscută a marelui diplomat: lupta pentru recunoașterea pe plan internațional a autocefaliei bisericii ortodoxe române, fără de care statul român nu poate fi recunoscut ca suveran și independent.

La rubrica „Din trecutul bisericii și patriei noastre”, Gr. T. Popescu și D. G. Ionescu conturează un interesant portret: *Fostul mitropolit Teodosie al II-lea al Moldovei. Propunere de canonizare*. (p. 103–116). Folosindu-se de *Catalogul documentelor moldovenesti*, vol. III, editat de Direcția Arhivelor Centrale, autorii studiului completează și corectează date biografice ale mitropolitului moldovean prezentate de cronicarii Ion Neculce și după el de Nicolae Iorga și Mircea Păcurariu. Atestat la început ca episcop de Rădăuți (1671), ocupă apoi scaunul vladicesc de la Roman (1671–1674), pentru ca, în final, să fie sfințit mitropolit al Moldovei (1674–1675), pentru o perioadă foarte scurtă, fiind alungat din scaunul mitropolitan de domnitorul Dumitrașco Cantacuzino. Și-a găsit liniștea sufletească la schitul Brazi din județul Vrancea, unde și-a dat și obștescul sfârșit, după o viață agitată și nedrept apreciată de cei din jur.

În buna tradiție a cercetării trecutului Dobrogei se înscrie și studiul lui Tudor Mateescu *Știri noi despre Mănăstirea Cocoșu până la 1877* (p. 116–120). Valorificând informații recent depistate în documente inedite de arhivă, autorul atrage atenția asupra rolului jucat de acest lăcaș de cult în intervalul 1833 – data fondării mănăstirii și 1877 pentru spiritualitatea românească într-o perioadă a stăfâririi otomane asupra Dobrogei.

Din nr. 7–9 (iulie-septembrie) reținem la rubrica „Aniversări Comemorări”, studiul Nicolae Șerbănescu *Mihai Viteazul – domn al Țării Românești și al Ardealului și al Moldovei – 390 de ani de la martirica sa moarte – (1601 – 9/19 august – 1991)* (p. 99–140). Autorul a adunat toate mărturiile cunoscute sau mai puțin cunoscute despre uciderea lui Mihai Viteazul pe Câmpia Turzii, despre soarta trupului despărțit de cap și mai ales despre soarta capului domnului despărțit de trup. Sunt redată în amănunt momentele peregrinajului capului marelui și nefericitului voievod de la locul crimei și până la Mănăstirea Dealului. Un loc aparte în cadrul studiului îl ocupă mutarea capului voievodal la Iași, în timpul primului război mondial, utilizând pentru aceasta memorii și jurnale ale martorilor oculari sau chiar ale celor direct implicați în refugiu de la Iași, mărturii păstrate numai în manuscris sau publicate fragmentar în reviste de specialitate.

La rubrica „Din trecutul bisericii și patriei noastre” prof. dr. Alexandru I. Ciurea face un sensibil și cald clogiu *Binecredinciosului voievod Ștefan cel Mare făuritor de cultură și artă* (p. 164–180), legat mai ales de momentul canonizării marelui domnitor moldovean.

În sfârșit, la rubrica „Documentare”, Tudor Mateescu se ocupă de *Ajutoarele acordate de Alexandru Ipsilanti, domnul Țării Românești, Schitului Peștera de la Moeciu* (p. 218–220), valorificând în acest sens două hrisoave ale domnitorului muntean din anul 1777, aflătoare în colecția de manuscrise a Arhivelor Statului din București.

Pentru cei interesați de etimologia toponimului Sarmizegetusa, Ion Ionescu în *Muntele sfânt al dacilor. Sarmizegetusa* (p. 220–224) face o trecere în revistă a celor mai importante și autorizate păreri și ipoteze emise pe marginea genezei și semnificației lui, atât din perspectivă lingvistică, cât și teologică, etnologică și arheologică.

Aproape jumătate din volumul ultim al seriei pe 1991, numerele 10–12 (octombrie-decembrie) este dedicat părții oficiale, care cuprinde lucrările Adunării Naționale Bisericești, sesiunea anuală 1990.

Pentru acest motiv spațiul destinat celorlalte rubrici este mai limitat. Vom consemna, totuși, la rubrica „Aniversări – Comemorări” studiul lui Nicolae Șerbănescu *Antim Ivireanul, mitropolitul Țării Românești – 275 de ani de la moartea sa martirică – 1716 – 1991* (p. 83–96). La comemorarea tragicului sfârșit al mitropolitului cărturar, autorul se apleacă cu nălață și răbdare asupra vieții și mai ales asupra activității de mitropolit, de cărturar și de tipograf, într-un moment de triumf al slovei românești în biserica strămoșească. Cu această ocazie se aduc noi precizări privind demersurile Patriarhiei Române din 1966 pe lângă Patriarhia Ecumenină de la Constantinopol (Istanbul) pentru anularea caterisirii lui Antim Ivireanul din 1716, făcută de patriarhul ecumenic de atunci Ieremia, astfel încât să fie reabilitat și pe plan bisericesc și să fie canonizat, ocupându-și astfel binemeritul loc alături de martirii neamului pentru propășirea națională și culturală a acestui popor greu încercat.

În aceeași rubrică semnalăm o altă comemorare tragică: *Miron Costin cronicarul – trei sute de ani de la moartea sa (1691 – decembrie – 1991)* (p. 96–105) de prof. Adrian Popescu. Acum 300 de ani în urmă se rostogolea în colbul drumului, la porunca domnitorului Constantin Cantemir capul cu „minteă cea mai luminată din Moldova”, ca urmare a rivalităților politice dintre cele două familii: Costineștii și Cantemireștii.

Umanist prin formație, cu o mare deschidere către literatura și istoria antică, literatura și istoria polonă, către geografie, logică și teologie, cunoscător al limbilor latină, polonă, rusă, turcă și maghiară, Miron Costin rămâne o personalitate dominantă a celei de a doua jumătăți a secolului al XVII-lea, opera sa constituind și astăzi izvoare de referință atât pentru istorici, cât și pentru filologi. Este suficient să reamintim că *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor* este prima scriere românească, care duce o polemică de cea mai modernă esență științifică cu toate „basmelor” contemporane cronicarului, emise de oameni cu mai multă sau mai puțină carte și cu și mai puțină cunoaștere a istoriei poporului român. Este de remarcat numai să subliniem îndemnul adresat celor tineri: „cetitul cărților — că nu iaste alta mai frumoasă

și mai de folos în toată viața omului zălavă” adevăr valabil peste veacuri, din care ar trebui să tragem învățăminte noi toți cei de azi și cei de mâine.

La rubrica „Din trecutul bisericii și patriei noastre”, Tudor Mateescu ne oferă *Știri noi despre ajutoarele acordate de statul român bisericii Sf. Nicolae din Tulcea (1867)* (p. 135–138), completând astfel cu documente inedite din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe și din Arhivele Statului București istoria catedralei Sfântului Nicolae din Tulcea, pe care Nifon Bălășescu, cel ce s-a ocupat de organizarea învățământului românesc din Dobrogea, o considera „cea mai frumoasă din toate bisericile, nu numai din Tulcea, dar din toată Dobrogea și Bulgaria...”.

DRAGOȘ ȘESAN

„Sbornik Archivnich praci”, anul XLII (1992), nr. 1–2, Praga, 427 p.

Revista Direcției Arhivelor Statului din Republica Cehă, Culegere de lucrări arhivistice”, are un sumar variat, cu studii de mare întindere, cu analize competente și cu o ținută grafică remarcabilă. În nr. 1, la rubrica „Documente”, Vladimir Bystrický analizează *Rapoartele ambasadorilor Palatinatului renan și bavarez la Viena referitoare la răscoala iobagilor din Cehia și Moravia din anul 1775*. Autorul a cercetat documente existente în arhivele din München, în special rapoartele ambasadorului Palatinatului renan la Viena Franz conte von der Wahl către Maximilian al III-lea Josef de Bavaria și ale ambasadorului Palatinatului bavarez Heinrich Josef von Ritter, ceea ce dovedește că această mișcare socială a atras atenția cancelariilor europene, chiar și pentru scurt timp, asupra frământărilor existente atunci în centrul Europei. Studiul este însoțit și de o anexă, care cuprinde 41 de rapoarte ale celor doi ambasadori menționați și către ministrul palatinatului, Becker. Majoritatea rapoartelor sunt redactate în limba franceză.

La rubrica „Articole”, Maria Zaoralová publică *Arhiva familiei moraviei Kounic* (p. 33–80). Pe baza unei documentări și a unei bibliografii aproape exhaustive, autoarea face un istoric al familiei Kounic, de la prima atestare din secolul al XII-lea și până la începutul secolului al XX-lea, subliniind rolul jucat de reprezentanții acestei familii în viața politică și economică a Cehiei și Moraviei de-a lungul celor aproape opt secole de existență.

Ceea ce este însă cel mai important aspect și trebuie reținut ca atare este faptul că s-a păstrat aproape în întregime arhiva familiei, ordonată și prelucrată după cele mai moderne reguli și principii arhivistice încă din secolul al XVI-lea, chiar dacă această arhivă s-a creat în multe locuri, corespunzând marilor proprietăți pe care le stăpânea această familie. În anii 1949–1950 întreaga arhivă a fost achiziționată de Direcția Arhivelor regionale Moravia din Brno, care se întinde pe aproape 1000 m liniari.

Importanța acestei arhive este imensă. Ea oferă informații directe și netrunchiate despre viața socială, politică și economică a Moraviei de-a lungul a mai multor secole, despre monarhia habsburgică multe dintre acestea fiind informații inedite. De aceea și autoarea face în încheiere recomandarea ca acest fond să fie cât mai repede prelucrat și redat circuitului științific.

Milan Hlinomaz în *Evoluția simbolisticii cehoslovace de stat între anii 1918–1990* (p. 81–184) își propune să trateze în extenso întreaga problematică a stabilirii însemnelor de stat după proclamarea Republicii Cehoslovace din 1918. Studiul impresionează nu numai prin întinderea lui, dar mai ales prin acribia cu care sunt prezentate absolut toate momentele pregătitoare selectării celor mai reprezentative simboluri statale, apoi evoluția acestei simbolistici în funcție de evenimentele politice pre și postbelice (Dictatul de la München, Protectoratul, separarea și proclamarea independenței Slovaciei, proclamarea Republicii Socialiste Cehoslovace).

Studiul este însoțit de 5 anexe cu stenogramele și procesele-verbale ale ședințelor comisiei heraldice din 1990 pentru stabilirea noilor steme și drapele ale Cehoslovaciei (eventual și ale Cehiei și Slovaciei) și 33 de planșe alb-negru și color cu proiectele de însemne statale.

Primul număr al culegerii se încheie cu studiul lui Petr Masck, Biblioteca din castelul Krimice (p. 185–204). Autorul face o scurtă prezentare a familiei conților de Vrtba, proprietarii castelului Krimice, personalități ce au avut legături statonice cu multe capete încoronate din Europa, fapt ce le-a permis să adune între zidurile posesiunilor lor multe obiecte rare, dar mai ales cărți și manuscrise. Acestea din urmă provin din alte fonduri, achiziționate sau cumpărate de-a lungul anilor de această familie, fonduri ce cuprind și exlibrisurile foștilor proprietari.

Fondul de carte cuprinde 18.323 volume, din care 199 sunt manuscrise, 1 incunabul, 55 tipărituri din secolul al XVI-lea și peste 6800 tipărituri din secolele al XVIII-lea în limbile latină, franceză, engleză, germană, cehă și italiană, iar sub aspectul conținutului predomina cărțile cu profil juridic, cele mai valoroase fiind *De iure et iustitia*, *Explicatio Institutionum Juris Publici Romano-Germanici*, apoi cele economice, cele filosofice și la urmă cele beletristice. Menționăm și cele două anexe din finalul studiului, prima prezentând genealogia conților de Vrtba, cea de a doua schema de constituire a bibliotecii și evoluția ei de-a lungul secolelor.

Numărul al doilea al culegerii se deschide cu studiul lui Daniel Dolezal *Sistemul feudal din Trutnov și cartea lui din anii 1480–1539*, cu 6 fotocopii după carte, în anexă (p. 207–259). Ia început, autorul prezintă zona Trutnov din partea de nord a Boemiei, care a fost colonizată de populația cehă. Urmează apoi stemele arhiducelui de Austria, a ducelui de Burgundia, de Brabant, de Luxemburg, de Silezia, de Stiria, de Carinthia ș.a., continuând în ordinea descrescândă a rangurilor.

Pe marginea analizei critice a semnelor heraldice, autorii sunt de părere că această galerie a luat naștere în 1539, iar inscripția ce pomenește de anul 1630 se referă la ultimele rețușuri ale galeriei și nicidecum la constituirea galeriei. În anexă sunt notate titlurile oficiale ale regilor și împăraților romani din perioada 1527–1630 și titulatura lui Carol al VI-lea. Spre ex. în 1530 Carol al V-lea avea următoarea titulatură: „Wir Carl der fünfte von Gots Gnaden, Röm. Kayser zu allen Zeiten Merer des Reiches, in Germanien, zu Hispanien, baiden Sicilien, Jerusalem, Hungarn, Dalmatien, Croatien etc., König, Ertz Herzog zu Oesterreich, Herzog zu Burgundi etc. Crave zu Habsburg, Flandern und Tyroll”.

atenție și numele martorilor. Sub aspectul conținutului, majoritatea inscripțiilor se referă la vânzări, donații, schimburi, foi de zestre, apoi la furtuni, tâlhării etc. În continuare, autorul analizează grafia, constatând că ar fi vorba de 4 scribi oficiali și probabil 1–2 locuitori. Pe baza tuturor acestor date, autorul încearcă să schițeze sistemul de organizare administrativă a regiunii Trutnov, structura instituției judecătorești și competențele acesteia.

Michal Fiala și Jakub Hrdkucka prezintă *Galeria cu steme din Catedrala Sf. Vit din Hradul din Praga*, cu 8 planșe color și un pliant cu stemele amplasate pe pereții catedralei (p. 261–306). Este vorba de stemele stăpânilor care doreau să se deosebească de restul nobilimii și să-și sublinieze poziția lor excepțională ca persoane conducătoare din „mila lui Dumnezeu”. Dorința acestora de a se impune în fața nobilimii apare în momentul când autoritatea și puterea regală începe să decadă în favoarea autorității prinților și conților.

În partea a doua a studiului, autorii fac o prezentare critică a întregii bibliografii a problemei, analizând izvoarele și motivația concepției acestei colecții de steme pe pereții unor lăcașuri de cult. Următorul capitol este dedicat descrierii celor 38 de steme existente pe pereții navei centrale a catedralei Sf. Vit din Praga. Autorii încep cu inscripția de pe o latură a catedralei, concepută cu caractere gotice și litere de aur, care pomenește faptul că această galerie a luat naștere în jurul anului 1630. Este apoi analizată separat fiecare stemă în parte, cu descrierea heraldică amănunțită și cu bibliografia aferentă. Așa au procedat cu stema regelui Boemiei, apoi continuă cu stema regelui Ungariei, a regelui Castiliei, al Dalmației, al Croației etc. Urmează apoi stemele arhiducelui de Austria, a ducelui de Burgundia, de Brabant, de Luxemburg, de Silezia, de Stiria, de Carinthia ș.a., continuând în ordinea descrescândă a rangurilor.

Pe marginea analizei critice a semnelor heraldice, autorii sunt de părere că această galerie a luat naștere în 1539, iar inscripția ce pomenește de anul 1630 se referă la ultimele rețușuri ale galeriei și nicidecum la constituirea galeriei. În anexă sunt notate titlurile oficiale ale regilor și împăraților romani din perioada 1527–1630 și titulatura lui Carol al VI-lea. Spre ex. în 1530 Carol al V-lea avea următoarea titulatură: „Wir Carl der fünfte von Gots Gnaden, Röm. Kayser zu allen Zeiten Merer des Reiches, in Germanien, zu Hispanien, baiden Sicilien, Jerusalem, Hungarn, Dalmatien, Croatien etc., König, Ertz Herzog zu Oesterreich, Herzog zu Burgundi etc. Crave zu Habsburg, Flandern und Tyroll”.

Eva Procházková abordează o problemă cu totul nouă: *Persecuția țiganilor nomazi în țările cehe în secolul al XVIII-lea* (pe baza analizei actelor de condamnare existente la Curtea de Apel din Praga), (p. 307–409). Autoarea și-a propus să facă o analiză amănunțită a existenței țiganilor pe pământul Cehiei, cu referire la originea lor, la organizarea lor, la nivelul de cultură și de integrare în societate.

Primele mențiuni despre existența țiganilor în centrul și apusul Europei datează de la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor, documentele consemnând că ei înșiși afirmau că sunt niște pelerini creștini, alungați din Egipt sau că nomadismul lor reprezintă o pocăință pentru faptul că nu au ajutat pe Iosif și pe Fecioara Maria în fuga lor în Egipt.

La sfârșitul secolului al XV-lea apar primele ordine prin care se cere țăganilor fie să se stabilească într-un loc, fie să părăsească țara. În 1689 decretul împăratului Leopold I prevedea pedeapsa cu moartea prin spânzurare sau împușcare pentru delictele comise de țăgani, în timp ce țăgăncilor li se tăia nasul, pentru că în secolul următor să fie emise mai multe decrete și ordine prin care se iau măsuri drastice împotriva țăganilor.

Autoarea a supus atenției actele de condamnare a țăganilor din Cehia și Moravia, din perioada 1694–1763, din care rezultă 527 de procese împotriva țăganilor. Printre cele mai frecvente învinuiri se numără vagabondajul, apoi furturile din gospodăriile individuale de animale domestice, de haine, unelte și mâncare, săvârșite, în special, de femei sau copii. Dacă era vorba de furturi mai mari, săvârșite de țăgani bărbați pedeapsa putea fi chiar și cea capitală prin spânzurare.

În decursul celor aproximativ 70 de ani studiați, au fost condamnați cam 1040 de țăgani, mulți dintre ei chiar de câte-va ori pentru delictel minore. Dintre formele de pedeapsă capitală, autoarea menționează moartea prin spânzurătoare, arderea de viu, trasul pe roată, pedeapsa aplicată numai bărbaților și în unele cazuri speciale tinerilor. Femeile erau însemnate cu fierul roșu pentru delictel grave. Urmau apoi pedepsele fizice: tăierea urechii (în Cehia urechea dreaptă, în Moravia urechea stângă), arderea cu fierul înroșit (însemnul literei „R”, apoi „RBO” = relegatus) pe spatele condamnatului, iar albia în anii '30 ai secolului al XVIII-lea s-a introdusă munca silnică pe timp de 6 săptămâni sau 6 luni. S-a mai putut observa că față de țăgani vârstnici pedepsele erau mult mai atenuate.

Aceleași documente studiate mai semnalează și faptul că nu totdeauna între localnici și țăgani au existat relații tensionate. În acest sens sunt citate exemple când țăgani erau angajați sezonieri pentru munci mai dificile sau când vindeau lucrurile fnrate altor categorii de oameni ce se ocupau cu comercializarea produselor.

Studiul se încheie cu două tabele, și două anexe. În primul tabel sunt prezentate perioadele cercetate: 1694–1763, numărul de procese (527), numărul total de țăgani implicați (1040, din care 347 bărbați și 693 femei). Al doilea tabel cuprinde principalele pedepse aplicate (pedeapsa cu moartea, expulzarea, munca silnică, pedeapsa corporală etc.) și repartizarea acestora pe perioade de timp. În prima anexă sunt publicate cele 524 de documente în ordine cronologică, reprezentând tot atâtea procese, cu un indice de localități, iar a doua anexă reprezintă o hartă a Boemiei și Moraviei, cu localitățile unde au avut loc procese cu țăgani.

Numărul al doilea se încheie cu un articol semnat de Jiri Brabec, Eva Nemcová și Jaroslava Nytlora, *Colecțiile muzeului de la Terezin* (p. 411–427). Monumentul de la Terezin s-a specializat pe adăpostirea documentelor referitoare la istoria nazismului și a mijloacelor represive de pe teritoriul Cehiei, cu exemple din orașele Terezin și Litomerice.

Întreaga colecție este compartimentată în patru domenii: documente scrise, material ilustrativ (fotografii, filme), îmbrăcămintea deținuților și uniforme gardienilor, obiecte create de deținuți pe suris ca și toate celelalte obiecte ce reprezentau viața cotidiană a celor închiși. În acest ultim domeniu se includ și desene ale deținuților, tablouri ale pictorilor de după război cu tematică anti-războinică.

După ce fac un scurt istoric al muzeului de la Terezin, fondat la 6 mai 1947, autorii analizează exponatele muzeului, arătând că acestea au fost selectate, inventariate, ordonate după criterii arhivistice, ceea ce le conferă o valoare istorică mult mai mare, constituind surse autentice pentru viitorii cercetători ai problemei.

Dacă am lua spre exemplu, numai primul domeniu — documentele scrise, vom observa că acestea sunt subîmpărțite, la rândul lor, în următoarele tematici: Terezin 1780–1939 (istoria fortificației și a orașului), Lagărul de concentrare și închisoarea, Ghetoul Terezin 1941–1945, Lista deținuților de la Terezin, colecția de documente scrise rămase de la deținuți etc. Mai mult, aceste tematici sunt, la rândul lor, subîmpărțite pe probleme foarte exacte. Spre exemplu, în cadrul, temeii Ghetoul Terezin, 1941–1945,

sunt adunate documente referitoare la cel de al doilea război mondial, la ocupația nazistă în Cehia. În final, autorii atrag atenția că aproape toate documentele și obiectele menționate sunt fotocopiate sau microfilmate

pentru a proteja originalele și a oferi istoricilor posibilitatea de a le studia fără riscuri de deteriorare.

DRAGOȘ ȘESAN

„Arhivski vjesnik”, XXXV—XXXVI, A. V. God. 34—35/1991—1992, 35—36, 299 p., Zagreb, 1992

Colectivul de redacție al revistei croate de arhivistică își propune, potrivit afirmațiilor redactorului șef, făcute în „Cuvânt înainte”, să-și orienteze pe viitor eforturile spre publicarea prioritară a lucrărilor din domeniul teoriei și practicii arhivistice, fără să neglijeze studii din domeniul informaticii și al științelor istorice auxiliare, în primul rând istoricul instituțiilor dar și al altor discipline istorice neglijate. Se subliniază totodată, necesitatea publicării de izvoare arhivistice, dar separat, fie într-o revistă aparte, fie în ediții de documente.

Documentele privind o tematică mai restrânsă ar urma să fie publicate într-un supliment la „Revista Arhivelor”, respectiv ca „Miscellanea”.

Numărul de față al revistei este consacrat în principal lucrărilor de la consfătuirea uniunii societăților arhivistice din Croația, având ca tematică principală istoricul instituțiilor, istoricul administrației croate, atât al autorităților civile — Adunarea Croației, comitate etc. — cât și în ceea ce privește regiunea militară.

Revista acordă o atenție deosebită unor informații privind războiul din Croația, precum și consecințele acestuia asupra valorilor culturale, în special asupra materialelor de arhivă. De asemenea, sunt prezentate reviste de specialitate de renume mondial și european, dar și lucrări aparținând disciplinelor înrudite.

Din rubrica „Studii și articole”, prezentăm câteva, susținute în cadrul consfătuirii Uniunii societăților arhivistice din Croația. Astfel, Iosip Kolanovic, în articolul *Arhivistica și istoricul instituțiilor administrative* (p. 9—20), subliniază tendința predominantă ca păstrarea și conservarea „fondurilor arhivistice în formare” să devină o preocupare comună a serviciului arhivistic și a creatorului de arhivă. Conexiunea arhivisticii și a istoricului instituției rezultă din două principii fundamentale ale arhivisticii (principiul provenienței și al structurii inițiale), care constituie baza pentru constituirea fondului, pentru ordonarea lui și prelucrarea arhivistică. Structura fondului arhivistic, conținutul său și valorificarea in-

formațiilor păstrate sunt determinate de creatorul fondului — instituția. Cunoașterea instituțiilor contemporane, afirmă autorul, este obligatorie pentru categorisirea și valorificarea creatorilor de fond. Fără o cercetare temeinică a istoricului instituțiilor nu se poate concepe o dezvoltare mai serioasă a arhivisticii, conchide autorul.

În articolul *Organizarea Adunării Croației și Slavoniei în perioada acordului (1868—1818)* (p. 21—30) Hodimir Sirotković descrie organizarea Regatului Croației și Slavoniei în perioada de după încheierea acordului croato-ungar din 1868 până în toamna anului 1918. Un alt articol, intitulat *Organizarea administrației din Dalmația în timpul celei de a doua stăpâniri austriece, 1814—1918* (P. 31—51), semnat de Frane Ivković, subliniază dezvoltarea administrației în perioada menționată, cu descrierea împrejurărilor general istorice din Dalmația care au influențat evoluția administrației. Autorul descrie organizarea administrativă și juridică, precum și organele administrative și executive.

Două articole sunt consacrate unor instituții din Istria. Astfel, Petar Strečić în articolul *Contribuții la istoricul Adunării din Istria (1861—1916)*, (p. 53—64), descrie perioadele de activitate a adunării, sesiunile ținute, menționând că în legătură cu această adunare există numeroase izvoare documentare bine conservate în Arhivele istorice de la Rijeka. Un alt articol, semnat de Antun Brajković, intitulat *Instituțiile puterii de stat din Istria (1848—1918)*, (p. 65—88) prezintă organele administrative, judiciare și școlare din Istria și insulele Cres, Krk și Iosinj.

În articolul *Comitatul Zagreb (1848—1918)*, (p. 89—96) Gordana Kos descrie organizarea comitatensă în zona Croației, Slavoniei și Dalmației, insistind asupra comitatului Zagreb care, în timpul existenței sale, a suferit șase reorganizări și referindu-se la organele puterii comitatense. Dubravka Čengić, prin articolul *Dezvoltarea administrației orașului Zagreb în perioada 1850—1918* (p. 97—107) aduce contribuția la istoricul evoluției conducerii acestui oraș în pe-

rioada menționată, anexând, la sfârșitul lucrării, o prezentare schematică a evoluției administrației orășenești.

Alte lucrări se referă la organele austriece de control asupra tipăriturilor din Dalmația după anul 1848, Consiliul aulic de război și Ministerul de război ca organe administrative centrale din Regiunea militară de graniță, structurile organizatorice ale Regiunii militare până la mijlocul secolului al XVIII-lea, districtele din Regiunea militară, formarea și structura organizatorică a comunităților militare (1748–1850), toate bazate pe o temeinică documentare în arhive și din literatura de specialitate.

La rubrica „Știri”, menționăm materialele: *Distrugerea arhivelor croate și a patrimoniului arhivistic în războiul din 1991–1992* (p. 213–232), în care Ivo Ficović, arătând importanța arhivelor pentru istoria țării și poporului, prezintă distrugerile provocate de război, în ordine cronologică, pe întreg teritoriul Croației, cu ilustrații, subliniind eforturile arhiviștilor pentru salvarea patrimoniului arhivistic. De asemenea, este publicată o informare privind consfătuirea „Arhivele și Europa fără frontiere” de la Maas-

tricht, care a avut loc în perioada 2–5 octombrie 1991.

La rubrica „Recenzii și prezentări” este prezentată activitatea arhivistului și istoricului croato-argentinian, de reputație inter-americană și internațională, dr. Zlatko Tanodi, organizatorul și promotorul științei arhiviste în Argentina. Iose Zontar prezintă *Manualele de arhivistică, respectiv îndreptările în limbile slave* (p. 252–257), publicate în țările de origine slavă, menționând ca primă lucrare publicată, în 1929 la Varșovia, *Arhivistica contemporană poloneză și sarcinile sale* elaborată de Kozimierz Konarski și enumerând toate manualele de arhivistică în limbi slave publicate până în anul 1989. Sunt recenzate lucrări de istorie, inventare analitice, reviste de arhivistică („Der Archivar”, „Rossegna degli Archivi di Stato” — 1989, „Library and Archival Security” — vol. 10 (2) 1990 etc.).

Revista se încheie cu *In memoriam*, omagiu adus profesorului Iosipa Paver, consilier arhivistic la Arhivele Croației, fiind publicată și lista lucrărilor reputate arhiviste croate.

IELIȚA GĂMULESCU

Abonați-vă la

REVISTA ARHIVELOR

Abonamentele se fac la oficiile și agențiile P.T.T.R. din toată țara, la sediul redacției și la filialele județene ale Arhivelor Statului.

Începînd cu nr. 1/1993, prețul revistei va fi:

— abonamente contractate anterior prin RODIPET

110 lei/ex. $\times$ 4 nr. = 440 lei an

— abonamente persoane fizice

200 lei/ex. $\times$ 4 nr. = 800 lei/an

— abonamente persoane juridice:

250 lei/ex. $\times$ 4 nr. = 1000 lei an

Informăm cititorii că pot procura orice număr al revistei din perioada 1970 — 1992, la vechiul preț, de la sediul redacției: bd. Mihail Kogălniceanu nr. 29, sector 5, București, telefon: 615.41.60.

Revista Arhivelor publică studii și comunicări de teorie și practică arhivistică, de paleografie, diplomatică, sigilografie, heraldică, miniaturistică și alte științe speciale ale istoriei, studii și articole de istorie bazate pe documente de arhivă, prezentări de fonduri și colecții arhivistice, recenzii și prezentări de reviste și cărți de specialitate, cronici, note și informații bibliografice.

Autorii sînt rugați să trimită materialele în două exemplare dactilografiate la două rînduri, cu trimiterile infrapaginale numerotate în continuare și cu un scurt rezumat. Documentele trimise spre publicare trebuie să fie însoțite de reproduceri (fotocopii, xerox etc.).

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Articolele nepublicate nu se restituie.

Cititorii din străinătate se pot abona prin RODIPET S.A., IC-EOX 33—57, telex 1195 sau 11034, fax 90—18.56.73 — București, Piața Presci Libere nr. 1, sector 1, România.

R.M. ISSN 0034—7043

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACT and AMERICA — HISTORY AND LIFE.

C. 3718 — S.C. „UNIVERSUL” S.A.,
str. Brezoianu, nr. 23—25, București, România

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://arhivelenationale.ro>

Din sumarul numărului următor :

MARIN R. MOCANU — Asigurarea și Fondul Arhivistic Național
ADINA BERCIU DRĂGHICESCU, DINICĂ CIOBOTEA — Viața
economică a Țării Românești în epoca lui Constantin Brân-
coveanu

CONSTANTIN BĂLAN — Gh. I. Brătianu

ION VITAN — Considerații privind ornamentele și miniaturile do-
cumentelor românești din secolele XVI—XIX

CRISANTA PODĂREANU — Fondul personal Mareșal Alexandru
Averescu

PREȚUL REVISTEI: 200 lei pentru persoane fizice
250 lei pentru persoane juridice